

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΠΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Φιλοσοφικές συνιστώσες στην πεζογραφία του Ν. Καζαντζάκη
Η Ασκητική, ο Ζορμπάς και ο Ανήφορος

Παπαγιαννάκης Χρήστος

Επιβλέπων καθηγητής: Παππάς Φίλιππος

ΑΘΗΝΑ
2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής της διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Φιλοσοφικές συνιστώσες στην πεζογραφία του Ν. Καζαντζάκη
Η Ασκητική, ο Ζορμπάς και ο Ανήφορος

Παπαγιαννάκης Χρήστος

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής

Παππάς Φίλιππος

Συνεπιβλέπων Καθηγητής

Κούγκουλος Αθανάσιος

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας αυτή την εργασία νιώθω μία βαθιά ανακούφιση μα και ευγνωμοσύνη, γιατί κατάφερα να ρίξω έστω αυτήν την κλεφτή ματιά στο έργο ενός εκ των σημαντικότερων ελλήνων συγγραφέων, που κατάφερε τα ψηλά να τα φέρει στο μέτρο το ανθρώπινο. Το ευχαριστώ πρώτα ανήκει στους αφοριστές του Καζαντζάκη, που με έσπρωξαν ακόμα πιο κοντά του. Το μεγαλύτερο ευχαριστώ όμως ανήκει στους γονείς μου, που στέκονταν πάντα δίπλα μου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	5
Abstract.....	6
Συντομογραφίες.....	7
Εισαγωγή.....	8

ΜΕΡΟΣ Α' - ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

Κεφάλαιο 1ο - Γενική θεώρηση της φιλοσοφίας του Καζαντζάκη.....	9
Κεφάλαιο 2ο - Λίγα λόγια τα έργα	12
Κεφάλαιο 3ο - Κοινές συνιστώσες στην πεζογραφία του Νίκου Καζαντζάκη.....	14
Παράρτημα.....	56
Βιβλιογραφία.....	58

ΜΕΡΟΣ Β' - ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ

Ενότητα 1η - Από την <i>Ασκητική</i>	61
Ενότητα 3η - Από τον <i>Ζορμπά</i>	66
Ενότητα 2η - Από τον <i>Ανήφορο</i>	68
Αντί επιλόγου.....	72

Περίληψη

Σε αυτή την εργασία επιχειρείται η προσέγγιση τριών πεζογραφημάτων του Νίκου Καζαντζάκη, της *Ασκητικής*, του *Ζορμπά* και του *Ανήφορου*, τα οποία διατρέχονται από την ίδια πνευματική γραμμή, ώστε να διαφανούν τα κοινά στοιχεία της κοσμοθεωρίας που τα διαπερνούν και να ανιχνευθούν τα κοινά στοιχεία των πρωταγωνιστών, τα οποία είναι αυτά που τους δίνουν ώθηση να πορευτούν στη ζωή, να διαβούν τον ανήφορο, με σθένος και να ατενίσουν την άβυσσο. Ζητούμενο είναι να φανεί ο δρόμος που προτείνεται από τον κρητικό λογοτέχνη να ακολουθήσει ο άνθρωπος μέσα σε ένα ρευστό και διαρκώς μεταβαλλόμενο πλαίσιο, ώστε να φτάσει στη λύτρωση, στη λευτεριά.

Λέξεις κλειδιά

Μηδενισμός, βούληση, ανήφορος, ελευθερία, Θεός.

Abstract

This paper attempts to approach three prose works by Nikos Kazantzakis, the *The Saviors of God*, the *Life and times of Alexis Zorbas* and the *Aniphorus*, which pass by the same spiritual line, in order to reveal the common elements of the worldview that permeate them and to detect the common elements of the protagonists, which are the ones that give them the impetus to go through life, to cross the ascent with vigour and to gaze into the abyss. The aim is to show the path proposed by the Cretan writer for man to follow in a fluid and ever-changing context, in order to reach redemption, freedom.

Key words

Nihilism, will, uphill, freedom, God.

Συντομογραφίες

Βλ.: βλέπε

Πρβλ.: Παράβαλε

ό.π.: όπως παραπάνω

σ.: σελίδα

σσ.: σελίδες

Υπ.: Υποσημείωση

Παρ.: Παράρτημα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Νίκος Καζαντζάκης, ο λογοτέχνης, ο διανοούμενος, προσπάθησε στο πολυσχιδές έργο του να παρουσιάσει τα δεινά των σύγχρονων του και να ορίσει τους άξονες πάνω στους οποίους οφείλει να κινηθεί ο άνθρωπος εάν επιθυμεί να απεμπλακεί από τα δεσμά και να διεκδικήσει την παρουσία του σε ένα ανώτερο πνευματικό επίπεδο, σε έναν καλύτερο κόσμο. Από τα πρώιμα έργα του διαφαίνεται η προσπάθεια διερεύνησης της αφετηρίας του ανθρώπου αλλά και του σκοπού της ζωής αυτού. Η εργογραφία του Καζαντζάκη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ένας διαρκής αγώνας, μία πάλη με τα εγκόσμια, μία προσπάθεια αποκήρυξης όλων αυτών που κρατούν τον άνθρωπο καθηλωμένο. Σε όλα τα έργα του παρουσιάζεται η πορεία, η ανοδική, η μόνη που μπορεί να οδηγήσει στο ύψιστο σημείο, στο πνεύμα. Σύμμαχος σε αυτή την προσπάθεια είναι η πίστη και η προσήλωση στο στόχο, που θα πρέπει να λειτουργήσει ως ανάχωμα στις δυσκολίες, στο φόβο, στην απελπισία. Για τον κρητικό λογοτέχνη ο άνθρωπος οφείλει να συνειδητοποιήσει την αιχμαλωσία του για να μετουσιωθεί σε έναν αποφασισμένο Αγωνιστή που θα αντισταθεί στην ύλη, θα ξεπεράσει το εγώ και τον άνθρωπο και θα επιχειρήσει να προσεγγίσει το «Θεό». και εν μέσω σιγής α καταφέρει να ατενίσει την άβυσσο, την ελευθερία, τη λύτρωση.

Στην παρούσα μελέτη επιδιώκεται η αποτύπωση των βασικών φιλοσοφικών αρχών του κρητικού συγγραφέα μέσω της παρουσίασης της προτεινόμενης από αυτόν πορείας μέσα από τρία πεζογραφήματα, τα οποία λειτουργούν συνεκτικά δημιουργώντας μία πνευματική ακολουθία. Στον Ανήφορο αποτυπώνονται με τον καθαρό τρόπο η καζαντζακική αντίληψη σχετικά με την πορεία που θα πρέπει να ακολουθήσει ο άνθρωπος, στην Ασκητική παρουσιάζεται η προετοιμασία, η μύηση του ανθρώπου πριν τη μάχη και τέλος στον Ζορμπά αποτυπώνεται ο άνθρωπος που μάχεται με πράξεις να αποτινάξει από πάνω του την ανθρώπινη διάσταση και τη λογική και κραυγάζοντας να φτάσει στην πνευματική ολοκλήρωση.

ΜΕΡΟΣ Α' - ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο - Γενική θεώρηση της φιλοσοφίας του Καζαντζάκη

Ο Νίκος Καζαντζάκης, η ουσία και το αποτύπωμα του συνοψίζονται στον όρο *glocal*, καθώς αυτός κατάφερε να συνενώσει το τοπικό με το παγκόσμιο, την παράδοση με τη φιλοσοφία, τον πρωτογονισμό με τη διανόηση, να υψώσει το απλό, το λαϊκό και να του δώσει πνεύμα κι από την άλλη να δώσει ανθρώπινη διάσταση στις φιλοσοφικές του ιδέες.¹ Είναι ένας στοχαστής-λογοτέχνης, ένας μυθιστοριογράφος, ποιητής, δραματουργός, του οποίου η κοσμοθεωρία απλώνεται στο σύνολο του έργου του με τρόπο σαφή και διακριτό. Το έργο του, οι πρωταγωνιστές του μπορούν να θεωρηθούν ως η εφαρμογή των ιδεών και των φιλοσοφικών ρευμάτων με τα οποία ο κρητικός λογοτέχνης ήρθε σε επαφή κατά τη διάρκεια της ζωής του. Στο σύνολό της η συγγραφική του παραγωγή διαπερνάται από μία κοινή φιλοσοφική γραμμή, από την προσπάθεια του Κρητικού λογοτέχνη να προσεγγίσει, να ερμηνεύσει ζητήματα πανανθρώπινα, όπως η ζωή κι ο θάνατος, ώστε να οδηγηθεί σε μία πρόταση ζωής, σε μία ενδεδειγμένη πορεία που οφείλει ο κάθε άνθρωπος που επιζητά τη λύτρωση.

Θέτοντας λοιπόν ως βασικό σκοπό της ζωής και του έργου του την ανίχνευση ενός δρόμου προς την λύτρωση, προς την ελευθερία, ο Καζαντζάκης επιχειρεί να σκιαγραφήσει τον τρόπο με τον οποίο αυτές δύναται να κατακτηθούν. Η πορεία προς αυτές είναι ένας δρόμος κακοτράχαλος και ανηφορικός, γεμάτος εμπόδια, γεμάτος εχθρούς και μάχες που πάντα θα θέτουν εμπόδια, τα οποία θα πρέπει να ξεπερνιούνται άμεσα. Η υπερπήδηση αυτών προϋποθέτει πίστη για την ύπαρξη ενός τέλους, ψυχή ικανή να αντιμάχεται και με πάθος να όρμα σε ότι επιχειρεί να ανακόψει αυτήν την ανοδική πορεία του, κατάργηση της κάθε ελπίδας για το μέλλον και προσπάθεια την κάθε στιγμή για την επίτευξη του στόχου, ακόμα κι αν οι συνθήκες δεν είναι ευνοϊκές. Για τον Καζαντζάκη ο άνθρωπος έπρεπε να ξεπεράσει την ανθρώπινη, την γήινη διάσταση του, να γίνει υπεράνθρωπος, ένα θηρίο που αδυνατεί να συμβιβαστεί και να περιοριστεί αναζητώντας την προσωπική του ακμή. Διαβάζοντας τα έργα του κάλλιστα θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως κάθε ένα από αυτά επιχειρεί να προσεγγίσει εναλλακτικά την πορεία που θα πρέπει να ακολουθήσει ο άνθρωπος για την κατάκτηση-ανακάλυψη αυτού του «Θεού» και ο ίδιος ο Καζαντζάκης καταστροφολογώντας

¹Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, *Ο Νίκος Καζαντζάκης και οι ιδεολογικές διαδρομές του - «Λόγος 11»*, <https://www.youtube.com/watch?v=knglROTE14k>, 22/04/2023.

προσπαθεί να λυτρώσει τον κόσμο των καταπιεσμένων και των πεινασμένων.² Επομένως θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μία είδους θεολογία.

Στα έργα του γίνεται φανερή η σύμπλευση με ιδέες, στάσεις ζωής, φιλοδοξίες μεταξύ τους ετερόκλητες, οι οποίες ωστόσο με κάποιον τρόπο διαπλέκονται και μέσω μίας ώσμωσης δημιουργούν το απόσταγμα της Καζαντζάκης σκέψης, συνθέτης και ετερόκλητης μα εντούτοις συμπαγής, την οποία ο ίδιος ακολουθεί με τρόπο ευλαβικό. Από αυτό το φιλοσοφικό κράμα, που δεν παραπέμπει σε ένα συμπαγές φιλοσοφικό σύστημα, αλλά σε μία σύνθεση ιδεών από διαφορετικές σχολές σκέψης,³ προεξέχουν έννοιες όπως η ζωτική ορμή, ο υπεράνθρωπος, ο θάνατος της κάθε ελπίδας που μαρτυρούν την επίδραση που δέχτηκε ο κρητικός συγγραφέας από το Μπερξόν, τον Νίτσε, τον Σοπενχάουερ. Η ανομοιογένεια που χαρακτηρίζει την κοσμοθεωρία του εντοπίζεται και στη γλώσσα που μεταχειρίζεται, καθώς αυτή συνιστά ένα σύνολο ανάμεικτο από ποιητικά και πεζογραφικά στοιχεία, από γλωσσικά δάνεια και ιδιοματισμούς αλλά και από ιδιωτικές λέξεις και εκφράσεις, χωρίς μάλιστα να αποφεύγεται η υπερβολή στην έκφραση του, ένας ιδιαίτερος βερμπαλισμός που προκύπτει από την προσπάθειά του να εκφράσει με τρόπο αναλυτικό και να συνδυάσει τις ιδέες του.⁴ Ο τρόπος με τον οποίο συνέθεσε και αποτύπωσε ο Καζαντζάκης την κοσμοθεωρία του μπορεί να συνοψιστεί στο χαρακτηρισμό Αντάρτης⁵ που του αποδίδει ο Παντελής Πρεβελάκης και στον χαρακτηρισμό Ταξιδιώτης⁶ που του αποδίδει ο Γιατρομανωλάκης. Ο νους του Καζαντζάκη, και από τα νεανικά ακόμη χρόνια, είναι ανήσυχος, η ψυχή του βασανίζεται από αγωνίες και από προβλήματα θεμελιακά — μια αγωνία μεταφυσική (ή υπαρξιακή), όπως θα τη χαρακτηρίσουν οι βιογράφοι του, αναζητεί τη λύτρωση στη γνώση, στα ταξίδια, στην επαφή με τους ανθρώπους, σε κάθε λογής εμπειρίες.⁷

Εκτός των καθαρά φιλοσοφικών επιδράσεων που άσκησαν στη σκέψη του, ο Καζαντζάκης δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστος από τα όσα εκτυλίσσονταν εντός και

² Αλέκος Ανδρικάκης, *Μια...εξτρεμιστική πραγματεία του Ν. Καζαντζάκη, στα 1926, εναντίον του αστικού κράτους*, Πατρίς, 2011.

³ Αφροδίτη Αθανασοπούλου, «Come l' uoms'eterna. Για μια τυπολογία των ηρώων της καζαντζακικής μυθολογίας», *Φιλολόγος*, τχ. 131 (αφιερ. στον Καζαντζάκη), Ιαν.-Μαρτ. 2008, σσ. 55-71.

⁴ Svetlana Berikashvili, «Η Ιδιαιτερότητα της Γλώσσας του Νίκου Καζαντζάκη», στο *Phasis*, volume 15-16, Institute of Classical, Byzantine and modern greek studies, 2012-2013, σσ. 341-344.

⁵ Νίκος Καζαντζάκης, *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*, Αθήνα, εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη, Β' έκδοση, 1984, σσ. ιβ'-ιγ'.

⁶ Γιώργης Γιατρομανωλάκης, «Ν. Καζαντζάκης: Εντόπιος και Οικουμενικός», απόσπασμα από ομιλία του σε συνέδριο Έδρας Ουνέσκο του Πανεπιστημίου Λευκωσίας το 2009, στο *Νίκος Καζαντζάκης μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Έδρα Ουνέσκο του Πανεπιστημίου Λευκωσίας-Διεθνής Εταιρεία Φίλων Νίκου Καζαντζάκη*, εκδ. Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, 2010, σ. 15.

⁷ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998 (9η έκδ.), σσ. 269-271.

εκτός του ελλαδικού χώρου, σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, μιας και τότε συνέβησαν ορισμένα εκ των σημαντικότερων γεγονότων της νεότερης παγκόσμιας ιστορίας. Η εποχή εκείνη ήταν ένα μεταίχμιο, ένα σύνορο, μία περίοδος μεγάλων αλλαγών ως αποτέλεσμα των πολέμων και των επαναστάσεων που έλαβαν χώρα και του αντίκτυπου που αυτές είχαν σε όλο το εύρος της ανθρώπινης ζωής. Ο Καζαντζάκης τότε βρισκόταν σε μία ηλικία κατάλληλη να δει, να αφουγκραστεί τα όσα συνέβαιναν, μα και να συμμετάσχει. Σε εκείνους τους παραγμένους καιρούς ήταν που ο Καζαντζάκης κατάφερε να πραγματοποιήσει κάποια από τα σπουδαιότερα -από άποψη υλικού και εμπειριών- ταξίδια της ζωής του. Το σύνολο των επιδράσεων εκείνων που δέχθηκε ο Καζαντζάκης και τον επηρέασαν βαθύτατα δηλώνεται με τον πιο άμεσο τρόπο στο Ζορμπά, όπου αναφέρεται πώς:

«Στη ζωή μου, οι πιο μεγάλοι μου ευεργέτες στάθηκαν τα ταξίδια και τα ονειράτα. Από τους ανθρώπους, ζωντανούς και πεθαμένους, πολύ λίγοι βοήθησαν τον αγώνα μου. Όμως αν ήθελα να ξεχωρίσω ποιοι άνθρωποι αφήκαν βαθύτερα τα χνάρια τους στην ψυχή μου, ίσως να ξεχώριζα τρεις-τέσσερις: Τον Όμηρο, το Μπρέξονα, το Νίτσε και το Ζορμπά.»⁸

Η κοσμοθεωρία του Καζαντζάκη είναι ανιχνεύσιμη στους πρωταγωνιστές του, οι οποίοι, όπως και ο δημιουργός τους, έχουν κρητική ψυχή, άγρυπνα ένστικτα, μεγάλα αισθήματα, υψηλό ανάστημα, το αίμα τους βράζει και τους ωθεί να κοροϊδεύουν τη ζωή.⁹

Κομβικό στοιχείο για την κατανόηση του Καζαντζάκη είναι η εξέταση του μηδενισμού και του ηρωικού πεσιμισμού που προτάσσει, ο οποίος συνεπάγεται την αποδοχή πως τίποτα δεν είναι βέβαιο και τίποτα δεν υπάρχει και ταυτόχρονα της ανάγκης βίωσης της ζωής μ τρόπο θαρραλέο,¹⁰ κάτι που δηλώνεται ρητά στα τρία πραγματευόμενα έργα και θα παρουσιαστεί εκτενέστερα στη συνέχεια. Ο Καζαντζάκης δηλαδή κάνει μία υπέρβαση, ξεπερνά το μηδενισμό, τον ασθενικό πεσιμισμό, για να φτάσει στον διονυσιακό μηδενισμό και στον ισχυρό πεσιμισμό, όπου κάθε ελπίδα έχει χαθεί που όμως δεν επηρεάζει τη διάθεση για μάχη αλλά αντιθέτως συνιστά προϋπόθεση κατάκτησης της ελευθερίας.

Στα επόμενα κεφάλαια λοιπόν θα επιχειρηθεί η ανάδειξη των βασικών φιλοσοφικών αρχών του Καζαντζάκη και των κοινών φιλοσοφικών συνιστωσών μεταξύ των τριών

⁸Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, Εκδόσεις Ελ Καζαντζάκη, Αθήνα, 1973, σ. 7.

⁹Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Νίκος Καζαντζάκης. Ένας χαρακτηρισμός, γραμμένος δύο χρόνια πριν πεθάνει ο Καζαντζάκης*, Νέα Εστία, τχ 779, Δεκέμβριος 1959, σ. 88.

¹⁰Α. Χ. Μουτσόπουλος, *Η επίδραση των ιδεών του Νίτσε στην ελληνική σκέψη και το ζεπέρασμά τους από τον Νίκο Καζαντζάκη*, ανάτυπο από τα Θεατρικά Χρονικά, 1972, σ. 20.

μυθιστορημάτων του, που γράφτηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα, αφού πρώτα παρουσιαστούν συντόμως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο - Σύντομη παρουσίαση έργων

ΑΣΚΗΤΙΚΗ

Η Ασκητική, γραμμένη το 1923, εκφράζει τη μεταφυσική πίστη του Καζαντζάκη, ο οποίος έχοντας επιστρέψει από τη Ρωσία αρνείται τις έως τότε θεωρίες του, στρέφεται προς ένα ολοκληρωτικό μηδενισμό και εκφράζει το προσωπικό του «Πιστεύω» για τον κόσμο, τον άνθρωπο και το Θεό.¹¹ Σε αυτό λοιπόν το έργο, ο Καζαντζάκης επιχειρεί να υποδείξει το δρόμο εκείνο που μπορεί να οδηγήσει στην απόλυτη ελευθερία και στο Θεό. Αυτό γίνεται να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω μιας σκληρής και επίπονης προετοιμασίας, που προϋποθέτει την αποδοχή των χρεών του ανθρώπου και επιβάλλει μία πορεία διαμέσου εμποδίων, τα οποία θα πρέπει να ξεπεραστούν ώστε να επιτευχθεί ο τελικός στόχος.

ΖΟΡΜΠΑΣ

Ο *Βίος και η πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* είναι το πρώτο μυθιστόρημα του Κρητικού λογοτέχνη, που εκδόθηκε το 1946, στο οποίο παρουσιάζεται ένας Λαϊκός πρωτόγονος άνθρωπος, ο οποίος διέπεται από μία ζωική ορμή, ξένη στον στοχαστή και πολιτισμένο αφηγητή.¹² Θεμελιώδες στοιχείο του έργου είναι η αντίθεση μεταξύ του καλαμάρα, που περιφρονεί τις χαρές της ζωής και πορεύεται με βάση τη λογική, και του Ζορμπά, ο οποίος λειτουργεί με βάση το ένστικτο, δίχως φόβο και ελπίδα.¹³ Στο έργο παρουσιάζεται η περίοδος που οι δύο αυτοί άνθρωποι συνεργάστηκαν σε μία επιχείρηση εξόρυξης μεταλλείου στην Κρήτη, η οποία γίνεται αφορμή αναθεώρησης -ως ένα βαθμό- των αντιλήψεων του αφηγητή και η προσπάθεια αυτού να κατανοήσει τον τρόπο σκέψης και συμπεριφορά του άξεστου Ζορμπά.

¹¹ Λίνος Πολίτης, ό.π., σσ. 272-273.

¹² ό.π., σσ. 276-277.

¹³ Σ.Ν. Φιλιππίδης, «Ο λόγος του πατρός και ο λόγος του υιού. Αυθεντική ζωή και αυθεντικός λόγος στο μυθιστόρημα *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* του Νίκου Καζαντζάκη». *Αμφισημίες. Μελετήματα για τον αφηγηματικό λόγο έξι Νεοελλήνων συγγραφέων*, Ίνδικτος, Αθήνα 2005, σ. 158.

ΑΝΗΦΟΡΟΣ

Στο μυθιστόρημα *Ανήφορος*, που παρέμεινε αδημοσίευτο για επτά δεκαετίες, παρουσιάζεται η προσωπική περιπέτεια ενός συγγραφέα, που ταλανίζεται μεταξύ θεωρίας και πράξης.¹⁴ Ο πρωταγωνιστής βιώνει μία υπαρξιακή αγωνία και παλεύει με τον ψυχισμό του, για να μπορέσει να εξοπλιστεί με την κατάλληλη δύναμη-βούληση, να αποδεχτεί το χρέος του ως πνευματικός άνθρωπος και να μπορέσει να βοηθήσει, δημιουργώντας στο Λονδίνο μία Πνευματική Διεθνή με σκοπό το κοινό καλό και την παγκόσμια ειρήνη. Συνοδοιπόρος του είναι η Νοεμή, μία Εβραία από την Πολωνία που σώθηκε από τις θηριωδίες της ναζιστικής γερμανίας, η οποία ωστόσο αυτοκτόνησε παρότι κυφορούσε, αδυνατώντας να δεχτεί πώς θα έφερνε σε αυτόν τον κόσμο ένα παιδί. Στο έργο αυτό όπου συνυπάρχουν ο φιλοσοφικός στοχασμός και η μυθοπλασία, ο Καζαντζάκης επιχειρεί να εκφράσει την αγωνία του για το μεταπολεμικό άνθρωπο, και για το μέλλον που προμηνύεται δυσοίωνα.¹⁵ Πέραν όμως αυτού στο εν λόγω έργο εντοπίζεται και η πρόταση του Κρητικού λογοτέχνη για την πορεία της ανθρωπότητας, για την ανάγκη συνειδητοποίησης του χρέους και συμμετοχής σε έναν αγώνα με πρωτόγονη ορμή, δίχως φόβο και με πίστη στο όραμα.

¹⁴Νίκος Καζαντζάκης, *Ανήφορος*, Διόπτρα, 2022, σ. 59.

¹⁵ό.π., σσ. 267-268.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο - Φιλοσοφικές συνιστώσες στην πεζογραφία του Καζαντζάκη

Στα τρία πραγματεύομενα έργα ο Καζαντζάκης επιδιώκει να παρουσιάσει τα ερωτήματα που τον ταλανίζουν, τη φιλοσοφία και την κοσμοθεωρία του και πρωτίστως την πορεία που οφείλει να ακολουθήσει ο άνθρωπος. Αυτά άλλοτε δηλώνονται ρητά και άλλοτε μόλις που υποδηλώνονται. Στα έργα αυτά που διαπερνώνται από τον ίδιο πνευματισμό, η προσέγγιση είναι διαφορετική μόνο σε επιφανειακό επίπεδο. Η *Ασκητική*, που προηγείται των δύο μυθιστορημάτων, αποτελεί το κείμενο που παρουσιάζει με τον πιο σαφή τρόπο η θεωρία του Κρητικού λογοτέχνη, ενώ ο *Ζορμπάς* και ο *Ανήφορος* συνιστούν την προσπάθεια του Καζαντζάκη να εφαρμόσει τρόπον τινά την Ασκητική του. Δίνοντας λοιπόν στους πρωταγωνιστές του μία αφετηρία και μία τυχαία συγκυρία τους ωθεί να λάβουν μία απόφαση, να επιλέξουν μία πορεία που θα τους ξεβολέψει, μία πορεία δύσβατη και ανηφορική μέσω της οποίας θα κληθούν να μετουσιώσουν την ύλη σε πνεύμα, να απαρνηθούν τα επίγεια και τα ανθρώπινα, να αποκηρύξουν κάθετι που γνωρίζουν, να αποδεχτούν την ύπαρξη του τίποτα και την ανάγκη ενός συνεχούς αγώνα που ίσως να μην οδηγεί σε κανέναν προορισμό.

α) Ο μηδενισμός του Καζαντζάκη

Η κοσμοθεωρία του Καζαντζάκη σχετίζεται με το γνωσιολογικό πρόβλημα, για το δυνατό και το κύρος της γνώσης. Ο Καζαντζάκης απορρίπτει κάθε βεβαιότητα, κάθε παραδοσιακή αξία, κάθε ιδεώδες, χωρίς να αρνείται την ύπαρξη τους, αλλά παύει να πιστεύεις σε αυτά επιδιώκοντας την επανανοηματοδότηση της ζωής.¹⁶

Η αντίληψη πως η ζωή αποτελεί μία βασανιστική και κοπιαστική πορεία δίχως νόημα είναι κάτι που δεν θα πρέπει να μας απωθήσει από αυτή, αλλά αντιθέτως θα πρέπει να δώσει κίνητρο να ζήσουμε αποδεχόμενοι την κατάσταση αυτή και καταστέλλοντας τον φόβο. Δηλαδή ο άνθρωπος οφείλει να αποδεχθεί την αβεβαιότητα του κόσμου αυτού και να επιδιώξει την πραγμάτωση των σκοπών του.¹⁷ Το έργο του Καζαντζάκη αποπνέει έναν μηδενισμό, ανάλογο του Νιτσεϊκού, που ορίζει την ανάγκη απεμπλοκής από την τυφλή πίστη σε ένα σύστημα αξιών και στην προσπάθεια αναδιοργάνωσης ενός νέου, ικανού να νοηματοδοτήσει τη ζωή, ανωτέρου των θρησκευτικών και κοινωνικών προσαγωγών και αυτό συνιστά το

¹⁶Γιώργος Κουμάκης, *Η κοσμοθεωρία του Ν. Καζαντζάκη (μέρος Α)*, <https://philosophyreturns.gr/i-kosmotheoria-toy-n-kazantzaki-meros-a/>, 22/2/2023.

¹⁷Bryan Magee, *Η περιπέτεια της φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2004, σ. 172.

μεταβατικό στάδιο που θα επιτρέψει τον επαναπροσδιορισμό του ανθρώπινου κόσμου.¹⁸ Αυτός ο μηδενισμός που διατρέχει τα τρία πραγματεύομενα έργα απαλλάσσει τον άνθρωπο από τους περιορισμούς και τον θέτει σε ρόλο πρωταγωνιστή και του δίνει τη δυνατότητα μετάβασης σε υψηλότερα επίπεδα σχηματίζοντας έναν διαφορετικό τύπο ανθρώπου, αυτόν του υπερανθρώπου.¹⁹

Για να τελεστεί αυτή η υπέρβαση θα πρέπει σε πρώτο στάδιο ο άνθρωπος να κατακτήσει την πνευματική του ελευθερία που είναι το αποτέλεσμα της μη δέσμευσης σε ηθικά και ιδεολογικά πλαίσια και της υπέρβασης των ορίων του, ώστε να προκύψει ο υπεράνθρωπος, που συνιστά ένα σώμα ανώτερης ποιότητας, μία αναβαθμισμένη ποιότητα της υλικής ζωής.²⁰

β) Η έννοια της βούλησης στον Καζαντζάκη

Ο Καζαντζάκης αρνούμενος τα ηθικά θρησκευτικά και κοινωνικά συστήματα οδηγείται στην καταδίκη και την άρνηση της ίδιας της ζωής και προτάσσει την ανάγκη δημιουργία ενός συνόλου αξιών ικανών να προσπελάσουν την κρίση που έχει ανακύψει. Βασικό στοιχείο της καζαντζακικής πρότασης είναι η βούληση για δύναμη και η τάση για προέκταση,²¹ βασικού ενστίκτου του ανθρώπου.²²

Η βούληση είναι μία έννοια στενά συνδεδεμένη -ουσιαστικά- με αυτή της ελευθερίας. Λέγοντας βούληση, δεν εννοούμε αποκλειστικά την ελευθερία αυτής, αλλά τη δυναμική της, διότι ούτως η άλλως οποιαδήποτε εκλογή που είναι αποτέλεσμα της ψυχολογίας, του συναισθήματος, των παθών του υποκειμένου και επομένως δεν δύναται να θεωρηθεί ελεύθερη, απότοκη της νόησης. Αυτό που απασχολεί τον Καζαντζάκη δεν είναι κατά πόσο το άτομο είναι σε θέση να επιλέγει, αλλά η δύναμη της θέλησης που μπορεί να επιτρέψει την πραγμάτωση της οποιασδήποτε εκλογής.²³ Αυτό δύναται να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της υπέρβασης από τον άνθρωπο του ίδιου του εαυτού του και η ανακάλυψη του υπερανθρώπου που κρύβει μέσα του.

¹⁸Φρίντριχ Νίτσε, *Η Θέληση για δύναμη*, Μετάφραση Ζήσης Ζαρίκας, Εκδόσεις Πανοπτικών, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 18.

¹⁹ Παναγιώτης Δόικος, *Ο «ΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ» ΚΑΙ Ο ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ*, Εκδόσεις Ίνδικτος, σσ. 80-81.

²⁰ό.π., σσ. 122-125.

²¹Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τῇ φιλοσοφία τοῦ δικαίου και τῆς πολιτείας, Ἐναίσιμος ἐπὶ ὑψηλῆς διατριβῆς*, Εισαγωγή – Επιμέλεια : Πάτροκλος Σταύρου, Εκδόσεις Καζαντζάκη, σελ. 105-107.

²²Βλ. Παρ., 1.

²³Θόδωρος Γραμματάς, *Η έννοια της ελευθερίας στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη*, Εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα, 1983, σ. 53.

Το πρόβλημα της ελευθερίας ή ανελευθερίας της βούλησης που σχετίζεται με την έννοια της ελευθερίας απασχολεί τον Καζαντζάκη, ο οποίος επηρεασμένος από τον Μπερξόν τάχθηκε υπέρ του αυτεξουσίου του ανθρώπου ισχυριζόμενος πως η ιδέα του χρόνου υφίσταται μόνο μέσα στο κάθε φορά παρόν και πως σε κάθε παρόν υπάρχει ένα αντικείμενο αναφοράς, αυτό το οποίο αποδεικνύει τη βούληση, δίχως να συνδέεται με το παρελθόν και το μέλλον, επισφραγίζοντας με αυτό τον τρόπο την ανεξαρτησία της εκλογής, λόγω της δεδομένης χρονικής στιγμής υπό την οποία τελέστηκε.²⁴ Η νιτσεική επίδραση δηλαδή διαφοροποίησε το πεδίο προβληματισμού και μετατέθηκε από ένα θεωρητικό σε ένα πρακτικό επίπεδο, όπου η ελευθερία ή όχι της επιλογής δεν είναι το ζητούμενο, αλλά προέχει η δύναμη ή αδυναμία της θέλησης.

γ) Η έννοια της ελευθερίας στον Καζαντζάκη

Στενά συνυφασμένη τόσο με τη ζωή όσο και με το έργο του Κρητικού συγγραφέα ήταν η έννοια της ελευθερίας -ελευθερία πραγματική και πνευματική-, την οποία θεώρησε ιδανικό ζωής και για την οποία μαχόταν να βρει τρόπους προσέγγισης καθόλη τη διάρκεια τη ζωής του.

Στο έργο του Καζαντζάκη δεν παρατηρούμε οποιονδήποτε διαχωρισμό σχετικά με την έννοια της ελευθερίας σε είδη αλλά και κανέναν ορισμό. Η ελευθερία ως έννοια ωστόσο μπορεί να διακριθεί στην αντικειμενική και υποκειμενική της διάσταση. Στο έργο του Καζαντζάκη δύναται να διακριθούν και οι δύο μορφές, η μία ως συνέχεια της άλλης, καθώς το άτομο καλείται να ξεπεράσει το αντικειμενικό επίπεδο υπερπηδώντας τα εμπόδια για να φτάσει στο υποκειμενικό. Λέγοντας αντικειμενική ελευθερία εννοούμε την ατομική, την εθνική, την παγκόσμια, την χωροχρονική που είναι το μεταβατικό στάδιο για την κατάκτηση της υποκειμενικής, αυτής που αφορά τον άνθρωπο.²⁵

Ο Καζαντζάκης σε πρώτο επίπεδο με την έννοια της ελευθερίας εννοεί την δυνατότητα που παρέχεται στον άνθρωπο, στον πολίτη, ώστε να δρα όπως θέλει, στα νομικά και ηθικά πλαίσια. Έπειτα αξιοποιεί την έννοια της ελευθερίας δίνοντάς της νόημα φιλοσοφικό, εννοώντας την αποδέσμευση από κάθε τι κυριαρχικό πάνω στο νου και στην ψυχή. Η ελευθερία για τον Καζαντζάκη ήταν υψίστης σημασίας και συνιστούσε το υψηλότερο αγώνισμα της ψυχής καθώς ελευθερία και άνθρωπος ταυτίζονται στον Καζαντζάκη, μιάς και

²⁴ό.π., σ. 53.

²⁵Γιώργος Κουμάκης, *Η κοσμοθεωρία του Ν. Καζαντζάκη*, <https://www.kairatos.com.gr/kosmotheoriakazantzaki>, 22/2/2023.

η ανθρώπινη ελευθερία προηγείται από την ουσία του ανθρώπου και είναι αδύνατο να διακριθεί από το είναι της ανθρώπινης πραγματικότητας.²⁶

Για τον Καζαντζάκη ελευθερία σήμαινε η απεμπλοκή από καθετί περιοριστικό που λειτουργεί ανασταλτικά στην προσπάθεια ανέλιξης του ανθρώπου, η αποδέσμευση από καθετί εξουσιαστικό, η απαλλαγή από οτιδήποτε κρατάει το άτομο σε ανθρώπινο επίπεδο. Αποδέσμευση από το παρελθόν, τη ράτσα, τις προσωπικές του αδυναμίες, τα πάθη, την ψυχή, τον Θεό. Έπειτα απαραίτητη κρίνεται η αλλαγή του τρόπου αντίληψης του κόσμου και προσέγγισης της ζωής και τέλος η αποδέσμευση από το Θεό, από τα στενά όρια της θρησκευτικότητας, και η κατανόηση της από κοινού προσπάθειας ανθρώπου και Θεού για θέωση και ελευθερία, που μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο όταν ο άνθρωπος παύσει να φοβάται και να πράττει με τρόπο υστερόβουλο επιδιώκοντας τον παράδεισο, θρησκευτικό και μη.

Ο άνθρωπος, λοιπόν, για να μπορέσει να αποδεσμευτεί από όλα όσα τον κρατούν δέσμιος οφείλει να απαλλαγεί από τον φόβο αλλά και τις ελπίδες για το μέλλον, διότι αυτά είναι που εμποδίζουν στην κατάκτηση της ελευθερίας. Από τη μία ο φόβος αναγκάζει τον άνθρωπο να περιορίζεται στα προσωρινά και στα εφήμερα και να μην επιδιώκει τον αγώνα που μπορεί να τον οδηγήσει σε κάτι ανώτερο, στην λύτρωση. Από την άλλη η ελπίδα για το μέλλον, τον παράδεισο, αναγκάζει τον άνθρωπο να λειτουργεί ωφελμιστικά, σκεπτόμενος το αποτέλεσμα και δεν του επιτρέπει να κάνει επιλογές της στιγμής, να ζει για το παρόν. Ο άνθρωπος επομένως οφείλει να ξεπεράσει αυτά τα δύο εμπόδια για να καταφέρει να προσεγγίσει την ελευθερία. Η ελευθερία όμως για το Καζαντζάκη δεν συνιστά μία αποκρυσταλλωμένη πνευματική κατάσταση, αλλά αποτελεί μία δυναμική συνεχιζόμενη προσπάθεια απόρριψης και απεγκλωβισμού από όσα δεν επιτρέπουν την ανοδική πορεία του ατόμου.²⁷ Και σε αυτήν την προσπάθεια κατάκτησης της ελευθερίας είναι ευδιάκριτη η επιθυμία του ανθρώπου για επέκταση.

Αυτή λοιπόν η προσπάθεια κατάκτησης της ελευθερίας για να τελεσφορήσει έχει ως βασικό προαπαιτούμενο την αποδοχή πως «τίποτα δεν είναι βέβαιο» και πως «τίποτα δεν υπάρχει». Η αποδοχή αυτής της αντίληψης αποδεσμεύει το άτομο από πιθανές ελπίδες και τον αναγκάζει να βρεθεί σε ένα πεδίο που θα μπορεί να δρα δίχως φόβο, δίχως την αγωνία για το αποτέλεσμα, και αυτή η αποδέσμευση μπορεί να του επιτρέψει να φτάσει στο ανώτατο πνευματικό επίπεδο. Αυτός ο αγώνας για την ελευθερία προκύπτει από τον μηδενισμό και τον

²⁶ό.π..

²⁷Γιώργος Χ. Κουμάκης, *Νίκος Καζαντζάκης, Θεμελιώδη προβλήματα στη φιλοσοφία του*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1985, σ. 53.

ηρωικό πεσιμισμό, δηλαδή από την αποδοχή της ματαιότητας και της αβεβαιότητας και από την άλλη της αποδοχής αυτών και την προσπάθεια διεκδίκησης κάτι ανώτερου, στα πλαίσια της μπρεξονικής δημιουργικής εξέλιξης,²⁸ είτε αυτό λέγεται Θεός, είτε Πνεύμα, είτε Άβυσσος.

Απλούστερα, για τον Καζαντζάκη η ελευθερία προϋποθέτει το άτομο να είναι «αφχαρίστητο», να μην βολεύεται και διαρκώς να προσπαθεί στα πλαίσια μίας αέναης διαδικασίας να ξεπεράσει το επίπεδο στο οποίο βρίσκεται -τις βεβαιότητες- για να οδηγηθεί σε ένα ανώτερο, αυτό της απόλυτης ελευθερίας.

δ) Ο θεός στον Καζαντζάκη

Για τον Καζαντζάκη «ο κόσμος διαιρείται σε δύο: καλό και κακό, απάνου και κάτω, Θεό και αντίθετο [και εμείς] είμαστε στρατιώτες του Θεού [και] χρέος έχουμε να μισούμε την εμινή κατέφθυση του κόσμου και ν' αγαπούμε την άλλη.»²⁹

Ο Θεός του Καζαντζάκη παίρνει πολλές και διαφορετικές μορφές, η έννοια του γίνεται ευρύτερη από αυτήν τη θρησκείας τι γίνεται η αποτύπωση των υψηλών ιδεών και ιδανικών του Κρητικού λογοτέχνη. Ο Θεός αλλάζει, μεταβάλλεται, δεν έχει ποτέ την ίδια μορφή, ωστόσο παραμένει ο στόχος, ως σύμβολο που υποδεικνύει την ανάγκη του αγώνα για κάθε τι που απασχολεί τον άνθρωπο, ο οποίος οφείλει με πίστη να μάχεται για να τον φτάσει. Όπως ο ίδιος γράφει «το νέο πρόσωπο του Θεού μου, όπως συχνά σουύγραψα, είναι ένας αργάτης που πεινάει, δουλέβει κ' εξανίσταται. Ένας αργάτης που μυρίζει καπνό και κρασί, σκοτεινός, δυνατός, όλος επιθυμίες και δίψα εκδίκησης.»³⁰

Είναι ένα ακόμα μεταφυσικό ζήτημα που απασχόλησε έντονα τον Καζαντζάκη. Η συγγραφική αναζήτηση αυτού αποτυπώνεται στα έργα του και δηλώνεται τόσο μέσα από απορίες όσο και από την προσπάθεια σύλληψης του. Όπως ο ίδιος αναφέρει «Κύριο μέλημα όλου μου του έργου είναι ο αγώνας του ανθρώπου με το Θεό, η ανένδοτη, ακατάλυτη πάλη του γυμνού σκώληκα που λέγεται άνθρωπος, με τις φοβερές, σκοτεινές, παντοδύναμες μέσα του και γύρα του δυνάμεις: το πείσμα, ο αγώνας και η αγωνία να μετουσιώσουμε το σκοτάδι σε φως, τη σκλαβιά σ' ελευθερία».³¹

²⁸Peter Bien, *Καζαντζάκης, η πολιτική του πνεύματος, τόμος Β'*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2019, σ. 118.

²⁹Νίκος Καζαντζάκης, *Γράμματα προς τη Γαλάτεια, Για την κομμουνιστική διδασκαλία*, <https://www.historical-museum.gr/webapps/kazantzakis>, 22/2/2023.

³⁰Νίκος Καζαντζάκης, *Γράμματα προς τη Γαλάτεια, Για την πορεία προς τον κομμουνισμό (II) - Το νέο πρόσωπο του Θεού*, <https://www.historical-museum.gr/webapps/kazantzakis-pages>, 22/2/2023.

³¹Ελένη Ν. Καζαντζάκη, *Νίκος Καζαντζάκης, Ο Ασμβίβαστος*, Εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα, 1998, σ. 503.

Αναφορικά με το Θεό, βαθύτατη είναι η επίδραση που άσκησαν στον Καζαντζάκη ο Νίτσε, ο Μπερξόν, ο μεν με τη φράση «ο Θεός πέθανε» και ο δε με τον αγωνιζόμενο Θεό, τη ζωτική ορμή. Ο θάνατος του Θεού, δεν είναι πραγματικός, αλλά έγκειται στην απώλεια της πίστης των ανθρώπων προς αυτόν. Εδώ σχετίζεται και ο αγώνας που οφείλει, σύμφωνα με τον Καζαντζάκη, να κάνει ο άνθρωπος για την υπεράσπιση και την κατάκτηση του Θεού.³²

Παράλληλα, κατά την αναζήτηση του ο κρητικός λογοτέχνης φαίνεται να απαρνιέται τον χριστιανικό Θεό με τα στενά όρια της χριστιανικής θρησκείας και να προτείνει ένα νέο θεϊκό σύστημα, το οποίο να μπορεί να συμπεριλάβει όλες τις ανθρώπινες διαστάσεις, συμπεριλαμβανομένων των ενστίκτων και των ορμών. Επιθυμητό θρησκευτικό πρότυπο για τον Καζαντζάκη φαίνεται ότι ήταν η σύζευξη της αγιοσύνης με τον ηρωισμό, μέσω του προτύπου του αγωνιζόμενου Θεού, ο οποίος καλείται να αναμετρηθεί με πάθη, να παλέψει, να ηττηθεί μέχρι να καταφέρει να ανελιχθεί, με τη συνδρομή του ανθρώπου στα πλαίσια μίας σχέσης αλληλεξάρτησης και αλληλοσυμπλήρωσης. Αυτή η εξισορρόπηση μεταξύ Θεού και ανθρώπου αποσκοπεί στην ανάγκη αποκαθάρωσης των ειδώλων, της παλαιού θρησκευτικού συστήματος ώστε να μπορέσει το άτομο να κατακτήσει την ελευθερία.

Για τον Καζαντζάκη η σχέση του ανθρώπου και του Θεού δεν είναι δεδομένη αλλά αποτελεί και αυτή αποτέλεσμα της ελευθερίας και της βούλησης. Ο Καζαντζάκης μη αποδεχόμενος τη χριστιανική εκδοχή διαμορφώνει μία αντίληψη που θέλει τον άνθρωπο να λειτουργεί ανεξάρτητα από το Θεό, καθώς αυτός δημιούργησε τον άνθρωπο και τον προίκισε με ελευθερία, ώστε να μπορεί να επιλέγει δίχως περιορισμούς. Επομένως εξαρτάται από τον ίδιο εάν θα επιλέξει να ακολουθήσει τον δρόμο του Θεού ή όχι. Αυτή λοιπόν η δυνατότητα που παρέχεται καθιστά την ανθρώπινη εκλογή ανώτερη της θεϊκής, καθώς υπάρχει η δυνατότητα επιλογής μεταξύ του καλού και του κακού και θέτει τον άνθρωπο σε ένα ανώτερο επίπεδο. Μάλιστα, για τον Καζαντζάκη η πίστη και η θέωση δεν συνιστά και δεν επέρχεται μέσω της αδράνειας, αλλά διεκδικείται με θάρρος και ορμή καθόλη τη διάρκεια της ζωής, στα πλαίσια ενός ατέρμονου αγώνα.

Εν συντομία, ο Καζαντζάκης φαίνεται να αποδέχεται την νιτσεική κατάρρευση του παραδοσιακού θρησκευτικού συστήματος και να προτάσσει τη δημιουργία ενός νέου Θεού, μη κυριαρχικού, συνοδοιπόρου του ανθρώπου, δηλαδή θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για τον εξανθρωπισμό του Θεού, που από κοινού μάχονται για τη θέωση. Αυτή η αντίληψη απορρέει από την επιθυμία αποδέσμευσης του ανθρώπου «από τα είδωλα, όλα τα είδωλα, και τα πιο

³²Γιώργος Κουμάκης, *Η κοσμοθεωρία του Ν. Καζαντζάκη (μέρος Β)*, <https://philosophyreturns.gr/i-kosmotheoria-toy-n-kazantzaki>, 22/2/2023.

σεβαστά και αγαπητά», που είναι βασικό σκαλοπάτι στην πορεία του ανθρώπου προς την ελευθερία. Παρόλα αυτά δεν θα μπορούσαμε να συμμεριστούμε τις κατηγορίες σε βάρος του Καζαντζάκη για αθεΐα, καθώς η πίστη του στο Θεό, ως το ανώτατο σημείο του ανήφορου, αποδεικνύεται από το «Πιστεύω» του και ο θεός του διατηρεί την δύναμη της αθανασίας, ωστόσο είναι αδύναμος, παγιδευμένος στο δημιούργημα του, το Σύμπαν.³³

³³Αγγέλα Καστρινάκη, «Ο Καζαντζάκης γνωστικός» στο *Ο καζαντζάκης στον 21ο αιώνα*, Πρακτικά του Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Νίκος Καζαντζάκης 2007: 50 χρόνια μετά» (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ηράκλειο & Ρέθυμνο, 18-21 Μαΐου 2007), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης & εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο, 2010.

Ασκητική

Στην *Ασκητική*, που αποτυπώνεται με τον εναργέστερο τρόπο η κοσμοθεωρία του Καζαντζάκη, που είναι εμποτισμένη από τη θεωρία της ζωτικής ορμής, του υπερανθρώπου, του διονυσιακού μηδενισμού αλλά και από την επαναστατικότητα του Λένιν,³⁴ είναι ευδιάκριτη η αγωνία του Καζαντζάκη για το μέλλον, η προσπάθειά του να διαμηνύσει πως η ανθρωπότητα βρίσκεται σε μία μεταβατική εποχή και καλείται να λάβει τις αποφάσεις της. Ταυτόχρονα ο κρητικός συγγραφέας επιχειρεί να δώσει κατεύθυνση στον σύγχρονο άνθρωπο γλιτώνοντας τον από τη βιασιότητα της εποχής και να του παράσχει το κίνητρο, ώστε να ξεπεράσει τα όρια της αντίληψης και του πνεύματός του και να θέσει το χρέος αυτού απέναντι στον ίδιο του τον εαυτό αλλά και στην κοινωνία.

Στο εν λόγω έργο κυριαρχεί η απαισιοδοξία, η οποία όπως και προαναφέρθηκε γίνεται αντιληπτή από την πρώτη κιόλας σελίδα του έργου μέσω της φράσης: «Ερχόμαστε από μία σκοτεινή άβυσσο· καταλήγουμε σε μία σκοτεινή άβυσσο·³⁵ το μεταξύ φωτεινό διάστημα το λέμε Ζωή. Ευτύς ως γεννηθούμε, αρχίζει κι η επιστροφή ταυτόχρονα το ξεκίνημα και ο γυρισμός· κάθε στιγμή πεθαίνουμε. Για αυτό πολύ διαλάλησαν: Σκοπός της ζωής είναι ο θάνατος.»³⁶

Ανάλογο συναίσθημα διατρέχει ολόκληρο το έργο, με αποκορύφωμα τη μηδενιστική ρήση στο τελευταίο κεφάλαιο της *Ασκητικής*, όπου αναφέρεται: «Διδασκαλία δεν υπάρχει, δεν υπάρχει λυτρωτής που ν' ανοίξει δρόμο. Δρόμος ν' ανοιχτεί δεν υπάρχει».³⁷ Συγκεκριμένα στην *Ασκητική* όπου διάχυτη είναι η ματαιότητα και η αβεβαιότητα, ο κρητικός λογοτέχνης παρουσιάζει μία διαφορετική προσέγγιση της ζωής, μία διαφορετική πορεία. Ο μηδενισμός συνιστά προϋπόθεση για τη δημιουργία αλλά κι αφορμή για τον επαναπροσδιορισμό της ζωής εν γένει. Η προτροπή του Καζαντζάκη για αποδοχή πως δεν υπάρχει «μήτε ζωή, μήτε θάνατος» ηχεί μηδενιστική, ωστόσο αυτή παρουσιάζεται ως βασική προϋπόθεση δημιουργίας, σημείο αφετηρίας για την εκκίνηση της μάχης, του αγώνα για ελευθερία, κατά τον οποίο ο άνθρωπος θα έχει κατανικήσει την ελπίδα. Εδώ επομένως έχουμε μία διαφοροποίηση ως προς το μηδενισμό και τον ασθενή πεσιμισμό, που συνεπάγεται την αποδοχή της ματαιότητας, αλλά όχι την άρνηση της προσπάθειας, διότι ο συγγραφέας προτάσσει την ανάγκη αποδοχής αυτής

³⁴Peter Bien, ό.π., σ. 600.

³⁵Ανάλογη αγωνία για την πορεία του ανθρώπου διακατέχει και τους πρωταγωνιστές (Ζορμπάς, Κοσμάς) των άλλων δύο πραγματευόμενων έργων. Στον *Ανήφορο* η αγωνία αυτή διατυπώνεται από τον παππού του Κοσμά κατά τη διάρκεια της μάζωξης όταν και αναφέρει: «Από πού ερχόμαστε, βρε παιδιά, από πού ερχόμαστε και πού πάμε;» Στον Ζορμπά το ίδιο ερώτημα εκφράζεται από τον ομώνυμο πρωταγωνιστή: «Εγώ θέλω να μου πεις από πού ερχόμαστε και πού πάμε.»

³⁶Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, Πρώτο Θέμα, Αθήνα, 2018, σ. 7.

³⁷ό.π., σ. 80.

της κατάστασης και αντιμετώπισης της μέσω του ηρωικού πεσιμισμού, βαθμίδας του διονυσιακού μηδενισμού.³⁸

Εκ προοιμίου γίνεται αντιληπτή πέρα από τη μηδενιστική αντίληψη του συγγραφέα και η αγωνία και ο αγώνας του να κατανοήσει τη ζωή και τον σκοπό της, θέτοντας παράλληλα το δίλλημα στο οποίο καλείται να απαντήσει ο άνθρωπος, το οποίο συνεπάγεται την επιλογή ενός δρόμου, ενός εκ των δύο αντιμαχόμενων ρευμάτων: «α) ο ανήφορος, προς τη σύνθεση, προς τη ζωή, προς την αθανασία· β) ο κατήφορος, προς την αποσύνθεση, προς την ύλη, προς το θάνατο.»³⁹ Στο υπόλοιπο λοιπόν έργο επιδιώκεται να καταδειχθεί η ανάγκη επιλογής του ανήφορου, της μετουσίωσης της ύλης σε πνεύμα και να παρουσιαστεί ο τρόπος πραγμάτωσης αυτού μέσω μιας μακράς και απαιτητικής, πραγματικά ασκητικής, προετοιμασίας.

Αυτή η απαισιοδοξία ωστόσο συνυπάρχει με ένα μεταφυσικό υπερθάρρος, το οποίο λειτουργεί ως αντίβαρο, και δίνει ώθηση για την αντιμετώπιση των δυσκολιών, την εκπλήρωση των χρεών και την επίτευξη του στόχου.⁴⁰ Αυτό το υπερθάρρος είναι που γεμίζει με δύναμη, με βούληση και ωθεί τον άνθρωπο στη δράση, ώστε ξεπερνώντας τα εμπόδια, να μετουσιώσει την ύλη σε πνεύμα. Αυτός ο απαιτούμενος υπερανθρωπισμός της *Ασκητικής* έγκειται στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αυτοσυνείδηση, την όλο και μεγαλύτερη υποταγή, πνευματοποίηση και ταύτιση με το Θεό, ο οποίος ενσαρκώνει την παγκόσμια συνείδηση, τη ζωτική ορμή.⁴¹ Ο Θεός εδώ, όπως και στα άλλα δύο έργα που θα αναλυθούν στη συνέχεια, είναι το ιδεατό σημείο προς το οποίο κατατείνει ο άνθρωπος και μεταξύ τους συμπράττουν στα πλαίσια της προσπάθειας για διαρκή εξέλιξη.⁴²

Ο δρόμος που προτείνεται, είναι ο ανηφορικός, αυτός που οδηγεί στο Θεό και στη σωτηρία αυτού και αυτό πραγματώνεται ξεπερνώντας την ανάγκη σωτηρίας του ανθρώπου.⁴³ Για να πραγματοποιηθούν, λοιπόν, αυτά ο Καζαντζάκης θέτει ορισμένες προϋποθέσεις, ορισμένα χρέη, που οφείλει να αποδεχτεί και να εκπληρώσει ο άνθρωπος για να γίνει η θεωρία, πράξη και το πνεύμα, ύλη. Και στην *Ασκητική*, όπως και στα υπόλοιπα πραγματευόμενα έργα, είναι πρόδηλη η σημασία που δίνει ο Καζαντζάκης στην έννοια του χρέους. Εδώ, το πρώτο χρέος είναι η αποδοχή της κυριαρχίας του νου, ο οποίος μόνο δύναται κυριαρχώντας πάνω στις

³⁸Γιώργος Χ. Κουμάκης, ό.π., σ. 66.

³⁹Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 7.

⁴⁰Roderick Beaton, *Ο Καζαντζάκης μοντερνιστής και μεταμοντέρνος*, επιμ. Σ.Ν. Φιλίπιδης, Αθήνα, Καστανιώτης και Εκδόσεις Πανεπιστημίου Κρήτης, 2009, σ. 317.

⁴¹ό.π., σ. 322.

⁴²ό.π., σ. 632

⁴³Peter Bien, ό.π., σσ. 600-601.

άλλες αισθήσεις να δώσει την απαραίτητη ισορροπία και να βάλει σε τάξη την αναρχία. Θα πρέπει λοιπόν ο άνθρωπος να δεχτεί πως:

«α) ο νους του ανθρώπου φαινόμενα μονάχα μπορεί να συλλάβει, πότε την ουσία β) και όχι όλα τα φαινόμενα, παρά μονάχα τα φαινόμενα της ύλης γ) και ακόμα στενότερα: όχι καν τα φαινόμενα τούτα της ύλης, παρά μονάχα τους μεταξύ τους συνειρμούς δ) και οι συνειρμοί τούτοι δεν είναι πραγματικοί, ανεξάρτητη από τον άνθρωπο είναι και αυτοί γεννήματα του ανθρώπου ε) και δεν είναι οι μόνοι δυνατοί ανθρωπίνι παρά μονάχα οι πιο βολικοί για τις πρακτικές και νοητικές του ανάγκες.»⁴⁴

Η κατανόηση των πραγμάτων αυτών, της δύναμης του νου και ταυτόχρονα των περιορισμών που τον διατρέχουν, είναι για τον συγγραφέα βασικές προϋποθέσεις για τη λύτρωση. Ωστόσο, η κατανόηση δεν είναι επαρκής, καθώς απαιτείται η δίχως παρεκκλίσεις και ανταρσίες, αλλά με πειθαρχία άσκηση μέσα στο πλαίσιο αυτό. Το δεύτερο χρέος περιλαμβάνει τη συνειδητοποίηση και την αποδοχή των ανθρώπινων ορίων, αλλά και ταυτόχρονα την ανάγκη συντριβής αυτών,⁴⁵ και την προσπάθεια «να δημιουργήσουμε έναν εγκέφαλο και μία καρδιά στη Γης, [να] δώσουμε ένα νόημα ανθρώπινο στον υπεράνθρωπο αγώνα».⁴⁶ Σε αυτό το χρέος διακρίνεται η επίδραση του υπερανθρώπου, ο οποίος ξεπερνά τα περιορισμένα ανθρώπινα όρια και καλείται να συμβάλλει στη δημιουργία των συνθηκών εκείνων που θα επιτρέψουν τη λύτρωση του εμείς.

Τελευταίο χρέος είναι η συνειδητοποίηση πως «τίποτα δεν υπάρχει!», η κατανίκηση του φόβου και της ελπίδας («Νίκησε το στερνό, τον πιο μεγάλο πειρασμό, την ελπίδα»)⁴⁷ κατά την προσπάθεια προσέγγισης της Αβύσσου -εφόσον η ανέλπιδη προσπάθεια εκλαμβάνεται ως κίνητρο δημιουργικό-,⁴⁸ δηλαδή να διαμορφωθεί μία αγωνιστική νοοτροπία, που να αφηφά τον πόνο, τις αντιστάσεις, τις αμφιβολίες, διότι μόνο μέσω αυτού δύναται να κατακτηθεί η ελευθερία. Σε αυτή τη φράση, συνοψίζεται ο μηδενισμός του Καζαντζάκη, όχι όμως οριστικός που οδηγεί σε μία πεισιθάνατη προσέγγιση της ζωής, αλλά αντιθέτως ζωογόνος, δυναμικός, ηρωικός, που δίνει ώθηση στον άνθρωπο να ριχτεί στη μάχη με αποφασιστικότητα, δίχως αναστολές. Ουσιαστικά αυτός ο ηρωισμός είναι το αποτέλεσμα της συνειδητής συμφιλίωσης με έναν κόσμο δίχως νόημα.⁴⁹ «Πού πάμε; μη ρωτάς! Ανέβαινε, κατέβαινε. Δεν υπάρχει αρχή, δεν

⁴⁴Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 12.

⁴⁵«Ποτέ να μην αναγνωρίσεις τα σύνορα του ανθρώπου! Να σπας τα σύνορα! Ν' αρνείσαι ό,τι θωρούν τα μάτια σου! Να πεθαίνεις και να λες: Θάνατος δεν υπάρχει.», ό.π., σ. 16.

⁴⁶ό.π., σ. 18.

⁴⁷ό.π., σ. 19.

⁴⁸Roderick Beaton, ό.π., σ. 228.

⁴⁹ό.π., σ. 214.

υπάρχει τέλος. Υπάρχει η τωρινή τούτη στιγμή, γιομάτη πίκρα, γιομάτη γλύκα και τη χαίρομαι όλη.»⁵⁰ Εδώ λοιπόν κηρύσσεται η ανάγκη να νικηθεί η ελπίδα της νικηφόρας έκβασης της μάχης και δίνεται προβάδισμα στη μάχη και όχι στο αποτέλεσμα αυτής. Εδώ η ελπίδα, η δυτική αισιοδοξία αποκηρύσσεται και αντί αυτής προκρίνεται η αστείρευτη μαχητικότητα, η αποδέσμευση από φιλοδοξίες και το πάθος, το οποίο θα πρέπει να συνοδεύει κάθε πράξη του ανθρώπου. Για την εικόνα που σχηματίζεται μέσω της παράθεσης των τριών χρεών που έχει ο άνθρωπος, θα μπορούσαμε να πούμε πως ομοιάζει με μάχη μεταξύ της λογικής και του συναισθήματος, και είναι ανάλογη αυτής μεταξύ του Αφεντικού και του Ζορμπά, αλλά και στον *Ανήφορο* του Κοσμά, σε ατομικό ωστόσο επίπεδο.

Αφού έχει ολοκληρωθεί η προετοιμασία, στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πορεία, η ενδεδειγμένη, η επιδιωκόμενη, αυτή που μπορεί να οδηγήσει στη λύτρωση. Η πορεία προς τον ανήφορο έχει ως στιγμή αφετηρίας την «σπαραχτικά Κραυγή» που φωνάζει «Βοήθεια!», την οποία ο άνθρωπος οφείλει να ακούσει. «Ακούω την άγρια κραυγή και ανατινάζομαι. Μέσα μου, η αγωνία που ανηφορίζει συντάζεται, για πρώτη φορά, σε ακέραιη ανθρώπινη φωνή, στρέφεται κατά πρόσωπο και με φωνάζει. [...] Είναι το σύνθημα της πορείας. Αν δεν ακούσεις την κραυγή τούτη να σκίζει τα σωθικά σου, μην ξεκινήσεις! Είναι η μεγάλη κρίσιμη στιγμή. Είναι το σύνθημα της πορείας.»⁵¹ Η κραυγή αυτή είναι το αποτέλεσμα της προετοιμασίας, η αδυναμία να τιθασευτεί η ψυχή, η εσωτερική φλόγα,⁵² που αναφέρεται τόσο στον *Ανήφορο* όσο και στον *Ζορμπά*, εκείνη η ζωτική ορμή που εξουσιάζει το εσωτερικό εγώ του ανθρώπου και συμβάλλει στη δημιουργία, στην εξέλιξη.⁵³

Σε αυτή λοιπόν την ανηφορική πορεία το πρώτο σκαλοπάτι είναι το «Εγώ», το οποίο οφείλει «όταν μια συνήθεια γίνεται βολική, να τη συντριβ[ει]» και να αγαπήσει την ευθύνη και τον κίνδυνο»⁵⁴ και πέραν αυτού εξίσου σημαντικό στοιχείο για την επιτυχία της πορείας είναι ο άνθρωπος να μάθει να 'ναι «ανήσυχος, αφχαρίστητος, απροσάρμοστος πάντα». Τα στοιχεία αυτά είναι που θα δώσουν στον άνθρωπο το κινούν να συνεχίζει διαρκώς να αναζητά, να πολεμά, να ανηφορίζει. Κι εδώ ουσιαστικά γίνεται η πρώτη νύξη για την ανάγκη να μην βολεύεται ο άνθρωπος, η πρώτη κήρυξη του πολέμου στους ευχαριστημένους, τους χορτασμένους, τους στείρους, τους άπιστους,⁵⁵ αλλά και η προτροπή για αντίσταση στην επιθυμία του ανθρώπου

⁵⁰Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 21.

⁵¹ό.π., σσ. 25-26.

⁵²«Η φλόγα καίει μέσα στον άνθρωπο και τον σπρώχνει μπροστά στη ζωή, τον σπρώχνει ενάντια σε κάθε ελπίδα προς την επίτευξη του ιδεώδους του και την εκπλήρωση του χρέους και της ευθύνης του, να πάρει μία τραγική απόφαση, επιλέγοντας τον πιο δύσκολο δρόμο.», Roderick Beaton, ό.π., σσ. 241-242.

⁵³ό.π., σ. 322.

⁵⁴«Πού πάμε; θα νικήσουμε ποτέ; προς τι όλη τούτη η μάχη; Σώπα! Οι πολεμιστές ποτέ δε ρωτούνε!», Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 28.

⁵⁵Roderick Beaton, ό.π., σ. 323.

να ησυχάζει και για απεμπλοκή από έναν περιοριστικό συμβιβασμό που ατονεί τη μαχητικότητα και αποτρέπει τη διεκδίκηση ενός ανώτερου σκοπού. Ουσιαστικά σε αυτό το σημείο τίγεται το ζήτημα της ελευθερίας, που επιβάλλει την συνεχιζόμενη προσπάθεια αποδέσμευσης από ό,τι εν δυνάμει μπορεί να αιχμαλωτίσει τον άνθρωπο.

Το δεύτερο σκαλοπάτι είναι η «Ράτσα», που συμπεριλαμβάνει το «Εγώ», το οποίο για να περατωθεί είναι απαραίτητο ο άνθρωπος να εκτελέσει το χρέος που έχει προς τους προγόνους: «να νιώσεις μέσα σου όλους τους προγόνους, [...] να φωτίσεις την ορμή τους και να συνεχίσεις το έργο τους [...] να παραδώσεις στο γιο τη μεγάλη εντολή να σε ξεπεράσει».⁵⁶ Οφείλει δηλαδή ο άνθρωπος να ακούσει την κραυγή της ράτσας του να εκφράσει και να δώσει λύση στις αγωνίες και τα ερωτήματα των προγόνων.⁵⁷ Αυτό το δεύτερο σκαλοπάτι περιλαμβάνει την τάση του ανθρώπου για εξέλιξη, για προέκταση και αυτή η τάση θα επιτελεστεί μέσω της ισχυρής βούλησης, βασικής για την επίτευξη του ανώτερου, συλλογικού σκοπού.

Στο τρίτο σκαλοπάτι ο άνθρωπος θα αφουγκραστεί την κραυγή ολόκληρης της Ανθρωπότητας και θα αναγκαστεί να πολεμήσει για αυτούς («Πολέμα να ζήσεις όλον τον αγωνιζόμενον άνθρωπο. [...] Κοίταξε του ανθρώπους, λυπήσου τους»),⁵⁸ δηλαδή να υπερβεί το εγώ και να υιοθετήσει ένα πνεύμα διεθνιστικό και συλλογικό.⁵⁹ Στο τελευταίο, που λέγεται «Γης», ο άνθρωπος θα ακούσει την κραυγή που αναβλύζει από τη «Γη αλάκερη, με τα νερά και τα δέντρα της, με τα ζώα, με τους ανθρώπους και τους θεούς της».⁶⁰ Για τον Καζαντζάκη το ξεπέραςμα και αυτού του σκαλοπατιού μπορεί να οδηγήσει στην επαφή με το ανώτατο,⁶¹ τον Θεό, που για τον Καζαντζάκη είναι μία τελική άβυσσος, το πνεύμα, η ελευθερία.

Ο επιθυμητός προορισμός παρουσιάζεται στο επόμενο κεφάλαιο, στο Όραμα, όπου στον άνθρωπο παρουσιάζεται ο Αόρατος που «αγέλαστο είναι το πρόσωπό του, βουβό, σκοτεινό, πέρα από τη χαρά και από τη θλίψη, πέρα από την ελπίδα», η ουσία του οποίου είναι ο «ΑΓΩΝΑΣ» μέσω του οποίου δύνανται αυτός να προσεγγιστεί και ταυτόχρονα να σωθεί από τον ίδιο τον άνθρωπο.⁶² Ο αγώνας αυτός, «το ανηφόρισμα, ο πόλεμος με το αντίδρομο ρέμα, γεννάει τον πόνο. Μα ο πόνος δεν είναι ο απόλυτος μονάρχης. Η κάθε νίκη, η κάθε προσωρινή ισορρόπηση στο ανηφόρισμα γιομώνει χαρά το κάθε ζωντανό, που αναπνέει θρέφεται, ερωτεύεται και γεννάει» · εδώ

⁵⁶Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 34.

⁵⁷«Η Κραυγή συνιστά ένα είδος πνευματικής κληρονομιάς που κληροδοτείται στις επόμενες γενιές σε επίπεδο πνευματικό.» Peter Bien, ό.π., σ. 505.

⁵⁸Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 37.

⁵⁹Roderick Beaton, ό.π., σ. 634.

⁶⁰Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 41.

⁶¹Νικηφόρος Βρεττάκος, *Νίκος Καζαντζάκης: Η αγωνία του και το έργο του*, Εκδοτικός οίκος Π. Σύψας - Χρ. Σιαμαντάς, Αθήνα, 1960, σ. 100.

⁶²Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 50.

έχουμε έναν Θεό,⁶³ που ενσαρκώνει την έννοια της ελεύθερης βούλησης, την αστείρευτη επιθυμία και προσπάθεια να επιτελέσει το χρέος και να κατακτήσει το στόχο του. Παράλληλα αυτό που καταδεικνύεται είναι πως η ουσία της ζωής είναι η πάλη και όχι η νίκη, η προσπάθεια και όχι το αποτέλεσμα.⁶⁴

Η σχέση Θεού και ανθρώπου και το χρέος του ανθρώπου να μάχεται παρουσιάζεται εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο, στην «Πράξη», όπου τονίζεται το χρέος του ανθρώπου να πολεμήσει πλάι στο Θεό για να σωθούν ή να χαθούν μαζί καθώς. Σε αντίθεση με το προηγούμενο κεφάλαιο και με την προετοιμασία, εδώ έχουμε την πράξη, την εφαρμογή όσων συλλέχθηκαν κατά την περίοδο της μαθητείας, η οποία συνιστά την «πλατύτερη θύρα της λύτρωσης».⁶⁵

Ο άνθρωπος οφείλει να έχει ως παράδειγμα το Θεό που «αγωνίζεται, κινδυνεύει κάθε στιγμή, τρέμει, παραπατάει σε κάθε ζωντανό, φωνάζει. Ακατάπαυστα νικιέται και πάλι ανασηκώνεται, γιομάτος αίμα και χρώματα, και ξαναρχίζει τον αγώνα. Είναι όλο πληγές, τα μάτια του είναι γιομάτα φόβο και πείσμα, τα σαγόνια και τα μελίγγια του είναι συγκεκριμένα. Μα δεν παραδίνεται, ανεβαίνει, με τα πόδια, με τα χέρια, δαγκάνοντας τα χείλια, ανεβαίνει ανένδοτος [...] μάχεται χωρίς καμία βεβαιότητα. Θα νικήσει; Θα νικηθεί; τίποτα δεν είναι βέβαιο στο Σύμπαντο, ρίχνετε στο αβέβαιο, παίζει, κάθε στιγμή, τη μοίρα του όλη.»⁶⁶ Στο σημείο αυτό, από την στάση αυτή του Θεού αποπνέεται ο ηρωικός πεσιμισμός, που παρά την αβεβαιότητα και τη ματαιότητα, προκρίνεται η συμμετοχή στη μάχη και η διεκδίκηση της νίκης, έτσι και ο άνθρωπος θα πρέπει να ακολουθήσει όταν «ο Θεός δίνει το σύνθημα της μάχης»⁶⁷ και αποκαλύπτεται η μεταξύ τους αλληλεξάρτηση.

«Μισούμε, δε βουλευόμαστε, είμαστε άδικοι, σκληροί, γιομάτοι ανησυχία και πίστη, ζητούμε το αδύνατο σαν τους ερωτευμένους. Φωτιά να καθαρίσει η γης! Ν' ανοιχτεί άβυσσος φοβερότερη ακόμα ανάμεσα καλού και κακού, να πληθύνει η αδικία, να κατέβει η Πείνα και να θερίσει τα σωθικά, αλλιώς δε σωζόμαστε.»⁶⁸ Με αφορμή αυτό το απόσπασμα θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για την ανάγκη υπέρβασης του καλού και του κακού, των κανόνων και των ανθρώπινων ορίων, ως μοναδικού μέσου κατάκτησης της λύτρωσης,⁶⁹ όπως αντίστοιχα λειτουργεί ο Ζορμπάς, που δεν υπακούει στους ηθικούς νόμους και δεν ακολουθεί τις παραδοσιακές νόρμες, αλλά

⁶³«Μπορούσαμε να του δώσουμε ό,τι άλλο όνομα θέλαμε: Άβυσσο, Μυστήριο, Απόλυτο Σκοτάδι, Απόλυτο Φως, Ύλη, Πνέμα, Τελευταία Ελπίδα, Τελευταία Απελπισία, Σιωπή. Μα τον ονομάτισαμε Θεό, γιατί τ' όνομα τούτο μονάχα ταιριάζει βαθιά, από προαιώνιες αφορμές, τα σωθικά μας.» Νίκος Καζαντζάκης, *ό.π.*, σ. 56.

⁶⁴Roderick Beaton, *ό.π.*, σ. 338.

⁶⁵Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, *ό.π.*, σ. 55.

⁶⁶*ό.π.*, σ. 58.

⁶⁷*ό.π.*, σ. 60.

⁶⁸*ό.π.*, σ. 66.

⁶⁹Roderick Beaton, *ό.π.*, σ. 319.

αντίθετα μάχεται να πλάσει έναν δικό του κόσμο, όπως και ο Κοσμάς που ταξιδεύει εντέλει στο Λονδίνο δίχως να γνωρίσει αν πρόκειται να εισακουστεί η κραυγή του.

Σε αυτή λοιπόν τη μάχη ο άνθρωπος οφείλει να «αρνιέται ό,τι έχει κάθε μέρα» και να μην σκέφτεται «θα νικήσουμε; θα νικηθούμε;»,⁷⁰ δηλαδή η πράξη του να μην έχει υστερόβουλο χαρακτήρα και άρα να μην καθορίζεται από τον φόβο και την ελπίδα, που μπορεί να λειτουργήσουν ανασταλτικά. Αν λοιπόν συμβούν όλα αυτά το άτομο θα προσεγγίσει τη Σιγή, που συνιστά και τον τελευταίο βαθμό άσκησης, την «ανώτατη κορυφή της προσπάθειας» που ταυτίζεται με την κατάσταση της εσχάτης πνευματικής γνώσης⁷¹ και την επαφή με την Άβυσσο.⁷² Ουσιαστικά, η *Ασκητική* προτάσσει τη σπουδαιότητα της δράσης και ενός ηρωικού πεσιμισμού, μίας ηρωικής μοναξιάς, μίας θαρραλέας αντιμετώπισης της τελικής Σιγής.⁷³

Η *Ασκητική* θα μπορούσαμε να πούμε συνοπτικά πως αποτυπώνει την ανησυχία και τον πόθο του Καζαντζάκη για την ανάγκη της κοινωνικής αλλαγής και της κοινωνικής μεταστροφής, η οποία αποτυπώνεται στο καταληκτικό μετακομμουνιστικό «Πιστεύω»⁷⁴ του. Ωστόσο, αυτή η αλλαγή για να τελεστεί απαιτεί προετοιμασία, ένα είδος μύησης και μία συντονισμένη προσπάθεια υποβοήθησης από τους πνευματικούς ανθρώπους, οι οποίοι οφείλουν να αντιληφθούν και να αναλάβουν το χρέος τους και να πορευθούν εφαρμόζοντας αυτά δίχως να παρεκκλίνουν μαγνητισμένοι από τις ανθρώπινες επιθυμίες και ανάγκες, διότι μόνο μέσω αυτής της διαδικασίας δύναται να επέλθει η λύτρωση. Αυτή η πορεία προς το «Θεό» θα πρέπει να ακολουθηθεί ακόμα κι αν στο τέλος αποκαλυφθεί πως ακόμα και «τούτο δεν υπάρχει».

⁷⁰Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 70.

⁷¹Roderick Beaton, ό.π., σ. 211.

⁷²Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 70.

⁷³Peter Bien, ό.π., σ. 92.

⁷⁴Βλ. Παρ., 2.

Ζορμπάς

Στον *Ζορμπά* αποτυπώνεται η προσπάθεια του Καζαντζάκη να εξερευνήσει δύο ειδών ανθρώπινης αξιοπρέπειας, δύο διαφορετικών κοσμοθεωριών, δύο αντίρροπων δυνάμεων, δύο εναλλακτικών δρόμων⁷⁵ και να καταπολεμήσει το θεωρητικό του⁷⁶ μέσω του διπόλου πνευματικότητα και υλικότητα,⁷⁷ καθώς και να παρουσιάσει τη μάχη μεταξύ του Αφεντικού και του Ζορμπά. Η μάχη αυτή δεν είναι πραγματική αλλά σχετίζεται με την θεώρηση και την αντιμετώπιση της ζωής. Από τη μία το Αφεντικό, ένας αδρανοποιημένος συγγραφέας, και από την άλλη ένας παρορμητικός γεμάτος πάθη άνθρωπος. Το αφεντικό που χαρακτηρίζεται από αταραξία και σωφροσύνη έρχεται σε σύγκρουση με την παραφροσύνη, το πάθος, την ενστικτώδη αντίδραση του Ζορμπά.⁷⁸ Ο πρώτος, ευρισκόμενος σε πνευματικό λήθαργο και αδυναμία συγγραφικής παραγωγής μέσω του Βούδα αποπειράται να δικαιολογηθεί και να καθησυχάσει την ενοχική συνείδησή του, ενώ ο έτερος πρωταγωνιστής παρουσιάζεται ορμητικός, έτοιμος με τη σκέψη και τις πράξεις του να ταρακουνήσει τα θεμέλια του περιχαρακωμένου «αλωνιου» του Αφεντικού του, λειτουργώντας ως ένα παράδειγμα ανθρώπου που κινείται με βάση το ένστικτο, που προτάσσει την ψυχή και την καρδιά και δεν ενδιαφέρεται για τη λογική. Στο εν λόγω έργο που ξεδιπλώνεται η προσπάθεια του Αφεντικού μέχρι να καταφέρει να απεμπλακεί από τα «βαρίδια», έχει ως συνοδοιπόρο και παράδειγμα τον Ζορμπά, που τελικά τον οδηγεί στην πνευματική απελευθέρωση.⁷⁹

Σε αυτή λοιπόν την πορεία το Αφεντικό θα κληθεί να ξεπεράσει τον ασθενή πεσιμισμό και να υιοθετήσει τον ισχυρό, ο οποίος εδράζεται στην αποδοχή του παραλόγου της ύπαρξης και της αδυναμίας μεταστροφής αυτής και την αντιμετώπιση της ζωής όχι με τρόπο μοιρολατρικό, αλλά με προσπάθεια, ώστε αυτή να γεμίσει με τρόπο ασφυκτικό με την υψηλότερη δυνατή ένταση, με δύναμη και πάθος, δίχως να αναμένεται το επικείμενο τέλος και δίχως να επιδιώκεται η εξήγηση της πραγματικότητας με τρόπο που θα επιφέρει την αποστροφή προς τη ζωή.⁸⁰ Για τον Καζαντζάκη οι δύο αυτές αντιλήψεις της ζωής αντιπροσωπεύονται από τον Απόλλωνα και τον Διόνυσο. Ο Απόλλωνας συμβολίζει το όνειρο, την αρμονία και την ομορφιά του κόσμου και παράλληλα την ατομικότητα, που είναι σε θέση να αυτοπροστατευτεί μπροστά στη φουρτουνιασμένη θάλασσα και να διατηρεί τη θεϊκή του

⁷⁵Peter Bien, ό.π., σ. 199.

⁷⁶ό.π., σ. 34.

⁷⁷ό.π., σ. 181.

⁷⁸ό.π., σ. 187.

⁷⁹ό.π., σ. 181.

⁸⁰ό.π., σ. 185.

ισορροπία και από την άλλη ο Διόνυσος δηλώνει την συντριβή της ατομικότητας, την ανάγκη αποδοχής της ματαιότητας του κόσμου και την αντιμετώπιση αυτού με τρόπο θαρραλέο.⁸¹

Στον *Zorμπά* αυτή η κοσμοαντίληψη ενσαρκώνεται στον ομώνυμο πρωταγωνιστή, ο οποίος αποδέχεται την ανυπαρξία βεβαιοτήτων αλλά και την έλλειψη του που τον καθιστά ανίκανο να δώσει απαντήσεις στα μεγάλα ανθρώπινα ερωτήματα, ωστόσο η άγνοιά του αυτή δεν τον υποτάσσει και δεν τον αναγκάζει να αδρανοποιηθεί αναμένοντας το τέλος της ζωής που θα του δώσει την επιθυμητή λύτρωση, αλλά αντίθετα παρατηρείται η ορμητική προσέγγιση του πάνω στη ζωή που χαρακτηρίζεται από το ένστικτο και την παρόρμηση και καθορίζεται από την ψυχή και την καρδιά και δηλώνει την ανάγκη αποδοχής της ζωής και της τραγικότητας αυτής.

Το Αφεντικό που χαρακτηρίζεται από μία αρνητική στάση προς τη ζωή, που ταυτίζεται με τη βουδιστική παραίτηση που έχει ως αποτέλεσμα τα ενοχικά συναισθήματα και την αδρανοποίηση, αλλά ερχόμενο σε επαφή με τον *Zorμπά*, θα ξεκινήσει ο *ανήφορος*, η προσπάθεια φυγής από τη *via negativa*.⁸² Ο *Zorμπάς* που έρχεται να τραβήξει το Αφεντικό από τον ασθενή-βουδιστικό πεσιμισμό στον οποίο είχε περιπέσει και να τον οδηγήσει στον ισχυρό, ενσαρκώνει την παραφροσύνη, το πάθος, την τρέλα που έρχεται σε αντίθεση με την αταραξία και τη σωφροσύνη του Αφεντικού και είναι ο τρόπος ώστε εκείνος να φτάσει σε μία κατάσταση βίωσης ολοκληρωτικής ελευθερίας, η οποία πραγματώνεται μέσω της έλλειψης φόβου και ελπίδας.⁸³ Η υπέρβαση του *Zorμπά* στο ζήτημα της αντίληψης και της αποδοχής της πραγματικότητας απορρέει από την επιλογή του να μην θέτει όρια στην αντίληψη, στις πράξεις, στη ζωή του συγχέοντας το ανθρώπινο με το θεϊκό, παραβλέποντας τις αδυναμίες και ονοματίζοντας τον εαυτό του «κτήνος» όπως και «Θεός» θέτοντας τον εαυτό του στο επίπεδο του υπερανθρώπου και στο ύψιστο σημείο παραφροσύνης να ταυτίζεται μαζί τους, αν όχι να τον ξεπερνά.

Ο *Zorμπάς* λοιπόν λειτουργεί σαν ένα είδος «γκουρού» που «είχε την πρωτόγονη μάτια [...] τη δημιουργική, κάθε πρωί ανανεούμενη, αφέλεια, να βλέπει ακατάπαυτα για πρώτη φορά τα πάντα και να δίνει παρθενιά στα αιώνια καθημερινά στοιχεία.»⁸⁴ και που «γκρέμιζε, όλους τους φράχτες - ηθική, θρησκεία, πατρίδα- που άσκωσε γύρα του ο κακομοίρης ο φοβητσιάρης ο άνθρωπος για να κουτσοπορέψει ασφαλισμένα τη ζωούλα.»⁸⁵ Σε αυτό το σημείο ο *Zorμπάς* γίνεται το παράδειγμα ώστε να ξεπεραστούν οι συμβατικοί και περιοριστικοί ηθικοί φραγμοί, παίρνει τη μορφή του

⁸¹Peter Bien, ό.π., σ. 184.

⁸²ό.π., σ. 181.

⁸³ό.π., σ. 188.

⁸⁴Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σσ. 7-8.

⁸⁵ό.π., σ. 8.

νιτσεικού υπερανθρώπου, που έχει τη δυνατότητα να ξεπεράσει τα ανθρώπινα όρια και να δημιουργήσει έναν δικό του κόσμο, πέραν των ανθρώπινων δυνατοτήτων.

Όπως ο Ζορμπάς που έχει καταφέρει να φτιάξει ήδη έναν νέο, δικό του, κόσμο, έτσι και το Αφεντικό προσπαθεί να επιτύχει έναν ανάλογο σκοπό, αγνοώντας ωστόσο τον τρόπο. Το Αφεντικό λοιπόν ενδιαφέρεται να δημιουργήσει «ένα είδος Κομμούνα, όπου όλοι να δουλεύουμε, όλα να 'ναι κοινά, να τρώμε μαζί όλοι το ίδιο φαΐ, να ντυνόμαστε τα ίδια ρούχα, σαν αδέρφια. Μίαν καινούργια κοινωνία [...], το προζύμι μιας καινούργιας συμβίωσης των ανθρώπων.»⁸⁶ και «ένα πνευματικό κοινόβιο, να κλειστούμε μέσα μιά δεκαριά σύντροφοι [...] να δουλεύουμε όλη τη μέρα, να συναντιούμαστε μονάχα το βράδυ, να μιλούμε.»⁸⁷ Σε αυτό το σημείο διακρίνουμε την αγωνία που διακατέχει τον Καζαντζάκη για τον κόσμο που «εξακολουθούσε να τρεκλίζει σα λαβωμένος, σαν μεθυσμένος»⁸⁸ και την ανάγκη δημιουργίας ενός νέου κόσμου, μίας νέας κοινωνίας. Εδώ είναι ευδιάκριτη η σύμπλευση με την Πνευματική Διεθνή του Κοσμά, ως οργανωμένη πνευματική προσπάθεια για τη σωτηρία του κόσμου, αλλά και η κοσμοθεωρητική ταύτιση με το *Μετακομμουνιστικό Πιστεύω της Ασκητικής*, ως κήρυγμα πολέμου υπέρ της βασανιζόμενης ανθρωπότητας. Ο Ζορμπάς μαθαίνει στο Αφεντικό την ελευθερία, την αποδέσμευση από κάθετι εξουσιαστικό, που είναι σε θέση να επηρεάζει την ανοδική πορεία του ανθρώπου και τάσσεται υπέρ μίας εναλλακτικής ηθικής από την καθιερωμένη, σε έναν προσωπικό Θεό και επιδιώκει με σθένος να προσπελάσει τα εμπόδια για να φτάσει στην πολυπόθητη ελευθερία, που έρχονται σε σύγκρουση με βούλησή του για δύναμη και κυριαρχία.

Στο παρακάτω απόσπασμα η έννοια της ελευθερίας αποκτά μία έννοια ευρύτερη και δεν ταυτίζεται με μία παγιωμένη κατάσταση, αλλά με τη διαρκή προσπάθεια απεγκλωβισμού από κάθε πράγμα που κρατά δέσμιο τον άνθρωπο:

«Αυτό θα πει ελευθερία, συλλογιζόμενοι. Να 'χεις ένα πάθος, να μαζεύεις χρυσές λίρες, και ξαφνικά να νικάς το πάθος και να σκορπάς όλο το έχει σου στον αγέρα! Να λευτερωθείς από ένα πάθος, υπακούοντας σε ένα άλλο υψηλότερο... Μα μήπως κι αυτό δεν είναι σκλαβιά;⁸⁹ να θυσιάζεσαι για μιαν ιδέα, για τη ράτσα σου, για το Θεό; Ή μήπως όσο πιο απηγά στέκεται ο αφέντης τόσο και πιο μακραίνει το σκοινί της σκλαβιάς μας, πηδούμε τότε και παίζουμε σε ένα πολύ πλατύχωρο αλώνι, πεθαίνουμε χωρίς να βρούμε την άκρα του, και αυτό το λέμε ελευθερία;»⁹⁰

⁸⁶ό.π., σ. 73.

⁸⁷ό.π., σ. 224.

⁸⁸ό.π., σ. 360.

⁸⁹Πρβλ. Παρ., 3.

⁹⁰Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σ. 40.

Η ελευθερία παράλληλα παρουσιάζεται και ως το αποτέλεσμα της μη πίστης, δηλαδή της απεμπλοκής από ιδέες, οι οποίες περιορίζουν τη διάνοια και τη ζωή του ανθρώπου. Η πεποίθηση αυτή αποπνέεται στο σημείο όπου ο Ζορμπάς αναφέρει: «Όχι δεν πιστεύω τίποτα. Αν πίστευα στον άνθρωπο, θα πίστευα και στο Θεό, θα πίστευα και στο διάολο· κι είναι μεγάλη φασαρία.»⁹¹ Η ματαιότητα του κόσμου, όπως αυτή εκλαμβάνόταν και διαχειριζόταν από τον Καζαντζάκη, διακρίνεται στις προτροπές του Ζορμπά προς το Αφεντικό, για το πως να μεταχειρίζεται τους εργάτες: «Άσε τους ανθρώπους ήσυχους, αφεντικό, μην τους ανοίξεις τα μάτια· αν τους τα ανοίξεις, τι θα δουν; την κακή τους και την ψυχρή!»⁹²

Η ματαιότητα της ζωής αποπνέεται και με τον παραλληλισμό μεταξύ αυτής και της Ορτάνς: «η ζωή ‘ναι σαν την κυρά-Μπουμπουλίνα. Γριά, κι όμως έχει η σκορδόπιστη το χάσι της· ξέρει τέχνες, σου παίρνει το νου. Σφάλνας τα μάτια και θαρρείς πως αγκαλιάζεις μία κοπέλα είκοσι χρόνων.»⁹³ Κάπως έτσι δηλώνεται το κάλεσμα του Ζορμπά στο Αφεντικό να αποδεχτεί την ματαιότητα της ζωής και να την αντιμετωπίσει μη αρνητικά προδιατεθειμένος λόγω της σκληρότητας αυτής και από την άλλη συνεπικουρούμενος από το όνειρο, τη φαντασία. Παρόμοια αντίληψη για τη ματαιότητα εκφράζεται στο γράμμα του Ζορμπά ενώ βρισκόταν στο Ηράκλειο όπου αναφέρει: «πολλοί φοβήθηκαν τη ματαιότητα· εγώ τη νίκησα. Πολλοί σκέφτονται· εγώ δεν έχω ανάγκη να σκέφτομαι. Δε χαίρουμε για το καλό μήτε λυπούμαι για το κακό.»⁹⁴ Στο ίδιο γράμμα, ο Ζορμπάς παρουσίαζε και τις περιπέτειες του το μεγάλο κάστρο για τις οποίες το αφεντικό συλλογιζόταν: «δεν ήξερα, να θυμώσω, να γελάσω ή να καμαρώσω τον πρωτόγονο αυτό άνθρωπο που, ξεπερνώντας την κρούστα της ζωής -τη λογική, την ηθική, την τιμιότητα- φτάνει στην ουσία. Όλες οι μικρές αρετές, οι τόσο χρήσιμες, του λείπουν, και του απόμεινε μονάχα μία άβολη, αβόλευτη, επικίνδυνη αρετή, που τον σπρώχνει ακαταμάχητα στο ακρότατο σύνορο, στην άβυσσο.»⁹⁵ Σε αυτό το σημείο έχουμε την αθητικότητα και την έλλειψη ιδεαλισμού, που οδηγούν τον Ζορμπά και γοητεύουν το Αφεντικό, τα οποία δύνανται να οδηγήσουν στην ολύμπια αταραξία, στην ελευθερία.⁹⁶ Η αποστροφή προς τις βεβαιότητες, προς τις ιδέες φαίνεται και στο απόσπασμα: «Κι οι πιο μεγάλες ιδέες ακόμα, άμα ανοίξεις την κοιλιά τους, βλέπεις πως είναι κούκλες και αυτές, παραγεμισμένες με πίτουρα, και μέσα στα πίτουρα, πιθήδεια παραχωμένο ένα τενεκεδένιο ελατήριο.»⁹⁷

⁹¹ό.π., σ 76.

⁹²ό.π., σ 784.

⁹³ό.π., σ 103.

⁹⁴ό.π., σ 179.

⁹⁵ό.π., σ 187.

⁹⁶Peter Bien, ό.π., σ. 29.

⁹⁷Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σ. 118.

Σε άλλο σημείο αναφέρεται: «Έχει σηκώσει ο κακομοίρης ο άνθρωπος γύρω από την ψυχή του αφηλό, αδιαπέραστο φράχτη, έχει οχυρώσει ένα μικρό αλώνι, όπου μάχεται να βάλει τάξη και ασφάλεια στην καθημερινή σωματική και πνευματική του ζωούλα. Όλα μέσα στο αλώνι ετούτο πρέπει να ακολουθούν τους χαραγμένους δρόμους [...] και έτσι να μπορούμε με κάποια σίγουρα θα να προβλέψουμε τι μέλλεται να γίνει και πώς συμφέρει να φερθούμε. Μέσα στο κατοχυρωμένο αυτό από τις βίαιες επιδρομές του μυστηρίου αλώνι, βασιλεύουν οι μικρές σαρανταποδαρούσες βεβαιότητες. Ένας είναι ο μισητός θανάσιμος οχτρός που όλοι κι όλα είναι από χιλιάδες χρόνια οργανωμένοι να τον διώξουν: η Μεγάλη Βεβαιότητα.»⁹⁸

Στο παραπάνω απόσπασμα, που σπάει τη ροή της αφήγησης, αναφορά γίνεται στην προσπάθεια, λόγω ανάγκης ταπεινής, των ανθρώπων να ενστερνιστούν ιδέες, να αποκτήσουν μία στέρεα βάση για την κατανόηση του κόσμου και των εσωτερικών ανησυχιών, ώστε να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στη ρευστότητα και την αβεβαιότητα της ζωής.

Ο Ζορμπάς, το αντίπαλο δέος του αφηγητή, είναι ακόμα η ενσάρκωση της δράσης, της άμεσης λήψης μιας απόφασης και της κινητοποίησης για την εφαρμογή της, ανεξαρτήτως του περιεχομένου αυτής. Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να αναλυθούν και τα δύο αυτά στοιχεία, από τη μία ο τρόπος λήψης της απόφασης και από την άλλη ο τρόπος τέλεσης αυτής, η ένταση της προσπάθειας. Αρχικά ο Ζορμπάς αποφασίζει υποκινούμενος από την καρδιά και το συναίσθημα, δίχως την συνδρομή του νου και η απόφασή του αυτή είναι καθαρά αποτέλεσμα της στιγμής, δίχως να επηρεάζεται από το παρελθόν ή το μέλλον. Η αντίληψη περί της εκτέλεσης της οποιασδήποτε εργασίας με περίσσιο πάθος είναι ευδιάκριτη στο σημείο: «Να πέφτεις όπου να ναι, με τα μούτρα! Να πέφτεις με τα μούτρα στη δουλειά, στο κρασί, στον έρωτα και να μη φοβάσαι το Θεό, μήτε το διάολο.»⁹⁹ και εκεί όπου περιγράφεται από το Αφεντικό ο τρόπος που δούλευε ο Ζορμπάς στο λιγνιτωρυχείο: «Δίνουνταν όλος στη δουλειά, δεν είχε τίποτα άλλο στο νου του, γίνονταν ένα με τη γη, με τον κασμά, με το κάρβουνο. Το σφυρί, τα καρφιά, σα να ‘χαν γίνει σώμα του και πάλευε με το ξύλο· πάλευε με το ταβάνι της γαλαρίας που ‘κανε κοιλιά· πάλευε με όλο το βουνό, κι ήθελε να του πάρει το κάρβουνο και να φύγει.»¹⁰⁰ και από την άλλη ο μη υπολογισμός παρόντος και μέλλοντος φαίνεται στο σημείο όπου το Αφεντικό μέμφεται τον Ζορμπά πως ξέχασε γρήγορα το θάνατο της Ορτάνς και λαμβάνει την απάντηση: «Νέος δρόμος, [...] νέα σχέδια, έπαψα να θυμούμαι τα χτεσινά, έπαψα να ζητώ τ’ αυριανά· τι γίνεται τώρα, ετούτη τη στιγμή, αυτό με νοιάζει.»¹⁰¹

⁹⁸ό.π., σ. 350.

⁹⁹ό.π., σ. 278.

¹⁰⁰ό.π., σ. 139.

¹⁰¹ό.π., σ 323.

Ο τρόπος αυτός καθιστά την επιλογή ελεύθερη με την έννοια ότι δεν επηρεάζεται από παράγοντες και καταστάσεις του παρελθόντος και από την άλλη πως δεν έχει υστερόβουλο χαρακτήρα, δηλαδή να επιλέγεται και να εκτελείται με κάποιο μελλοντικό σκοπό. Τα βασικά χαρακτηριστικά του Ζορμπά μέσω αυτού του τρόπου εκλογής είναι ο αυθορμητισμός, η τόλμη, ο πρωτογονισμός. Αυτός λοιπόν σε κάθε του επιλογή ρίχνεται με πάθος, με μία πρωτόγονη ορμή, μία αστείρευτη μαχητικότητα, μη αποδεχόμενος ηθικές συμβάσεις και περιορισμούς και επιδιώκοντας να ξεπεράσει το πεπερασμένο των ανθρώπινων δυνατοτήτων.

Ο Ζορμπάς αναφέρει: «Μα το θεό, όσο γέρνω και αγριεύω! Τι κάθονται και μου λένε εμένα πώς στα γεράματα μερώνουν τον άνθρωπο; πώς ξεθυμαίνει, λέει, η σπιρτάδα του ανθρώπου. [...] Εγώ, όσο γέρνω και αγριεύω. Δεν το βάζω κάτω, θέλω να φάω τον κόσμο.»¹⁰² Εδώ γίνεται μνεία στην αστείρευτη μαχητικότητα, στον συνεχιζόμενο αγώνα, που εναντιώνεται πρωτίστως στη σωματική φθορά και επομένως στη ψυχική παράδοση, στον περιορισμό της βούλησης. Για την φιλοσοφία του Καζαντζάκη ο αγώνας συνιστά το βασικό στοιχείο της ζωής, το οποίο δεν θα πρέπει να αποφεύγεται, καθώς συνιστά την προϋπόθεση της προόδου και της διατήρησης της ζωτικότητας, της πνευματικής φλόγας.¹⁰³

Ο αγώνας, ακόμα κι αν αυτός απαιτεί τη σύγκρουση με κάτι ανώτερο, θα πρέπει να επιλέγεται, διότι αυτός συνιστά το μοναδικό μέσο κατάκτησης της ελευθερίας: «Όταν μας έρχονται ανάποδα όλα, τι χαρά να δοκιμάζουμε την ψυχή μας αν έχει αντοχή κι αξία! Θαρρείς κι ένας οχτρός αόρατος, παντοδύναμος -άλλοι τον λένε Θεό και άλλοι διάολο- χιμάει να μας ρίξει, μα εμείς στέκουμε όρθιοι. Κι έτσι κάθε φορά που εσωτερικά είμαστε νικητές, όταν εξωτερικά είμαστε νικημένοι κατά κράτος, ο αληθινός άντρας νιώθει αφράστη περηφάνια και χαρά· η εξωτερική συμφορά μετουσιώνεται σε ανώτατη, δύσκολωτατη ευδαιμονία.»¹⁰⁴

Στο εν λόγω απόσπασμα, πέρα από τη μάχη, μνεία γίνεται και στο φόβο, ο οποίος δεν πρέπει να αναστέλλει τις ανθρώπινες προσπάθειες, και στην ελπίδα για την έκβαση του αγώνα. Η συμμετοχή στον αγώνα δεν προαπαιτεί την εξασφάλιση της νίκης, αλλά θα πρέπει να επιλέγεται ανεξαρτήτως αντιπάλου, μιάς και προέχει η συμμετοχή σε αυτόν και ο όχι η νίκη. Η οπτική η οποία προκρίνεται ξεπερνά την προσωπική βούληση, δηλαδή την ελεύθερη επιλογή, και επιτάσσει: «Να μετουσιώνεις το αναπόφευγο σε δικιά σου λεύτερη βούληση - αυτός, ίσως, είναι ο μόνος ανθρώπινος δρόμος της λύτρωσης.»¹⁰⁵

Ο Ζορμπάς που προτάσσει την πράξη, σε αντίθεση με τον αφηγητή-καλαμάρα που ταλανίζεται να κρατηθεί στη θεωρία για να δώσει απαντήσεις στα μεγάλα φιλοσοφικά

¹⁰²ό.π., σσ. 101-102.

¹⁰³Peter Bien, ό.π., σσ. 10, 12.

¹⁰⁴Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σ. 344.

¹⁰⁵ό.π., σ. 321.

ερωτήματα που τον απασχολούν, ενσαρκώνει το ιταλικό κήρυγμα του βιταλισμού και το διονυσιακό μηδενισμό του Νίτσε,¹⁰⁶ αναγκάζει το Αφεντικό να αποκηρύξει την μέχρι τώρα καθοριζόμενη από τη θεωρία διαδρομή του λέγοντας «να έπιανα ένα σφουγγάρι, να τα σβήσω όλα όσα διάβασα, όσα είδα κι άκουσα, να μπω στο σκολείο του Ζορμπά και να αρχίσω τη μεγάλη, την αληθινή αλφαβήτα! Πόσο διαφορετικά στράτο θα έπαιρνα! Θα γύμναζα τέλεια τις πέντε μου αίστησες, το δέρμα μου αλάκερο, να χαίρεται και να καταλαβαίνει. Θα μάθαινα να τρέχω, να παλεύω, να κολυμπώ, να χιμώ καβάλα, να κάνω κουπί, να οδηγώ αυτοκίνητο, να ρίχνω τουφέκι. Θα γέμιζα σάρκα την ψυχή μου· θα γέμιζα ψυχή τη σάρκα μου· θα φίλιωνα μέσα μου, επιτέλους, τους δύο προαιώνιους ετούτους οχτρούς... [...] Αυτός βρήκε την αλήθεια, συλλογίζοιμουν, αυτός είναι ο δρόμος!»¹⁰⁷

Για να συμβούν όλα αυτά και το Αφεντικό να απαλλαχθεί από τα δεσμά, «να γλιτώσ[ει] από όλους τους εφιάλτες -βούδες, θεούς, πατρίδες, ιδέες»,¹⁰⁸ έπρεπε να ξεπεράσει το φόβο και την ελπίδα. Ο Ζορμπάς αναφερόμενος στο φόβο και στην ανάγκη του ανθρώπου να αποδεσμευτεί από αυτόν λέει προς το Αφεντικό: «Φτάσε, μωρέ άνθρωπε, ως την άκρα, βάρα και μη φοβάσαι! Πιο πολύ σιχαίνεται ο Θεός το μισοδιάολο παρά τον αρχιδιάολο!»¹⁰⁹ και «Να πέφτεις όπου να ναι, με τα μούτρα! Να πέφτεις με τα μούτρα στη δουλειά, στο κρασί, στον έρωτα και να μη φοβάσαι το Θεό, μήτε το διάολο. Αυτό θα πει παλικάρι!»¹¹⁰ Ο φόβος παρουσιάζεται ως ανασταλτικός παράγοντας της απόλαυσης της ζωής, αλλά και περάτωσης οποιουδήποτε στόχου και έγκειται στην ελπίδα που τυραννάει τον άνθρωπο. Η στάση αυτή φαίνεται και όταν ο Ζορμπάς λέει: «Πάτησα όλες τις εντολές. [...] Κι όμως, αν υπάρχει Θεός, καθόλου δεν θα φοβηθώ να παρουσιαστώ την άλλη μέρα μπροστά του. Δεν ξέρω πώς να σου το πω για να καταλάβεις, μα όλα ετούτα θαρρώ δεν έχουν καμία σημασία.»¹¹¹ Εδώ ο Ζορμπάς αναφέρεται στην αγωνία του ανθρώπου για τον παράδεισο, η οποία ωστόσο δεν διακατέχει τον ίδιο εμποδίζοντάς τον να ριχτεί με πάθος στη ζωή, στην υλικότητα, κάτι που φαίνεται και στο σημείο όπου ο Ζορμπάς αναφέρει: «Πολλοί πιστεύουν στην Παράδεισο και έχουν δεμένο το γάιδαρό τους· εγώ δεν έχω γάιδαρο, είμαι λεύτερος και δε φοβούμαι την κόλαση, όπου να ψοφήσει ο γάιδαρός μου· ούτε ελπίζω στην Παράδεισο.»¹¹² Ο Ζορμπάς φαίνεται πως λειτουργεί δίχως το φόβο της αποτυχίας μα μήτε και του θανάτου

¹⁰⁶ Θεόδωρος Γραμματάς, «Ξαναδιαβάζοντας το έργο του Νίκου Καζαντζάκη» στο *Αφιέρωμα στον Νίκο Καζαντζάκη*, περιοδικό ΔΙΑΒΑΖΩ, τεύχος 51, μάρτιος 1972, σ. 53.

¹⁰⁷ Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σ. 99.

¹⁰⁸ ό.π., σ. 221.

¹⁰⁹ ό.π., σ. 273.

¹¹⁰ ό.π., σ. 278.

¹¹¹ ό.π., σ. 279.

¹¹² ό.π., σ. 178.

λέγοντας πως «ο θάνατος δεν είναι τίποτα, ένα φφφ!»¹¹³ και όπως λέει ζούσε «σαν να ‘ταν να πεθάνω την πάσα στιγμή.»¹¹⁴

Δηλωτικό για την ανάγκη αποδέσμευσης από το φόβο είναι το παρακάτω απόσπασμα: «Ο βίος κάθε ανθρώπου είναι μία γραμμή με ανήφορο και κατήφορο, και πορεύεται κάθε γνωστικός με φρένο· μα εγώ, εδώ ‘ναι η αξία μου, αφεντικό, έχω πετάξει από πολύ καιρό το φρένο μου, γιατί δεν με φοβίζονται οι καραμπόλες [...] Ανάθεμά με, αν βάζω προσοχή στις καραμπόλες που κάνω· νύχτα μέρα τρέχω τροχάδην, κάνω το κέφι μου, κι ας τσακιστώ, να γίνω τρίψαλα. Τι έχω να χάσω; τίποτες. Τάχα μου αν πορεύομαι φρόνιμα, δεν θα τσακιστώ; Θα τσακιστώ· φωτιά στα τόπια, το λοιπόν!»¹¹⁵ Η ζωή που προτείνει ο Ζορμπάς, είναι μία ζωή με πάθος, υλική, σαρκική, υποκινούμενη από το ένστικτο, το ζωώδες και αυτό διαφαίνεται στην ιστορία του Ζορμπά για τον αρραβώνα με τη Νούσα που αναφέρει: «πέσαμε με τα μούτρα, γυναίκες και άντρες, στο φαγοπότι. Τρώγαμε σα χοίροι, πίναμε σαν βουβάλια»¹¹⁶ και παρακάτω όπου ο Ζορμπάς παρακινώντας το Αφεντικό, που «δεν θέλει μπελάδες» να συνευρεθεί με τη χήρα αναφέρει: «η ζωή είναι μπελάς, [...] ο θάνατος δεν είναι. Ζωντανός άνθρωπος, ξέρεις τι θα πει; Ν’ αμολιάς το ζωνάρι σου και να γυρεύεις καβγά.»¹¹⁷ Το Αφεντικό θα συνειδητοποιήσει «πως είναι και το φαΐ μία ψυχική και αυτό λειτουργία, και πως το κρέας, το ψωμί και το κρασί είναι οι πρώτες ύλες απ’ όπου γίνεται το πνέμα»,¹¹⁸ καθώς η ύλη συνιστά την αναγκαία αρχή, η επίτευξη της οποίας συνιστά την αρχή της παρακμής και ωθεί σε έναν νέο αγώνα, αντίθετο αυτή φορά, προς την απελευθέρωση από αυτήν.¹¹⁹ Το πάθος το οποίο δεν θα πρέπει να τιθασεύεται και που είναι το μόνο μέσο να απαλλαγθεί ο άνθρωπος από τις επιθυμίες διαφαίνεται στην ιστορία του Ζορμπά με τα κεράσια: «Εγώ, είπα, όταν λαχταρώ ένα πράμα, ξέρεις τι κάνω; Τρώω, τρώω, όσο να το μπουχτίσω, να γλιτώσω, να μην το συλλογιέμαι πια. Ή να το συλλογιέμαι με αναγούλα.[...] Έφαγα, έφαγα, πρήστηκα, με έπιασε το στομάχι μου, έκαμα εμετό. Έκαμα εμετό, αφεντικό, και από τότε γλίτωσα από τα κεράσια· μήτε να τα ξαναδώ στα μάτια μου. Γίνηκα λεύτερος άνθρωπος.»¹²⁰

Παράλληλα ο Ζορμπάς στρέφεται κατά των φιλοδοξιών αλλά και κατά του υστερόβουλου χαρακτήρα των ανθρώπινων πράξεων: «Ετούτη είναι η αληθινή ευτυχία· να μην έχεις καμία φιλοδοξία και να δουλεύεις σκυλίσια, σαν να χες όλες τις φιλοδοξίες»,¹²¹ κάτι το οποίο

¹¹³ό.π., σ. 179.

¹¹⁴ό.π., σ. 53.

¹¹⁵ό.π., σσ. 181-182

¹¹⁶ό.π., σ. 111.

¹¹⁷ό.π., σ. 129.

¹¹⁸ό.π., σ. 90.

¹¹⁹Peter Bien, ό.π., σ. 364.

¹²⁰Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σ. 235.

¹²¹ό.π., σ. 150.

συνεπάγεται και την αποδέσμευση από κάθε ελπίδα και ταυτόχρονα επαναδιατυπώνει την σημασία της ελεύθερης βούλησης.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθούμε σε μία ακόμη κυρίαρχη θεματική του καζαντζακικού έργου, αυτή του Θεού. Στο εν λόγω έργο, ο Θεός έρχεται στα ανθρώπινα μέτρα, αυτά του Ζορμπά, ο οποίος λέει χαρακτηριστικά: «φαντάζομαι το Θεό απaráλλαχτο σαν και μένα. Μονάχα πιο αφηλό, πιο δυνατό, πιο παλαβό» και «ο Θεός είναι άρχοντας μεγάλος· κι αυτό θα πει αρχοντιά: να συχωρνάς!»¹²² Μάλιστα η συγχωρητική αυτή διάθεση του Θεού, τον απομακρύνει από τα χριστιανικά πρότυπα. Σε άλλο σημείο ο Ζορμπάς αναφέρει: «Ο Θεός γλενταίει, σκοτώνει, αδικάει, αγαπάει, δουλεύει, κυνηγάει τ' άπιαστα πουλιά, απaráλλαχτα σαν και μένα. Τρώει ό,τι του αρέσει· παίρνει όποια γυναίκα θέλει.»¹²³ Εδώ βλέπουμε έναν Θεό υποκινούμενο από τη ζωτική ορμή, πλασμένο κατά το πρότυπο του παθιασμένου, γεμάτο ένστικτα ανθρώπου.

Θα μπορούσε να λεχθεί πως ο Ζορμπάς λειτουργεί ως δάσκαλος προς ένα μαθητή μορφωμένο, αλλά ανίκανο να δεχτεί το πληροφοριακό υλικό, ανένδοτο να υποχωρήσει στη «σοφία» του δασκάλου, που επιχειρεί με έναν τρόπο να κάνει το μαθητή να αναθεωρήσει, να αντικρίσει τα πράγματα από μία διαφορετική οπτική, αλλά ο ίδιος επιμένει προσηλωμένος στη δική του θεωρία. Ο Ζορμπάς είναι αυτός που μαθαίνει στο Αφεντικό, που χαρακτηρίζεται από ασθενή πεσιμισμό, τον ισχυρό την ανάγκη αποδοχής της ματαιότητας του κόσμου και ως εκ τούτου και της ζωής και στη δεύτερη φάση την προσπάθεια να ζήσει δίχως αναστολές και ελπίδα, μα μονάχα με το ένστικτο και το συναίσθημα της στιγμής.¹²⁴

Αυτό που γοήτευσε και με έναν τρόπο προσηλύτισε το Αφεντικό και είχε ως άορατο οδηγό ο Ζορμπάς ήταν το ένστικτο, η πρωτόγονη ματιά που αποκαλύπτεται όταν «ο Ζορμπάς είχε πεταχτεί απάνω, είχε σταθεί στην πόρτα και κοίταζε και αυτός, συνεπαρμένος, την άνοιξη. -Τι 'ναι αυτό αφεντικό! [...] μα την πίστη μου, βλέπω για πρώτη φορά τον κόσμο. [...] ορκίζομαι, αφεντικό, πρώτη φορά τα βλέπω»¹²⁵ που κάνει το Αφεντικό να σκέφτεται πως «όμοια οι μεγάλοι οραματιστές, όμοια οι μεγάλοι ποιητές, βλέπουν τα πάντα για πρώτη φορά. Κάθε πρωί βλέπουν μπροστά τους καινούργιο κόσμο· δεν βλέπουν καινούργιο κόσμο, τον δημιουργούν. Ο κόσμος ήταν για τον Ζορμπά, όπως και για τους πρώτους ανθρώπους, όραμα πηχτο [...] χωρίς την παραμορφωτική μεσολάβηση του λογικού.»¹²⁶ Εδώ έχουμε την παρατήρηση από μέρους του Αφεντικού του διονυσιακού στοιχείου, την παραφροσύνη που καθοδηγούσε το Ζορμπά πέρα από τα στενά όρια της

¹²²ό.π., σσ. 134-135.

¹²³ό.π., σ. 279

¹²⁴Peter Bien, ό.π., σ. 186

¹²⁵Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σ. 271.

¹²⁶ό.π., σ. 170.

λογικής. Στον Ζορμπά είναι ευδιάκριτη η αποτύπωση της νιτσεϊκής σκέψης καθώς ο χαρακτήρας αυτός διαμορφωμένος στα πρότυπα του υπερανθρώπου αποτελεί την ενσάρκωση του πρωτόγονου, διονυσιακού ανθρώπου.¹²⁷

Ο διονυσιακός παροξυσμός του Ζορμπά αποτυπώνεται κυρίως μέσω των σκηνών του χορού, ο οποίος συνιστά ένα είδος τελετουργίας προς τον Θεό του, το Διόνυσο και πιστοποίηση πώς αυτός έρχεται σε σύγκρουση με το λόγο, τόσο με την έννοια του εκφερόμενου προφορικού λόγου όσο και με την έννοια της λογικής και ταυτόχρονα έχει μία φιλοσοφική διάθεση καταγγελτική προς την πραγματικότητα και ασυμβίβαστη προς αυτήν.¹²⁸ Το Αφεντικό την στιγμή του χορού του Ζορμπά έβλεπε: «μέσα στο σαρακοφαγωμένο αυτό ταγαριασμένο κορμί την ψυχή να μάχεται να συνεπάρει τη σάρκα και να χυθεί μαζί της, αστροβολίδα, μέσα στο σκοτάδι. Τίναζε η ψυχή το κορμί, μα αυτό έπεφτε, δεν βαστούσε πολύ ώρα στον αγέρα, το ξανατίναζε, ανήλεη, λίγο τώρα πιο αφηλά, μα πάλι το έρμο ξανάπεφτε αγκομαχώντας.»¹²⁹ Στον χορό του Ζορμπά μετά την καταστροφή το Αφεντικό έβλεπε «για πρώτη φορά την δαιμονικιάν ανταρσία του ανθρώπου, να νικήσει το βάρος και την ύλη, την προγονική κατάρα.»¹³⁰

Ο Ζορμπάς θα μπορούσε να λεχθεί πως είναι η ενσάρκωση της κραυγής, το κάλεσμα προς το Αφεντικό να δεχτεί τη ματαιότητα της ζωής και να δράσει, την οποία πλέον δεν μπορούσε να παραβλέψει όπως στην αρχή.¹³¹ Καθοριστική για αυτή την πνευματική εξέλιξη είναι το σπάσιμο του συρματοσχοινου και το κλείσιμο της επιχείρησης που απαλλάσει το Αφεντικό από το φόβο και την ελπίδα για την επιτυχία ή μη αυτής και ως εκ τούτου τον απελευθερώνει και γίνεται η αφορμή από τη μία να πει στον Ζορμπά: «Ελα, ζορμπά, μάθε με να χορεύω! [...] Εμπρός, ζορμπά, άλλαξε η ζωή μου, βίρα!»¹³² Το Αφεντικό έχοντας πια απαλλαχθεί από το βάρος της ελπίδας για την τελεσφόρηση του επιχειρηματικού του σχεδίου, ολοκληρώνοντας την «ασκητική» του δίπλα στο Ζορμπά και αποδεσμευμένος από το τον Βούδα, καταλήγει στο καταφύγιο της τέχνης του αντιλαμβανόμενος πως «μία δημιουργική ψυχή είναι ανώτερη από τις ιδέες»,¹³³ όπως έκανε και ο Κοσμάς, αλλά και ο Ασκητής που συνέγραψε

¹²⁷Roderick Beaton, *Ο Καζαντζάκης μοντερνιστής και μεταμοντέρνος*, επιμ. Σ.Ν. Φιλιππίδης, Αθήνα, Καστανιώτης και Εκδόσεις Πανεπιστημίου Κρήτης, 2009.

¹²⁸Peter Bien, *ό.π.*, σ. 190.

¹²⁹Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, *ό.π.*, σ. 94.

¹³⁰*ό.π.*, σ. 343.

¹³¹«Ενωθα με φρίκη πως η απάνθρωπη αυτή κραυγή του Ζορμπά αποκρίνονταν σε άλλη απάνθρωπη μέσα μου Κραυγή. Ένα άγριο όρνιο μέσα μου τίναξε τα φτερά του να φύγει. Όμως δεν έφυγα, δεν τόλμησα πάλι. Δεν μπήκα στο τρένο, δεν ακολούθησα τη θεϊκιά θηριώδη μέσα μου Κραυγή, δεν έκαμα μία γενναία παράλογη πράξη. Ακολούθησα την τετριμμένη, κρύα, ανθρώπινη φωνή του λόγου.», *ό.π.*, σσ. 11-12.

¹³²*ό.π.*, σ. 342.

¹³³Peter Bien, *ό.π.*, σ. 29.

το «πιστεύω» του, καταφέροντας να προβεί στη σύνθεση του απολλώνιου προσωπικού στοιχείου και του διονυσιακού, και να φτάσει στην δική του ολύμπια αταραξία.¹³⁴

Το Αφεντικό ισχυρίζεται: «Όταν ήμουν μικρό παιδί, κιντύνεψα να πέσω στο πηγάδι· όταν μεγάλωσα, κιντύνεψα να πέσω στη λέξη “αιωνιότητα”· και σε κάμποσες άλλες λέξεις ακόμα: “έρωτας”, “ελπίδα”, “πατρίδα”, “Θεός”. Κάθε χρόνο μου φαίνονταν πώς γλίτωνα και προχωρούσα. Δεν προχωρούσα· άλλαζα μονάχα λέξη, και αυτό το ‘λεγα λυτρωμό. Και τώρα τελευταία, δύο ολάκερα χρόνια, κρέμουμε απάνω από τη λέξη: “Βούδας”. Μα, ας είναι καλά ο Ζορμπάς, ετούτο είναι το στέρνο πηγάδι, η στερνή λέξη, και θα γλιτώσω πια για πάντα.»¹³⁵

Ο Ζορμπάς λοιπόν λειτούργησε καταλυτικά για το Αφεντικό, ώστε να ξεπεράσει σκέψεις και ιδέες που τον βασάνιζαν, τον Βούδα που τον είχε βυθίσει σε έναν παραδοτικό πεσιμισμό,¹³⁶ και να αντικρίσει με θάρρος την *Άβυσσο*¹³⁷ και να νιώσει το *Δέος*¹³⁸. Ο Ζορμπάς δεν περιορίστηκε εκεί, όπως ειπώθηκε παραπάνω, αλλά μετέδωσε στο Αφεντικό και την ανάγκη εγκόλπωσης του Διονύσου, την αποδοχή της ζωής σύμφωνα σύμφωνα με τη διονυσιακή σοφία και την απελευθέρωση της γνώσης αυτής μέσω της απολλώνιας τέχνης.

Ο Ζορμπάς γίνεται εντέλει η πηγή έμπνευσης για το Αφεντικό που είναι οπλισμένο με το Απολλώνιο, την αρχή της εξατομίκευσης, το οποίο καλείται να πλάσει ονειρικές εικόνες μιας διονυσιακής πραγματικότητας, μιας υπερπραγματικότητας.¹³⁹ Το Αφεντικό καταφέρει να υπερβεί την ελπίδα και το φόβο, τα βαρίδια της ορθολογικής και σωκρατικής ανθρωπότητας, να απελευθερωθεί από τη δυτική αισιοδοξία και τη βουδιστική παραίτηση,¹⁴⁰ χωρίς αυτό να σημαίνει πως το Αφεντικό μεταστρέφεται πλήρως ομοιάζοντας στον Ζορμπά αποβάλλοντας τη σωφροσύνη του, αλλά καταφέρει να μετουσιώσει σε λόγο το διονυσιακό στοιχείο,¹⁴¹ συνειδητοποιώντας πως παρά τη ματαιότητα της ζωής οφείλει να την αντιμετωπίσει όπως ο Ζορμπάς τη γριά Ορτάνς. Ουσιαστικά, τόσο η πορεία όσο και το αποτέλεσμα της συμβίωσης των δύο πρωταγωνιστών, συνιστά ένα είδος σύνθεσης μεταξύ του απολλώνιου και του διονυσιακού στοιχείου, όπως προκρίνει ο ισχυρός πεσιμισμός,¹⁴² του

¹³⁴ό.π., σ. 546.

¹³⁵Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σ. 213.

¹³⁶Ουσιαστικά, η ελευθερία που προκρίνεται είναι εκείνη του omniveggente, του ανθρώπου που βλέπει τα πάντα, αλλά και του rinnegator, εκείνου που τα απορρίπτει όλα., Peter Bien, ό.π., σ. 496.

¹³⁷Για τον Καζαντζάκη, η *Άβυσσος* έχει τρεις ερμηνείες: α) είναι κάτι αρνητικό, απαγορευτικό και έτοιμο να καταβροχθίσει τη θνητή ζωή και τα επιτεύγματα της, β) κάτι ουδέτερο, ευρισκόμενο πέρα του χωροχρόνου και γ) κάτι θετικό μία και μας χαρίζει την ενθαδική ύπαρξή μας., ό.π., σ. 361.

¹³⁸Βλ. Παρ., 4.

¹³⁹ό.π., σ. 191.

¹⁴⁰ό.π., σ. 193.

¹⁴¹ό.π., σσ. 193-194

¹⁴²ό.π., σ. 220.

Αφεντικού και του Ζορμπά και τη δημιουργία ενός νέου συνόλου, μεγαλύτερου από τα μέρη του.¹⁴³

¹⁴³ό.π., σ. 220.

Ανήφορος

Στον *Ανήφορο*, στο μέχρι προσφάτως αδημοσίευτο μυθοπλαστικό πεζογράφημα του Καζαντζάκη, περιλαμβάνονται πραγματικά και αυτοβιογραφικά στοιχεία και ταυτόχρονα το απόσταγμα της βιοθεωρίας του Κρητικού λογοτέχνη, οι συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και οι ιδέες του για την πορεία της ανθρωπότητας.¹⁴⁴

Τα γεγονότα που παρουσιάζονται εκτυλίσσονται διαδοχικά στην Κρήτη και στην Αγγλία και τα δύο βασικά πρόσωπα του έργου είναι ο Κοσμάς και η Νοεμή, που αμφότεροι χαρακτηρίζονται από κοινές ανησυχίες. Αυτός που θα μας απασχολήσει πρωτίστως είναι ο Κοσμάς, ο οποίος εγκατέλειψε την πατρική Γη για να συμμετάσχει ως μέλος βομβαρδιστικού αεροσκάφους στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ο οποίος επιστρέφοντας στην Κρήτη και μετά το θάνατο του παππού του νιώθει την ανάγκη να λάβει ενεργό δράση με σκοπό να συμβάλει στη διαμόρφωση μιας «Πνευματικής Διεθνούς» για την αποκατάσταση της παγκόσμιας ειρήνης.¹⁴⁵ Στο παρόν πεζογράφημα αποτυπώνεται η προσπάθεια του πρωταγωνιστή να ισορροπήσει μεταξύ θεωρίας και πράξης, κάτι που πραγματώνεται όταν εκτίθεται σε μία σειρά γεγονότων που τον αναγκάζει να αποδεχτεί το παρελθόν και το παρόν του, και αφού πρώτα έχει σπασμωδικά επιχειρήσει να βρει λύση στα σύγχρονα προβλήματα.

Η αγωνιστικότητα του πρωταγωνιστή εκδηλώνεται μέσω της απόφασης να ταξιδέψει στο εξωτερικό όπου μέσω της επαφής με ανθρώπους του πνεύματος να επιχειρήσει να δημιουργήσει ένα δίκτυο το οποίο θα μπορούσε να στρατευθεί υπέρ του κοινού καλού και της παγκόσμιας ειρήνης,¹⁴⁶ αλλά και νωρίτερα σε χαμηλότερα ωστόσο βαθμό όταν επιλέγει να εγκαταλείψει την Κρήτη και να γίνει αεροπόρος. «Και μία νύχτα δεν βάσταξε πια. Παράτησε την ήσυχη ζωή του, έκλεισε τα βιβλία του και τα χειρόγραφα και μπάρκαρε για την Αίγυπτο. Έγινε αεροπόρος, έπαιζε τη ζωή του, γιατί ντράπηκε. Περνούσε επάνω από την Κρήτη [...] της φώναζε παράτησα τον ίσκιο, τρώγω κρέας!»,¹⁴⁷ αναφέρει το κείμενο και με αυτό δηλώνεται η επιθυμία και η ανάγκη που ένιωθε ο Κοσμάς να συνδράμει και αυτός στον Αγώνα εγκαταλείποντας την ασφάλεια της ζωής στην Κρήτη. Η επιλογή του αυτή μάλιστα χαρακτηρίζεται «κρέας» υποδηλώνοντας το μέγεθος και τη σημασία της πράξης του, σε αντιδιαστολή με όσα έκανε πριν επιδιώξει να επιτελέσει το χρέος του προς την πατρίδα, αλλά και πλέον που παραμένει παθητικός.

¹⁴⁴Νίκος Καζαντζάκης, *Ανήφορος*, ό.π., σ. 13.

¹⁴⁵ό.π., σ. 14.

¹⁴⁶ό.π., σ. 259.

¹⁴⁷ό.π., σ. 59.

Ο Κοσμάς λοιπόν σε αυτό στο στάδιο έχει χάσει την αγωνιστικότητα του, τον προσανατολισμό του και η κατάσταση αυτή στην οποία έχει περιέλθει είναι καταστρεπτική. «Δεν με νοιάζει ο θάνατος [...] με νοιάζει η φθορά, αυτή εξευτελίζει τον άνθρωπο. Αυτήν πρέπει να νικήσω»,¹⁴⁸ δηλώνει ο πρωταγωνιστής τασσόμενος υπέρ της αγωνιστικότητας του ανθρώπου και της ανάγκης αυτού να επιτελέσει το χρέος του. Μπορούμε να ισχυριστούμε πως στο εν λόγω απόσπασμα δηλώνεται, για πρώτη φορά στο πραγματευόμενο έργο, με τον εναργέστερο τρόπο η οπτική του Κοσμά πάνω στα πράγματα και στη ζωή. Για αυτόν θάνατος δεν είναι η παύση της λειτουργίας των ζωτικών οργάνων που έρχεται ως φυσικό αποτέλεσμα της ροής της ζωής, αλλά η καθοδική πορεία, η στασιμότητα, η απώλεια της μαχητικότητας και της επιθυμίας μεταβολής και βελτίωσης των συνθηκών υπό τις οποίες διαβιεί ο άνθρωπος και σε αυτές στις οποίες στοχεύει.

Ευρισκόμενος σε αυτή τη θέση ο πρωταγωνιστής, σε ένα σταυροδρόμι ουσιαστικά, μιλά «για τον αγώνα που γίνονταν μέσα του, ανάμεσα στις δύο τούτες αντιμαχόμενες δυνάμεις, τη βαρβαρότητα και τη γλύκα, και πως χρόνια τώρα πολεμούσε να μετουσιώσει μέσα του το πατρικό σκοτάδι και να το κάμει φως και συνάμα να δώσει δύναμη στην άνεργη γλυκά της μάνας»,¹⁴⁹ για τις δύο αντίρροπες, εσωτερικές δυνάμεις, που οφείλει να τις μετουσιώσει σε κάτι ανώτερο.

Παράλληλα έντονος είναι ο προβληματισμός του Κοσμά για εκείνους που «συζητούσαν με πάθος για το Θεό ή για τον Πλάτωνα και για τη μοίρα του κόσμου, [και] τώρα μπερδεύτηκαν σε γυναίκες, σε παιδιά, σε έγνοιες του ψωμιού κι η εφηβική αρμάδα είχε βουλιάξει μέσα στη σκάφη του σπιτιού τους»,¹⁵⁰ δηλαδή για αυτούς που απώλεσαν την ορμητικότητα και τη μαχητικότητά που τους χαρακτήριζε κατά την εφηβική ηλικία, κατά την οποία ο άνθρωπος μοχθούσε πνευματικά να κατανοήσει πολύπλοκα ερωτήματα και να δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα μεγάλα, που σταδιακά χάνονται λόγω της πίεσης που ασκείται από τις ανάγκες που προκύπτουν και μέσα στις οποίες δεν υπάρχει πλέον η δυνατότητα αναζήτησης, πάλης με σκοπό την επίτευξη κάτι ανώτερου, αλλά ψυχρή στασιμότητα και έγνοια για το καθημερινό, το εφήμερο. Ουσιαστικά ο Κοσμάς σε αυτό το σημείο μέμφεται όσους παρασύρθηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής τους στο τετριμμένο, όσους συγκαταβατικά ησύχασαν και εστίασαν στην ευχαρίστηση, στην ικανοποίηση των ανθρώπινων επιθυμιών και αναγκών, όπως αντίστοιχα κάνει και το Αφεντικό στον *Ζορμπά*.

Η παρουσία του Μανωλιού, ενός δευτερεύοντα χαρακτήρα του έργου, είναι καταλυτική για το ξεδίπλωμα της σκέψης του Κοσμά. Κατά την διάρκεια της διήγησης της

¹⁴⁸ό.π., σ. 42.

¹⁴⁹ό.π., σ. 48.

¹⁵⁰ό.π., σ. 53.

ιστορίας του ο Μανωλιός αναφέρεται στο χαρτί το χαρτί που έλαβε ως αντάλλαγμα για την προσφορά του στον αγώνα και το οποίο έσκισε διότι όπως ισχυρίζεται «για το παλιόχαρτο αυτό εγώ δούλεψα μαθες; Εγώ δούλεψα για την ιστορία.»¹⁵¹ Σε αυτόν αυτό σημείο είναι εμφανής η αντίληψη της μη υστερόβουλης πράξης, αλλά και της προσπάθειας επίτευξης ενός σκοπού ανώτερου, που ξεπερνά το επίπεδο της ύλης. Η κίνηση αυτή του Μανωλιού τον ωθεί στον ισχυρισμό πως «τούτες είναι οι μεγάλες ψυχές [...] που δεν καταδέχονται τις μικρές αμοιβές, δουλεύουν για το μεγάλο μαργαριτάρι, την Αθανασία.»¹⁵² Αυτή η θεώρηση στην οποία καταλήγει ο Κοσμάς εμπεριέχει την παραδοχή-απαίτηση του συμβιβασμού του ανθρώπου σε έργα καθημερινά που δεν δύνανται να συνεισφέρουν κάτι το ουσιαστικό, δηλαδή να μην έχουν κάποιο αντίκρισμα που είναι σε θέση να οδηγήσει σε κάποια σημαντική αλλαγή.

Αργότερα καθώς ο Κοσμάς και η Νοέμη βρίσκονται σε ένα χωριό να ξαποστάσουν, πάνω σε μία συζήτηση με τον Μανωλιό εκείνος αποκρίνεται: «έκαμα το χρέος μου στην πατρίδα» αναφερόμενος στη συμμετοχή του στον πόλεμο, όποιος θεωρεί μάλιστα πως «ο πόλεμος είναι του Θεού.»¹⁵³ Στο σημείο αυτό έχουμε την παρουσίαση της πεποίθησης ότι είναι ανάγκη να ο άνθρωπος να επιτελεί το ατομικό του χρέος και ταυτόχρονα πως αυτό απαιτείται να συμβεί προς τιμήν του Θεού. Για την ανάγκη συμμετοχής στον αγώνα και ταυτόχρονα για τη σημασία υπέρβασης των ανθρώπινων δυνατοτήτων και συγκεκριμένα των ψυχικών, παραδειγματικά λειτουργεί η θεία του Μανωλιού, που «δεν έχει σπίτι μα έχει η καρδιά»¹⁵⁴ μαζί με την οποία οι τρεις συνοδοιπόροι αποφασίζουν να περάσουν το βράδυ. Αυτή τους διηγείται το πως έχασε τους τέσσερις γιους της, που ήταν αντάρτες, και τους οποίους βρήκαν οι Γερμανοί και εξόντωσαν. Για αυτό το τραγικό περιστατικό ο Μανωλιός είπε πως «το σίδηρο, η πέτρα, το διαμάντι δεν αντέχουν, ο άνθρωπος αντέχει»,¹⁵⁵ προσθέτοντας πως οι άνθρωποι του χωριού αυτού που βίωσαν τον πόνο του θανάτου «στην αρχή κλαίγαν, [...] ύστερα είδαν πως δεν βγαίνει τίποτα με το κλάμα και το έριξα στο γέλιο»¹⁵⁶ καταδεικνύοντας τον τρόπο που οφείλει ο άνθρωπος να αντιμετωπίζει τις καταστάσεις που βιώνει, δηλαδή σε πρώτο στάδιο να αποδεχτεί την τραγικότητα της κατάστασης που βιώνει και σε επόμενο στάδιο να αποπειραθεί να ανασυνταχθεί επαναπροσδιορίζοντας τους όρους της ζωής του. Ανάλογη είναι η οπτική που αποπνέεται και από το λόγο της γριάς-θείας που λέει πως «η φτώχεια θέλει καλοπέραση [...] ο

¹⁵¹ό.π., σ. 63.

¹⁵²ό.π., σσ. 63-64.

¹⁵³ό.π., σ. 66.

¹⁵⁴ό.π., σ. 67.

¹⁵⁵ό.π., σ. 68.

¹⁵⁶ό.π., σ. 70.

πόνος θέλει γλέντι, αλλιώς θα μας φάει. Αμ που θα μας φάει εμείς θα τον φάμε.»¹⁵⁷ Για αυτή τη στάση που έχουν υιοθετήσει οι άνθρωποι αυτοί, ο Κοσμάς αναφέρει πως «η μεγάλη ψυχή νικάει τον ατομικό πόνο και τον πιο φοβερό» και πως «υπάρχει εδώ στην Κρήτη μία αδάμαστη φλόγα, ας την πούμε ψυχή, μία φλόγα πιο πάνω από τη ζωή και από το θάνατο».¹⁵⁸

Αξιοσημείωτα φιλοσοφικά ερείσματα εντοπίζονται κατά τη διάρκεια της σύναξης προς τιμήν του παππού του Κοσμά. Με αφορμή την ερώτηση του παππού για το τι γράφει και και την υποτίμηση αυτού «ο Κοσμάς κοκκίνισε. [...] Όλοι οι Στραβαντώνηδες στον κόσμο του φάνηκαν ξάφνου, μπροστά σε τέτοια ανθρωπότητα που έβλεπε μπροστά του, γελοίοι κακομοίρηδες.»¹⁵⁹ Σε αυτό το σημείο έχουμε την αντίδραση του παππού προς τη θεωρία και την πικρία του Κοσμά λόγω της συνειδητοποίησης της παραμονής του σε θεωρητικό επίπεδο, ακόμα κι αν αυτός έχει συνειδητοποιήσει προ πολλού την ανάγκη της πράξης. Σε συνέχεια της μεταξύ τους συζήτησης ο παππούς λέει για τη ζωή πως αυτή είναι «σαν ένα ποτήρι κρύο νερό» και «ανάθεμα τον που ξεδίψασε!»¹⁶⁰

Εν συνεχεία και καθώς ο παππούς αναδιηγείται τη ζωή του αναφέρει πως «αν πολέμησα και εγώ, αν δούλεψα, αν χάρηκα, αν πόνεσα, αν έκανα και εγώ το χρέος μου σαν άνθρωπος, όλοι μπορείτε να το μαρτυρήσετε. Έφτασε πια η ώρα μου, άνοιξε η γης [...] ας με καταπιεί, δεν με νοιάζει!»,¹⁶¹ από το οποίο μπορούμε να αντιληφθούμε την προκρινόμενη στάση απέναντι στη ζωή, η οποία θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από την επιτέλεση του χρέους με τρόπο ευλαβικό, και στο θάνατο, ο οποίος θα πρέπει να γίνεται αποδεκτός, αφότου έχει ολοκληρωθεί το χρέος με τρόπο υποτακτικό και δίχως φοβο. Κομβικό είναι το ερώτημα, «Από που ερχόμαστε, βρε παιδιά, από που ερχόμαστε Και πού πάμε;»,¹⁶² που τίθεται αργότερα, αφού έχουν συγκεντρωθεί όλοι οι προσκεκλημένοι.

Στον λόγο του ο Γέρο-Μάντακας του αναφέρει πως αυτός κι οι σύντροφοί του «πολεμούσαν για ελευτερία!» και απαντώντας στο ερώτημα στο παππού πως «από τη σκλαβιά ερχόμαστε [...] και πηγαίνουμε στη λευτερία! Σκλάβοι γεννηθήκαμε και πολεμούμε όλη μας τη ζωή να γίνουμε ελεύτεροι»,¹⁶³ θέτοντας για πρώτη φορά στο έργο το ζήτημα της ελευθερίας και συγκεκριμένα της ζωητικής της αποδέσμευσης από τον φυσικό εξουσιαστή τον κατακτητή, Η απάντηση αυτή όμως δεν καλύπτει το γέρο που θεωρεί πως «αυτός είναι ένας δρόμος [...] έφτασες

¹⁵⁷ό.π., σ. 70.

¹⁵⁸ό.π., σ. 72.

¹⁵⁹ό.π., σ. 80.

¹⁶⁰ό.π., σσ. 81-82.

¹⁶¹ό.π., σ. 83.

¹⁶²ό.π., σ. 84.

¹⁶³ό.π., σ. 89.

ως στην άκρα, έκανες το χρέος σου! Μα θαρρείς πως είναι ένας μόνο δρόμος;»,¹⁶⁴ και δίνει τον λόγο στον Πέτρακα. Αυτός με τη σειρά του ξεκινά να διηγείται τη δική του ιστορία ζωής και αναφέρει πως στο παρελθόν «δεν φοβόμασταν μήτε Θεούς μήτε ανθρώπους»,¹⁶⁵ αλλά πλέον πάψει να λειτουργεί έτσι γιατί όπως λέει «δεν μπορώ πια. Ξεθύμανα.»¹⁶⁶ και απαντώντας στο ερώτημα για την προέλευση και τον προορισμό του ανθρώπου λέει πως ερχόμαστε από το χώμα και οδεύουμε προς αυτό και πως το χρέος είναι «αν είσαι λύκος να τρως, αν είσαι αρνί, να σε τρώνε»,¹⁶⁷ δίνοντας μία άλλη διάσταση στην πορεία του ανθρώπου, που καθορίζεται από την μοίρα και δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την αυτενέργεια και ταυτόχρονα πως η δυναμική, η βούληση μπορεί να εγκαταλείψει τον άνθρωπο, που κινδυνεύει να χάσει την ορμητικότητά του.

Ο Κοσμάς αναχωρώντας από το χωριό, αφού έχει πεθάνει ο παππούς, βρίσκεται σε βαθύ συλλογισμό και καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο πατέρας του «δεν μπόρεσε να ξεπεράσει μέσα του το θεριό, ο παππούς το ξεπέρασε και το ξεπέρασε όχι πνίγοντάς το, αδυνατίζοντας το, παρά χρησιμοποιώντας τη δύναμή του για σκοπό ανώτερο του- για να γίνει άνθρωπος αγαθός και δυνατός. Αυτός είναι ο δρόμος!»¹⁶⁸ Σε αυτό το απόσπασμα-συμπέρασμα του Κοσμά παρουσιάζεται ο καζαντζακικός δρόμος, αυτός που συνεπάγεται την μεταχείριση της ορμής, της ζωικής, με τρόπο που μπορεί να συνδράμει στην επίτευξη του στόχου.

Παρά την εμπειρία που αποκόμισε πλάι στον στοχαστικό παππού του ο Κοσμάς παραμένει στη θεωρία και στο χρέος του, συγγραφικό κυρίως, που σύμφωνα με τον ίδιο όριζε πως «όταν έβλεπε γύρω του την ασκήμια, τη φτώχεια, την αδικία πονούσε, έκραζε βοήθεια τις λέξεις, έβανε μέσα τους τον πόνο του» και όταν «έκανε το χρέος του, ησύχαζε».¹⁶⁹ Εδώ ο Κοσμάς παρουσιάζει το χρέος, αυτό το οποίο οφείλει να υπηρετεί για να ικανοποιήσει τον εαυτό του και να βοηθήσει το όλον. Αυτή η ικανοποίηση είναι που οδηγεί τον Κοσμά στην παραμονή του στο θεωρητικό επίπεδο, το οποίο δεν δύναται να αποτελέσει πραγματικό εφελτήριο για τον επαναπροσδιορισμό και επανασυντονισμό της ζωής και της αντίληψης. Αυτή του η στάση είναι που έρχεται σε αντίθεση με τα ίδια του τα λόγια αλλά και με το λόγο της Νοεμής, που προτάσσουν την πράξη. Και εδώ είναι το σημείο στο οποίο πρωταγωνιστής καλείται δια του αγαπημένου προσώπου του να έρθει αντιμέτωπος με την σκληρή πραγματικότητα και την δυσβάσταχτη για αυτόν συνειδητοποίηση της ανάγκης αποκήρυξης των θεωρητικού λόγου και της αποδοχής της ανάγκης ενεργοποίησης, της μετουσίωσης του θεωρητικού του λόγου σε

¹⁶⁴ό.π., σ. 90.

¹⁶⁵ό.π., σ. 92.

¹⁶⁶ό.π., σ. 92.

¹⁶⁷ό.π., σ. 93.

¹⁶⁸ό.π., σ. 98.

¹⁶⁹ό.π., σ. 100.

πράξη, ώστε να επιτευχθεί η αλλαγή. Κομβικό σημείο για αυτή την αλλαγή είναι η συνάντηση με τον παππού, με τη ρίζα της γενιάς και με την ντροπή προς αυτούς, για την απραξία και τη δειλία του. Για τον Κοσμά η κινητήριος δύναμη, ο μέντορας, είναι η Νοεμή που τον προειδοποιεί για τον πόνο «που θα βιώσει καθώς αποχωρίζεται τα πράγματα που αγαπά»¹⁷⁰ και του επισημαίνει «την υποχρέωση που έχει ο κάθε άνθρωπος όταν νιώσει πώς ο κόσμος χάνεται.»¹⁷¹

«Όλη τη νύχτα μέσα στο σπλάχνο του έδενε, ωριμάζει ένας σπόρος. Στο κοσμογονικό σκοτάδι της νύχτας, όπου οι βίγλες του νου, μεσοκοιμισμένες, αφήνουν τις πόρτες ανοιχτές, ξεπρόβαλαν οι παλιές και αλλάθρευτες δυνάμεις κι άρχισαν να δουλεύουν. [...] και όταν ξύπνησε ο Κοσμάς, είχε οργανωθεί πια μέσα του, έτοιμη, στερη η απόφαση.»¹⁷² Στο σημείο αυτό δηλώνεται η μεταστροφή της σκέψης του πρωταγωνιστή, ο οποίος εξοπλίζεται με τη βούληση και μία ισχυρή αποφασιστικότητα, ώστε να μετουσιώσει τη θεωρία σε πράξη καθώς «είχαν ξυπνήσει μέσα του μαμπαλάιοι φόβοι, λατρείες σκοτεινές [...] οι πρόγονοι δεν είχαν κατέβει κάτω στο χώμα, μέσα του ήταν όλοι, και αυτοί κυβερνούσαν»,¹⁷³ που του έδιναν ώθηση. Έτσι, βιαστικά μα ταυτόχρονα συνειδητά λαμβάνει την απόφαση να ταξιδέψει στο Λονδίνο, όπου όπως λέει: «έχω να δω μερικούς ανθρώπους [...] θα σμίξουμε όλοι μαζί, να δούμε τι μπορούμε να κάνουμε. Έχουν και αυτοί την ίδια αγωνία, πονούν κι αυτοί, νιώθουν την ευθύνη. Δεν ήξερα ακόμα, δεν ένιωθα το χρέος μου. [...] Μα τώρα ξέρω.»¹⁷⁴ και με αυτή τη φράση ουσιαστικά κάνει την επιλογή του, τον ανήφορο, όπως αυτή δηλώνεται και στην *Ασκητική*. αφού πρώτα έχει νιώσει τα χρέη του.

Αφού ο Κοσμάς έχει λάβει την απόφασή του και την έχει ανακοινώσει, βλέπει τη Νοεμή να διαβάζει την Παλαιά Διαθήκη, όπως «στις μεγάλες της στενοχώριες [που] την άνοιγε, [και] φοβερές ψυχές τινάζονταν από μέσα, κραυγές μεγάλες, ένας Θεός άγριος, δίκαιος που αγγίζει τα βουνά και καπνίζουν» και συλλογιζόταν πως «ό,τι θέλει κάνει η ψυχή του ανθρώπου [...] φτάνει να θέλει και η ψυχή να ‘ναι μεγάλη».¹⁷⁵ Στο σημείο αυτό έχουμε καθαρή την αντίληψη για τον Θεό, ο οποίος είναι ισχυρός, επιθετικός μα και δίκαιος και ο οποίος μοιάζει ανθρώπινος και παράλληλα την πεποίθηση πως η δυναμική που θα αναπτύξει ο άνθρωπος είναι ικανή για την επίτευξη οποιουδήποτε στόχου.

Με αυτό λοιπόν ως σημείο έναρξης της προσπάθειας σε πρακτικό πλέον επίπεδο, ο Κοσμάς εγκαταλείπει την Κρήτη και την ασφάλεια του χωριού για δεύτερη φορά, ώστε να μεταβεί στο Λονδίνο και έχοντας το ρόλο του συντονιστή να ενεργοποιήσει τους ανθρώπους του πνεύματος σε μία κοινή προσπάθεια σωτηρίας του κόσμου.

¹⁷⁰ό.π., σ. 101.

¹⁷¹ό.π., σ. 102.

¹⁷²ό.π., σσ. 106-107.

¹⁷³ό.π., σ. 108.

¹⁷⁴ό.π., σ. 111.

¹⁷⁵ό.π., σ. 115.

Καθώς βρίσκεται στο αεροπλάνο, ο Κοσμάς συντάσσει μία επιστολή προς την Νοεμή, στην οποία αναφέρει: «Να κοιτάζεις με αθόλωτο μάτι -αθόλωτο και από το μίσος και από την αγάπη- τη σημερινή παγκόσμια πραγματικότητα, να ομολογείς τις αρετές και συνάμα την ατιμία, το φως και το σκοτάδι [...] να ‘σαι με μία λέξη ελεύθερος, καταντάει ολοένα και πιο επικίντunos πνευματικός άθλος.»¹⁷⁶ Στο παρόν απόσπασμα ο Κοσμάς δηλώνει την ανάγκη και ταυτόχρονα το χρέος του, που επιβάλλει την απεμπλοκή από κάθετι περιοριστικό, που δύναται επηρεάσει την κρίση του ανθρώπου, και ως εκ τούτου την ελευθερία την πνευματική, ώστε να μπορέσει να αντικρίσει ανόθευτη την πραγματικότητα.

Πλέον για τον Κοσμά «άνοιξαν οι καταπαχτές που κρατούσαν φυλακισμένες τις μέσα στον άνθρωπο απάνθρωπες δυνάμεις. [...] ο σημερινός άνθρωπος ένωσε πια την ανάγκη να γίνει συθέμελη ανατροπή, αλλαγή μετώπου, νέα ιεραρχία στις αξίες, νέα αποτίμηση της αρετής. Να κάμει η ψυχή του ανθρώπου ένα βήμα πιο πέρα, να γλυτώσει από τις παλιές ηθικές ελευτερίες και συνήθειες, που κατάντησαν ανηθικότητες, σκλαβηνίες και εμπόδιο του Θεού και να δημιουργήσει ένα καινούργιο όραμα.»¹⁷⁷ και δηλώνεται η ανάγκη που υπάρχει ο άνθρωπος να ξεπεράσει τα ανθρώπινα όρια και τις πεπερασμένες δυνατότητές τους, ώστε να διεκδικήσει και να δημιουργήσει εκ νέου τη ζωή και να διαμορφώσει με τα δικά του κριτήρια τους όρους αυτής. Αυτή η προσπάθεια θα πραγματοποιηθεί ενώ «οι καιροί που περνούμε [...] είναι δύσκολοι. Μα η δυσκολία στάθηκε πάντα στη ζωή ο μέγας ερεθισμός που ξυπνάει και κεντρίζει όλες μας τις ορμές, καλές και κακές, για να πηδήξουμε το εμπόδιο που υψώθηκε ξαφνικά μπροστά μας · και έτσι, επιστρατεύοντας όλες μας τις δυνάμεις, πού αλλιώς θα ύπνωναν ή θα ενεργούσαν σκόρπια κι ανόρεχτα, φτάνουμε κάποτε πολύ μακρύτερα από ό,τι ελπίζαμε. Γιατί η επιστρατευόμενες δυνάμεις δεν είναι μονάχα δικές μας, ατομικές, μήτε μονάχα ανθρώπινες.»¹⁷⁸

Κι εδώ έχουμε την υποδήλωση της έννοιας του υπερανθρώπου που οφείλει να ξεπερνά τα όρια του, αλλά και την επιβεβλημένη μαχητικότητα με την οποία οφείλει να πορεύεται ο άνθρωπος. Για να επιτευχθεί όμως αυτό, να ξεπεραστούν τα εμπόδια και επιτελεστεί το χρέος «μία μονάχα δύναμη μπορεί να μπει οδηγός: Η Πίστη»,¹⁷⁹ η οποία είναι καθοριστική για την σκέψη του Καζαντζάκη, ο οποίος θεωρεί πως μπρος στην αβεβαιότητα και το φόβο και τις δυσκολίες, μόνο αυτή μπορεί να κρατήσει τον άνθρωπο στην ανηφορική κι επίπονη προσπάθεια. Η προσπάθεια αυτή αποσκοπεί στη λύτρωση που μπορεί να κατακτήσει μόνο «ο άνθρωπος, που αγωνιάει και μάχεται» και «να ταυτιστεί με το Θεό, να ζήσει τα πάθη του, το θάνατο και την άγια του

¹⁷⁶ό.π., σ. 124.

¹⁷⁷ό.π., σ. 125.

¹⁷⁸ό.π., σσ. 125-126.

¹⁷⁹ό.π., σ. 126.

ανάσταση.»¹⁸⁰ Εδώ υπάρχει η μεταφυσική διάσταση που δίνει ο Καζαντζάκης στη σχέση ανθρώπου και Θεού, μία ταύτιση, μία συνένωση, ώστε να μπορέσει να κατανοηθεί και να κατακτηθεί, κάτι που δύναται να συμβεί αποκλειστικά μέσω της μάχης.

Για τον τρόπο προσέγγισης της ζωής μιλά και ο άγγλος φίλος του Κοσμά που λέει: «Να παίζεις καλά το παιχνίδι, είτε φουτμπόλ είναι, είτε πόλεμος, είτε αλάκερη η ζωή. Αν νικήσεις, δεν πρέπει να περηφανεύεσαι, αν νικήθηκες, δεν πρέπει να ντρέπεσαι, πρέπει να ντρέπεσαι μονάχα αν έπαιξες κακά και γι' αυτό νικήθηκες»,¹⁸¹ όπου πάλι θίγεται η ανάγκη μαχητικότητα, που θα πρέπει να εντοπίζεται σε οποιαδήποτε ενέργεια κι αν προβαίνει το άτομο, ανεξαρτήτως της ποιότητας ή του κόστους.

Σαφέστερα, η στάση, η νοοτροπία που οφείλει να έχει ο άνθρωπος εντοπίζεται στο απόσπασμα: «Ευτυχία μεγάλη να μάχεσαι, να μετατοπίζεται σε από τη μίαν άκρα του καιρού και του κόσμου στην άλλη και να χαίρεσαι, κάθε στιγμή, τον πιο εξευγενισμένο κάματο του ανθρώπου. [...] τι είναι λοιπόν αυτός ο πηλός, που τον λέμε άνθρωπο, που μπορεί, πάνω από την πείνα, από την αρρώστια, από τον θάνατο, να σηκώσει το κεφάλι, να απλώσει χέρι και να πλάσει έργα αθάνατα;»,¹⁸² όπου από τη μία δηλώνεται η υποχρέωση μη στατικότητας του ατόμου και η μετακίνηση σωματική-πνευματική, η επέκταση και ταυτόχρονα η απόλαυση της διαδικασίας, της μάχης, της κοπιώδους και συνεχιζόμενης προσπάθειας, που μπορεί να ευδοκιμήσει και από αυτή να προκύψει η σύνθεση-το έργο, δίχως να υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις.

Παρόμοια αντίληψη περί της μετατόπισης και ως εκ τούτου της μη προσκόλλησης εντοπίζεται στη σκέψη του Κοσμά για το ερώτημα¹⁸³ του νεαρού θαυμαστή «νόμιζε πως χάθηκε η γης, γιατί του φύγε η ερωμένη του· μία γυναίκα ή μία ιδέα ή μία ελπίδα, όπου είχε στηρίξει, ο ηλίθιος, τη ζωή του.»¹⁸⁴

Η πλήρης μεταστροφή του Κοσμά και η ανάγκη της πράξης διαφαίνεται όταν λέει: «Μπούχτισα πια να διαβάζω για ερωτοδουλειές και φεγγάρια· η εποχή μας είναι άγρια, επική, δεν το νιωσες ακόμα; επική, γεμάτη πράξη.»,¹⁸⁵ αλλά και στην οπτική του για τον ποιητή, ο οποίος «σήμερα, στη φοβερή τουτη περίοδο της δράσης» που πρέπει «να σπαρταρίζει μέσα του το μελλούμενο.»¹⁸⁶ και «αντικρίσει με σαφήνεια και γενναιότητα ποιο είναι το χρέος του, τι αποστολή

¹⁸⁰ό.π., σ. 132.

¹⁸¹ό.π., σ. 134.

¹⁸²ό.π., σ. 144.

¹⁸³«Πού θα βρούμε καταφύγι εμείς οι πνευματικοί άνθρωποι;», ό.π., σ. 155.

¹⁸⁴ό.π., σ. 155.

¹⁸⁵ό.π., σ. 156.

¹⁸⁶ό.π., σ. 158.

πρέπει να επιτελέσει μέσα στα φοβερά μεγαθήρια της εποχής μας και να πάρει τη θέση του στη σημερινή κοσμογαλασιά και κοσμογονία. Και να μην τον κυριεύσει πανικός.»¹⁸⁷

Σε πρακτικό επίπεδο χρέος του πνευματικού και επομένως του Κοσμά, όπως ο ίδιος λέει, είναι «να ανοίξουμε δρόμο και να βάλουμε τάξη [...] να διατυπώσουμε το νέο παγκόσμιο σύνθημα, που θα δώσει ενότητα, δηλαδή αρμονία στο νου και στην καρδιά του ανθρώπου.»¹⁸⁸ δηλαδή ο επαναπροσδιορισμός της ζωής και για να συμβεί αυτό θα πρέπει να προηγηθεί το ανέβασμα «απάνω από τα χτηνώδη ένσιχτα, να νικήσουμε την ύλη, δηλαδή τη σκλαβιά, και να γίνουμε ελεύθεροι.»¹⁸⁹ Το στοιχείο αυτό της ελευθερίας, η επιθυμία κατάκτησής του είναι θεμελιακό για τον άνθρωπο, καθώς αυτό τον τροφοδοτεί να επιτελέσει το χρέος του.¹⁹⁰

Μετά το πέρας της συνάντησης με τους διανοούμενους, ο Κοσμάς συνέχισε την περιήγηση και τη συζήτηση με την Ιρλανδέζα, η οποία του είπε για αυτούς που συνάντησε πως αυτοί «είχαν κάποτε υψηλές ανησυχίες. Δεν έχουν πια· έγιναν καθολικοί, ησύχασαν. Είχαν ανάγκη να βρουν σε φοβερά ερωτήματα σίγουρες απάντησες· τις βρήκαν έτοιμες, έδεσαν το γαϊδουράκι τους στη χλόη της Παράδεισος, ησύχασαν. Άλλοι από αυτούς, για τους ίδιους λόγους, έγιναν κομμουνιστές· έδεσαν κι αυτοί το γαϊδουράκι τους στη μελλούμενη χλόη της γης, ησύχασαν. Οι άλλοι, οι περισσότεροι, είχαν πάντα και έχουν τις μικρές καθημερινές ανησυχίες. [...] δεν ξέρουν πως έχουν ευθύνη»¹⁹¹ και πως αυτοί «δεν μπορούν να δώσουν μήτε μία στάλα από το αίμα τους για μια ιδέα».¹⁹² Σε αυτά τα αποσπάσματα τίθενται το ζήτημα της αδυναμίας του ανθρώπου να ζήσει ταλανιζόμενος από μεγάλα θεμελιώδη ερωτήματα περί της ζωής, τα οποία τον οδηγούν να πιστέψει σε θρησκείες και ιδεολογίες, ώστε να μπορέσει να επιβιώσει, πράγμα που αποτελεί αποτέλεσμα της αδυναμίας του να δεχτεί την αβεβαιότητα και την ύπαρξη του τίποτα. Η επιλογή αυτή είναι καταδικαστέα για τον Καζαντζάκη, ο οποίος τονίζει την ανάγκη αποδοχής της ματαιότητας του κόσμου και της ζωής. Ταυτόχρονα θίγεται το ζήτημα της στάσης που οφείλει να υιοθετήσει ο άνθρωπος, το οποίο δεν είναι άλλο από την πεισματική και άνευ όρων υπεράσπιση μίας ιδέας, της πίστης και της διεκδίκησης ενός σκοπού, ακόμα κι αν αυτός μοιάζει μη επιτεύξιμος ή ακόμα και ανύπαρκτος.

Αντί της «Πνευματικής Διεθνούς» που προτείνει ο Κοσμάς, η Ιρλαντέζα αντιπροτείνει μία «Ψυχική Διεθνή» που «ν' αποτεινούνται στις μεγάλες σημερινές ψυχές, μορφωμένες κι αμόρφωτες, που να πονούν και να αγαπούν και να θέλουν. Ν' αποτεινεται στο λαό κάθε χώρας, τον αληθινό, το βαθύ, που μπορεί να θυσιάζεται και που δεν φωνάζει όπως τούτοι: Εγώ! Εγώ! Παρά εμείς!

¹⁸⁷ό.π., σ. 158.

¹⁸⁸ό.π., σ. 168.

¹⁸⁹ό.π., σ. 169.

¹⁹⁰«Αυτή η Κραυγή της ελευτερίας είναι το αθάνατο που έχει ο θνητός άνθρωπος μέσα του», ό.π., σ. 169.

¹⁹¹ό.π., σσ. 174-175.

¹⁹²ό.π., σ. 177.

Αυτός είναι ο δρόμος, Κοσμά. Εμείς! Να η φωνή του Θεού.»¹⁹³ Η πρόταση αυτή της Ιρλανδέζας εμπεριέχει τόσο την ανάγκη του χρέους προς την κοινωνία, πιστοποιώντας την εξωστρέφεια και τη συλλογικότητα της καζαντζακικής σκέψης, αλλά δίνει μία εναλλακτική ανάγνωση του Θεού, που ξεπερνά την κλειστή θρησκευτική έννοια και ταυτίζεται με τον κόσμο, με την ανθρωπότητα, η επιβίωση και η βελτιοποίηση της οποίας συνιστά υποχρέωση του πνευματικού. Σε αυτή την αντίληψη εδράζεται και το μετακομμουνιστικό πιστεύω του Κοσμά, που είχε ως στόχο «να βοηθήσει κι άλλες ψυχές όμοιες με τη δική του να βρουν το δρόμο τους, να μην παραστρατήσουν μήτε δεξιά μήτε αριστερά στο σύγχρονο χάος.»¹⁹⁴ Παρόμοια αντίληψη απορρέει από τη συζήτηση που έχει η Νοεμή με έναν γέρο, την οποία εκμυστηρεύεται στο γράμμα της προς τον Κοσμά, ότι εκείνος της είπε πως «ο ουρανός έχει επτά πατώματα. [...] Κι η γης έχει επτά πατώματα, μα το Θεό δεν μπορούν να τον χωρέσουν. Όμως η καρδιά του ανθρώπου τον χωράει, για αυτό έχε το νου σου, παιδί μου, να μην πληγώσεις ποτέ σου ανθρώπου καρδιά, γιατί μπορεί να ‘ναι μέσα Θεός και θα τον πληγώσεις».¹⁹⁵

Για τον Κοσμά «ο άνθρωπος μάχεται ενάντια στους φυσικούς νόμους, δεν υπογράφει, δεν καταδέχεται, ο κόσμος τού φαίνεται κατώτερος από την καρδιά του και θέλει να φτιάσει κόσμο δικό του, καλύτερο. Οι φρόνιμοι και βολεμένοι αντιστέκονται. [...] Μα πότε καταδέχτηκε η φλόγα που τρώει τα σωθικά του ανθρώπου ν’ ακούσει τη φωνή τους; η φλόγα δεν είναι βολεμένη ποτέ.»¹⁹⁶ Στο σημείο αυτό ο Κοσμάς αντιδιαστέλλεται με την συμπεριφορά των Άγγλων διανοουμένων, τασσόμενος υπέρ μίας αστείρευτης πηγαίας μαχητικότητας, ικανής να ανατρέψει το καθεστώς της πραγματικότητας που έχει δημιουργηθεί και την δημιουργία ενός νέου κόσμου, ενός νέου πλαισίου. Σε αυτή τη λοιπόν την προσπάθεια συμβάλλει η εσωτερική φλόγα, ένα εσωτερο κινούν που ωθεί τον άνθρωπο στην πράξη, στη δράση, στην εφαρμογή της τάσης του ανθρώπου για προέκταση. Αυτή η πεποίθηση διακρίνεται στον λόγο του Κοσμά, όταν αυτός έχοντας επιστρέψει με την Ιρλανδέζα από το ταξίδι-περιήγηση στην Αγγλία καταλήγει στο ότι υπάρχουν τρεις πιθανοί δρόμοι, που θα μπορούσε να ακολουθήσει, από τους οποίους ο τρίτος είναι «ο πιο ανηφορικός», και σύμφωνα με τον οποίο «ο κόσμος τούτος πρέπει να γκρεμιστεί»¹⁹⁷ και να αναδιαμορφωθεί μετασχηματίζοντας την ύλη σε πνεύμα και αυτή είναι σύμφωνα με τον Κοσμά «η μοιραία αποστολή της Ελλάδας: Να μετατρέπει το βαρύ ζώο σε θεό, την ύλη σε πνεύμα».¹⁹⁸ Εδώ έχουμε την δήλωση της ανάγκης να γκρεμιστούν τα πλαίσια της σύγχρονης

¹⁹³ό.π., σ. 177.

¹⁹⁴ό.π., σ. 246.

¹⁹⁵ό.π., σ. 181.

¹⁹⁶ό.π., σ. 189.

¹⁹⁷ό.π., σ. 201.

¹⁹⁸ό.π., σ. 202.

ζωής, ώστε να μπορέσει ο άνθρωπος να αποδεσμευτεί και να ακολουθήσει μία αναδιαμόρφωση, η οποία επιβάλλει την επικράτηση επί της ύλης.

Η προσπάθεια του Κοσμά αποτυγχάνει παταγωδώς και ο ίδιος σε «κελί ασκητικό»¹⁹⁹ καλείται να διαχειριστεί τόσο το γκρέμισμα του οράματος του για τη σωτηρία της ανθρωπότητας μέσω μίας παγκόσμιας πνευματικής κίνησης όσο και το θάνατο της αγαπημένης του που αυτοκτόνησε κυοφορώντας το τέκνο τους.²⁰⁰ Ψυχικά συντετριμμένος ο Κοσμάς οραματιζόταν τον Σαίξπηρ, μία εποχή αχόρταγη, τις εκκλησίες την Κυριακή, τους ανθρώπους, από όπου:

«Ξεχείλιζε η δύναμη, φουσκώνει η καρδιά, τα σύνορα έσπαζαν. Λαχτάρα να ζεις, να τρως, να ντύνεσαι, να στοχαζέσαι και να μιλάς με προσωπική πρωτοτυπία, όπως εσύ θες, χωρίς να πάρεις την άδεια κανενός. [...] άγρια εγγλέζικα θεριά [...] τρων και πίνουν σα δράκοι, βράζουν τα αίματα τους, όταν τους κυριέψει ο θυμός πέφτουν σαν ταύροι στον οχτρό τους, χωρίς να λογαριάζουν τον κίνδυνο ή την ντροπή ή την αμαρτία. Εχουν όλα τα πάθη του πληθωρικού ανθρώπου και χαίρονται που τα 'χουν. Ακράταγο διονυσιακό μεθύσι συνεπαίρνει τα κρεατοφαγικά αυτά κορμιά άνω τελεία συνεπαίρνει και τα μυαλά και τις ψυχές, το περίσσεμα της καρδιάς είναι άφθονο, δημιουργούνται τα μεγάλα έργα στη σκέψη, στην ποίηση, στην πράξη.»²⁰¹

Στο παραπάνω απόσπασμα κυρίαρχο είναι το διονυσιακό στοιχείο, η άνευ αναστολή παράδοση στα πάθη, η εκδήλωση των πρωτόγονων ενστίκτων και η μη υπακοή σε ηθικούς φραγμούς, η απελευθέρωση. Άλλο ένα κυρίαρχο στοιχείο της γραφής του Καζαντζάκη, το όνειρο, αποτυπώνεται στο απόσπασμα παρακάτω, στον αναστοχασμό του Κοσμά για τον Σαίξπηρ και το έργο του:

«Αν έβανε τις ελπίδες του στα ζωντανά πλάσματα, στους φίλους, στις γυναίκες που αγάπησε ή στις ιδέες και Στους μεγάλους ηθικούς νόμους, το 'ξερε, το δοκίμασε, θα τον πρόδιναν κι αντί ν' αλάφρωνε, θα γκρεμίζονταν κι αυτός, σαν τους ήρωες του, που είχαν την αφέλεια να στηριχτούν στις μετακινούμενες τούτες αμμούδες. Ένα μονάχα απόρθητο καταφύγιο υπάρχει: Αφού δοκίμασε το λεγόμενο στέρεο τούτο κόσμο και τη λεγόμενη σίγουρη τούτη πραγματικότητα, έφτασε καταπληγμένος στο μοναδικό καταφύγιο του ανθρώπου: στο όνειρο. Αφού ο κόσμος τούτος είναι

¹⁹⁹ό.π., σ. 219.

²⁰⁰ό.π., σ. 259.

²⁰¹ό.π., σ. 222.

κατώτερος από την καρδιά μας, ας ονειρευτούμε δικό μας κόσμο, στο μπόι της καρδιάς μας, φανταστικό, ανέερο, απόλυτα δικό μας, απόρθητο.»²⁰²

Εδώ έχουμε από τη μία τον καταγγελτικό λόγο ενάντια στο καθημερινό και στο τετριμμένο και από την άλλη την υπόδειξη του ονείρου, της φαντασίας ως μέσου για τη δημιουργία μίας υπερπραγματικότητας, ενός οράματος, ενός νέου κόσμου, ικανού να ικανοποιήσει τις βαθύτερες επιθυμίες και ανάγκες του ανθρώπου, που θα είναι υπαρκτός, καθώς θα εμπεριέχει την πίστη μας.²⁰³ Για τον Κοσμά ο Σαΐξτηρ, όπως ο Ζορμπάς για το Αφεντικό, τα κατάφερε καθώς απαλλάχθηκε «από κάθε ελπίδα· και επειδή απαλλάχθηκε από κάθε ελπίδα, απαλλάχθηκε κι από κάθε φόβο· έγινε ελεύθερος. Πέρασε όλη την Κόλαση και όλο το Καθατήρι, έφτασε στην Παράδεισο.»²⁰⁴ Η απώλεια της κάθε ελπίδας για το μέλλον συνιστά βασική προϋπόθεση για την αποδέσμευση από το φόβο για το μέλλον και κατ' επέκταση το μέσο για την κατάκτηση της ελευθερίας, η οποία παρομοιάζεται με παράδεισο. Η κατάκτηση αυτού και το ξεπέρασμα φόβου και ελπίδας επιβάλλει την αποκήρυξη της πραγματικότητας, η οποία συνιστά «μάσκα του Τίποτα ανθρωπόμορφη, για να μη μας κυριεύσει ο τρόμος»,²⁰⁵ την αποκήρυξη κάθε πράγματος στο οποίο πιστεύει ο άνθρωπος ως θέσφατο, κάθε βεβαιότητας.

Μέσα σε αυτό το κλίμα απογοήτευσης και μοναξιάς ο Κοσμάς απομονώνεται καθώς έχει διαγνωστεί και από την «αρρώστια των ασκητών» και πασχίζει να βρει μία νέα πορεία και συλλογίζεται για τη δυναμική της ψυχής, της βούλησης: «Αχ, να ξέραμε την παντοδυναμία της ψυχής! Ο κόσμος τούτος θα 'ταν ακατάπαυτο, αστέρευτο θάμα. Άν όπως λευτερώσαμε το άτομο της ύλης κι ανακαλύψαμε τις τρομερές μέσα του δυνάμες, αν λεύτερώναμε και τις δυνάμες της ψυχής μας! Αν αυτά σμίγαν και συνεργάζονταν, το ένα, το κατώτερο, στη δούλεψή του Θεού μας!»²⁰⁶ Η επικράτηση της ψυχής έναντι της ύλης αποδεικνύει τη δύναμή της και είναι αυτή που επιτρέπει τη διεκδίκηση της θέωσης και με αυτό ως βάση ο Κοσμάς, μεταβαίνει στην πράξη ξεκινώντας να γράφει την *Ασκητική*.

Ο *Ανήφορος* θα μπορούσε να θεωρηθεί η πρώτη προσπάθεια του Κρητικού λογοτέχνη να εφαρμόσει μέσω του πρωταγωνιστή του την κατανόηση του χρέους το άνθρωπου, την προετοιμασία και την πορεία την ανηφορική, που μέσω αυτής θα διεκδικηθεί η λύτρωση, όχι

²⁰²ό.π., σ. 227.

²⁰³Πρβλ., «Ανύπαρχτο είναι ό,τι δεν πεθυμήσαμε αρκετά, ό,τι δεν ποτίσαμε αρκετά με το αίμα μας, για να μπορέσει να πάρει δύναμη να δρασκελίσει το μυστικό κατασκότεινο κατώφλι της ανυπαρξίας.», ό.π., σ. 126.

²⁰⁴ό.π., σ. 228.

²⁰⁵ό.π., σ. 231.

²⁰⁶ό.π., σ. 250.

μονάχα η ατομική, η οποία θα έρθει μέσω μιας κοπιαστικής προσπάθειας με αντιστάσεις και οπισθοχωρήσεις που απαιτεί θυσίες, δίχως ωστόσο να είναι εγγυημένος ο τερματισμός.

Παράρτημα

1. Στο άρθρο «Ο φόβος και η πείνα» που δημοσιεύτηκε το 1936, ο ίδιος αναφέρει: Δύο είναι τα θεμελιακά ένστικτα του ανθρώπου: α) Να επεκτείνει όσο μπορεί περισσότερο γύρω του τη δύναμή του, να αρπάξει, να κατακτήσει, να κάνει δικό του, να φάει· β) να διατηρήσει όσο το δυνατόν περισσότερο κι άνετοτερα ό,τι κατέκτησε. Το πρώτο ένστικτο είναι η αρχέγονη ανάγκη του ζωντανού αναπτυσσόμενου οργανισμού, η πείνα, και το δεύτερο ένστικτο έχει ως άμεση συνέπεια τον αρχέγονο φόβο.²⁰⁷

2. ΠΙΣΤΕΥΩ Σ' ΕΝΑ ΘΕΟ, ΑΚΡΙΤΑ, ΔΙΓΕΝΗ, ΣΤΡΑΤΕΥΟΜΕΝΟ,
ΠΑΣΧΟΝΤΑ, ΜΕΓΑΛΟΔΥΝΑΜΟ, ΟΧΙ ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΟ,
ΠΟΛΕΜΙΣΤΗ ΣΤ' ΑΚΡΟΤΑΤΑ ΣΥΝΟΡΑ, ΣΤΡΑΤΗΓΟ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΦΩΤΕΙΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΣ,
ΤΙΣ ΟΡΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΟΡΑΤΕΣ.

ΠΙΣΤΕΥΩ ΣΤ' ΑΝΑΡΙΘΜΗΤΑ, ΕΦΗΜΕΡΑ ΠΡΟΣΩΠΕΙΑ
ΠΟΥ ΠΗΡΕ Ο ΘΕΟΣ ΣΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΚΑΙ ΞΕΚΡΙΝΩ ΠΙΣΩ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΑΥΤΗ ΡΟΗ ΤΟΥ ΤΗΝ ΑΚΑΤΑΛΥΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ.

ΠΙΣΤΕΥΩ ΣΤΟΝ ΑΓΡΥΠΙΝΟ ΒΑΡΥΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ,
ΠΟΥ ΔΑΜΑΖΕΙ ΚΑΙ ΚΑΡΠΙΖΕΙ ΤΗΝ ΥΛΗ –ΤΗ ΖΩΟΔΟΧΑ
ΠΗΓΗ ΦΥΤΩΝ, ΖΩΩΝ ΚΙ ΑΝΘΡΩΠΩΝ.

ΠΙΣΤΕΥΩ ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΤΟ ΧΩΜΑΤΕΝΙΟ
ΑΛΩΝΙ, ΟΠΟΥ ΜΕΡΑ ΚΑΙ ΝΥΧΤΑ ΠΑΛΕΥΕΙ Ο ΑΚΡΙΤΑΣ
ΜΕ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ.

«ΒΟΗΘΕΙΑ!» ΚΡΑΖΕΙΣ, ΚΥΡΙΕ. «ΒΟΗΘΕΙΑ!» ΚΡΑΖΕΙΣ, ΚΥΡΙΕ,
ΚΙ ΑΚΟΥΩ.

ΜΕΣΑ ΜΟΥ ΟΙ ΠΡΟΓΟΝΟΙ ΚΙ ΑΠΟΓΟΝΟΙ ΚΙ ΟΙ ΡΑΤΣΕΣ ΟΛΕΣ,
ΚΙ ΟΛΗ Η ΓΗΣ, ΑΚΟΥΜΕ ΜΕ ΤΡΟΜΟ, ΜΕ ΧΑΡΑ,
ΤΗΝ ΚΡΑΥΓΗ ΣΟΥ.

ΜΑΚΑΡΙΟΙ ΟΣΟΙ ΑΚΟΥΝ ΚΑΙ ΧΥΝΟΥΝΤΑΙ ΝΑ ΣΕ ΛΥΤΡΩΣΟΥΝ, ΚΥΡΙΕ, ΚΑΙ ΛΕΝ:
«ΕΓΩ ΚΑΙ ΣΥ ΜΟΝΑΧΑ ΥΠΑΡΧΟΥΜΕ.»

ΜΑΚΑΡΙΟΙ ΟΣΟΙ ΣΕ ΛΥΤΡΩΣΑΝ, ΣΜΙΓΟΥΝ ΜΑΖΙ ΣΟΥ, ΚΥΡΙΕ, ΚΑΙ ΛΕΝ:
«ΕΓΩ ΚΑΙ ΣΥ ΕΙΜΑΣΤΕ ΕΝΑ.»

²⁰⁷Peter Bien, ό.π., σ. 6.

ΚΑΙ ΤΡΙΣΜΑΚΑΡΙΟΙ ΟΣΟΙ ΚΡΑΤΟΥΝ, ΚΑΙ ΔΕ ΛΥΓΟΥΝ,
ΑΠΑΝΩ ΣΤΟΥΣ ΩΜΟΥΣ ΤΟΥΣ,
ΤΟ ΜΕΓΑ, ΕΞΑΙΣΙΟ,
ΑΠΟΤΡΟΠΑΙΟ ΜΥΣΤΙΚΟ:
ΚΑΙ ΤΟ ΕΝΑ ΤΟΥΤΟ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ!²⁰⁸

3. «Όχι, δεν είσαι λεύτερος, είπε· το σκοινί όπου είσαι δεμένος είναι λίγο πιο μακρύ από τους άλλους ανθρώπους· αυτό είναι όλο. Του λόγου σου, αφεντικό, έχεις μακρύ σπάγκο, πας κι έρχεσαι, θαρρείς πως είσαι λεύτερος· μα το σπάγκο δεν τον κόβεις.»²⁰⁹ Μεταξύ αυτών των δύο αποσπασμάτων παρατηρείται η κοινή αντίληψη, πως η ελευθερία δεν συνιστά την αποδέσμευση από μία ιδέα για μία ανώτερη, αλλά την πλήρη αποδέσμευση από κάθε ιδέα.

4. «Ενιωθα βαθιά πώς το ανώτατο που μπορεί να φτάσει ο άνθρωπος δεν είναι η Γνώση, μήτε η Αρετή, μήτε η Καλοσύνη, μήτε η Νίκη· μα κάτι άλλο πιο αψηλό, πιο ηρωικό και απελπισμένο: Το Δέος, ο ιερός τρόμος. [...] Είμαστε σκουληκάκια μικρά μικρά [...] απάνω σε ένα φυλλαράκι γιγάντιου δέντρου. Το φιλαράκι αυτό είναι η Γης· τ' άλλα φύλλα είναι τα αστέρια που βλέπεις να κουνιούνται μέσα στη νύχτα. Σουρνόμαστε απάνω στο φυλλαράκι μας, και το ψαχουλεύουμε με λαχτάρα [...] Μερικοί άνθρωποι, οι πιο ατρόμητοι, φτάνουν ως την άκρα του φύλλου· από την άκρα αυτή σκύβουμε, με τα μάτια ανοιχτά, τα αυτιά ανοιχτά, κάτω στο χάος, Ανατριχιάζουμε. [...] Από τη στιγμή εκείνη αρχίζει [...] ο μεγάλος κίντνος. Άλλοι ζαλίζονται και παραμιλούν, άλλοι φοβούνται και μοχτούν να βρουν μian απάντηση, πού να τους στυλώνει την καρδιά και λένε: “Θεός!”· άλλοι κοιτάζουν από την άκρα του φύλλου το γκρεμό ήσυχα, παλικαρίσια και λένε: “Μου αρέσει”.»²¹⁰

²⁰⁸Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό.π., σ. 81.

²⁰⁹Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, ό.π., σ. 354.

²¹⁰ό.π., σσ. 320-321

Βιβλιογραφία

ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΑ ΕΡΓΑ

Καζαντζάκης Νίκος, *Ανήφορος*, Διόπτρα, 2022.

Καζαντζάκης Νίκος, *Ασκητική*, Πρώτο Θέμα, Αθήνα, 2018.

Καζαντζάκης Νίκος, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, Εκδόσεις Ελ Καζαντζάκη, Αθήνα, 1973.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Beaton Roderick, *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2011.

Beaton Roderick, *Ο Καζαντζάκης μοντερνιστής και μεταμοντέρνος*, επιμ. Σ.Ν. Φιλίππιδης, Αθήνα, Καστανιώτης και Εκδόσεις Πανεπιστημίου Κρήτης, 2009.

Berikashvili Svetlana, «Η Ιδιαιτερότητα της Γλώσσας του Νίκου Καζαντζάκη», στο *Phasis*, volume 15-16, Institute of Classical, Byzantine and modern greek studies, 2012-2013

Bien Peter, *Καζαντζάκης, η πολιτική του πνεύματος, τόμος Β΄*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2019.

Magee Bryan, *Η περιπέτεια της φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2004.

Ανδρικάκης Αλέκος, *Μια...εξτρεμιστική πραγματεία του Ν. Καζαντζάκη, στα 1926, εναντίον του αστικού κράτους*, Πατρίς, 2011.

Αθανασοπούλου Αφροδίτη, «Come l' uoms'eterna. Για μια τυπολογία των ηρώων της καζαντζακικής μυθολογίας», *Φιλολογος*, τχ. 131 (αφιερ. στον Καζαντζάκη), Ιαν.-Μαρτ. 2008.

Βρεττάκος Νικηφόρος, *Νίκος Καζαντζάκης: Η αγωνία του και το έργο του*, Εκδοτικός οίκος Π. Σύψας - Χρ. Σιαμαντάς, Αθήνα, 1960.

Γιατρομανωλάκης Γιώργης, «Ν. Καζαντζάκης: Εντόπιος και Οικουμενικός», απόσπασμα από ομιλία του σε συνέδριο Έδρας Ουνέσκο του Πανεπιστημίου Λευκωσίας το 2009, στο *Νίκος*

Καζαντζάκης μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Έδρα Ουνέσκο του Πανεπιστημίου Λευκωσίας- Διεθνής Εταιρία Φίλων Νίκου Καζαντζάκη, εκδ. Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, 2010.

Γραμματάς Θόδωρος, *Η έννοια της ελευθερίας στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη*, Εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα- Γιάννινα, 1983.

Γραμματάς Θεόδωρος, «Ξαναδιαβάζοντας το έργο του Νίκου Καζαντζάκη» στο *Αφιέρωμα στον Νίκο Καζαντζάκη*, περιοδικό ΔΙΑΒΑΖΩ, τεύχος 51, μάρτιος 1972.

Δοΐκος Παναγιώτης, *Ο «ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ» ΚΑΙ Ο ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ*, Εκδόσεις Ίνδικτος.

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, *Ο Νίκος Καζαντζάκης και οι ιδεολογικές διαδρομές του - «Λόγος ΙΙ»*, <https://www.youtube.com/watch?v=knglROTE14k>, 22/02/2023.

Καζαντζάκη Ελένη, *Νίκος Καζαντζάκης, Ο Ασυμβίβαστος*, Εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα, 1998.

Καζαντζάκης Νίκος, *Απόσπασμα από συνέντευξή του στον Pierre Sipriot*, Γαλλική Ραδιοφωνία (Παρίσι), 6 Μαΐου 1955, <https://www.historical-museum.gr/webapps/kazant>, 22/02/2023.

Καζαντζάκης Νίκος, *Γράμματα προς τη Γαλάτεια, Για την κομμουνιστική διδασκαλία*, <https://www.historical-museum.gr/webapps/kazantzakis>, 22/2/2023.

Καζαντζάκης Νίκος, *Γράμματα προς τη Γαλάτεια, Για την πορεία προς τον κομμουνισμό (II) - Το νέο πρόσωπο του Θεού*, <https://www.historical-museum.gr/webapps/kazantzakis-pages>, 22/2/2023.

Καζαντζάκης Νίκος, *Ό Φρειδερίκος Νίτσε εν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου και τῆς πολιτείας, Ἐναίσιμος ἐπί ὕφηγεσίᾳ διατριβή*, Εισαγωγή – Επιμέλεια : Πάτροκλος Σταύρου, Εκδόσεις Καζαντζάκη.

Καζαντζάκης Νίκος, *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*, Αθήνα, εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη, Β' έκδοση, 1984.

Καστρινάκη Αγγέλα, «Ο Καζαντζάκης γνωστικός» στο *Ο καζαντζάκης στον 21ο αιώνα*, Πρακτικά του Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Νίκος Καζαντζάκης 2007: 50 χρόνια μετά» (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ηράκλειο & Ρέθυμνο, 18-21 Μαΐου 2007), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης & εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής πανεπιστημίου Κρήτης, Ηράκλειο, 2010.

Κουμάκης Γιώργος, *Η κοσμοθεωρία του Ν. Καζαντζάκη (μέρος Α)*, <https://philosophyreturns.gr/i-kosmotheoria-toy-n-kazantzaki-meros-a/>, 22/2/2023

Κουμάκης Γιώργος, *Η κοσμοθεωρία του Ν. Καζαντζάκη (μέρος Β)*, <https://philosophyreturns.gr/i-kosmotheoria-toy-n-kazantzaki>, 22/2/2023.

Κουμάκης Γιώργος, *Η κοσμοθεωρία του Ν. Καζαντζάκη*, <https://www.kairatos.com.gr/kosmotheoriakazantzaki>, 22/2023.

Κουμάκης Χ. Γιώργος, *Νίκος Καζαντζάκης, Θεμελιώδη προβλήματα στη φιλοσοφία του*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1985.

Μουτσόπουλος Α. Χ., *Η επίδραση των ιδεών του Νίτσε στην ελληνική σκέψη και το ξεπέρασμά τους από το Νίκο Καζαντζάκη*, ανάτυπο από τα Θεατρικά Χρονικά, 1972.

Νίτσε Φρίντριχ, *Η Θέληση για δύναμη*, Μετάφραση Ζήσης Ζαρίκας, Εκδόσεις Πανοπτικών, Θεσσαλονίκη, 2008.

Παναγιωτόπουλος Ι. Μ., *Νίκος Καζαντζάκης. Ένας χαρακτηρισμός, γραμμένος δύο χρόνια πριν πεθάνει ο Καζαντζάκης*, Νέα Εστία, τχ 779, Δεκέμβριος 1959.

Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1998 (9η έκδ.).

Φιλίπιδης Σ. Ν., «Ο λόγος του πατρός και ο λόγος του υιού. Αυθεντική ζωή και αυθεντικός λόγος στο μυθιστόρημα Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά του Νίκου Καζαντζάκη». *Αμφισημίες. Μελετήματα για τον αφηγηματικό λόγο έξι Νεοελλήνων συγγραφέων*, Ίνδικτος, Αθήνα, 2005.

ΜΕΡΟΣ Β' ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ

Σε αυτό το μέρος καταγράφονται ορισμένα ποιητικά κείμενα που είναι αποτέλεσμα της επίδρασης που μου άσκησε ο καζαντζακικός λόγος. Μέσω αυτών επιχειρείται να διαφανεί η κοσμοθεωρία του κρητικού λογοτέχνη και έχοντας ως σκοπό αυτό αξιοποιήθηκαν ως βάση λέξεις-κλειδιά που εντοπίζονται στα εξεταζόμενα συγγράμματα και στις οποίες συμπεκνώνεται η αντίληψη του δημιουργού του Καζαντζάκη για την ζωή, τον θάνατο, τη ψυχή, το πνεύμα, για την πορεία του μαχόμενου ανθρώπου, την ελευθερία, το Θεό. Τα κείμενα διαμοιράζονται σε τρεις ενότητες, από τις οποίες κάθε μία περιλαμβάνει ποιήματα που αφορούν και σχετίζονται με κάθε ένα από τα πραγματευόμενα πεζογραφήματα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1η - Από την *Ασκητική*

Θηριοδαμαστήριο

Μέγας φόβος το νου μου τυραννάει
και στην αιχμαλωσία καρδιά και νου κρατά.
Ξάφνου από τα σωθικά μου,
μιά αρχέγονη κραυγή έρχεται και με ταράζει.
Την ακολουθώ διστακτικά.
από την ασφάλεια με βγάνει,
ελπίδες κι όνειρα διαγράφω.
Την φύση την ανθρώπινη να δαμάσω με αναγκάζει
και το μέγα θυμικό.
Εμπρός μου ξεπροβάλλει άβυσσος
και με ματιά πρωτόγονη σπεύδω και τη χαϊδεύω.

Βόλεμα

Βολεμένοι σε ήμερες ζωές
και ιδέες ηρεμιστικές.
Μαθαιμένοι σε αισθήματα μικρά
και ιδεολογήματα φθηνά
που τη ψυχή κρατούν υπνωτισμένη.
Και τότε κάποιος Βούδας αρχίζει και σκιρτάει
και στον ανήφορο τραβά το νου κι την καρδιά.

Εθελούσια αιχμαλωσία

Άνθρωποι μικροί κι αδύναμοι, ξεχασμένοι,
εθελούσια αιχμάλωτοι σε σκαρφίσματα του νου.
Τάχα ανδρείοι με ιδανικά μεγάλα και πνέμα ισχυρό.
Βολεμένη η ψυχή στην αταραξία,
ανήμπορη βυθίζεται στην απελπισία.
Αλμυρό νερό τους πνεύμονες γεμίζει
και τότε το πάλεμα αρχίζει.
Σαν θεριού τα νύχια γατζώνουν
και η κραυγή σκορπίζει ολούθε.
Μέχρι στην επιφάνεια να βγω, για βαθιά ανάσα.

Απάνω

Στην άκρα του κρεβατιού καθήμενος ανήμπορος
και στη σιωπή του δώματος αντιλαλεί κραυγή
που απ' τα σωθικά ξεχύνεται.
Μέρες, μήνες, χρόνια τούτη τη στιγμή ανέμενα
μα τώρα τούτο το φόβο έχω να νικήσω
τη σωστή απόφαση να πάρω -κι όχι τη βολική.
Δίχως να 'χω πειστεί ξεκινώ να ανηφορίζω,
με σύμμαχο την καρδιά που με ορμητεύει «Απάνω!»

Σύντροφοι και συμπολεμιστές

Σε μάχη σκληρή βάλθηκα να μπω
φόβους, ελπίδες, μέρες και σκοτάδια να νικήσω.
Άοπλος τη ζωή και το θάνατο δεν κουρσεύεις.
Σαν τον Χριστό στη φάτνη και στον Σταυρό,
γυμνός.
Έχω σύντροφο το σώμα, στιβαρό και ανεκτικό,
συμβουλάτορα το νου, ανυπότακτο και ακούραστο.
Και δύναμη κινητήρια την καρδιά, που φλέγεται.

Κι έτσι ρίχνουμαι στη μάχη δίχως αναστολές,
δίχως τη νίκη να αναζητώ και μη προσμένοντας
η μάχη να τελειώσει.

Σταυροφόρος

Μη θλίβεσαι που απροσάρμοστο σε κράζουν
που σε στεγανά αρνείσαι να καθίσεις
και να γευματίζεις με της εποχής το ρεύμα.
Μονάχος κι αν πορεύεσαι, μονάχος κι αν πονάς
σε δρόμο κακοτράχαλο μην απελπίζεσαι.
Σαν Αγωνιστής, σαν σταυροφόρος νιώθε το χρέος σου
και μη σε νοιάζει ο καιρός και μήτε ο Σταυρός,
μα συνέχιζε να ανηφορίζεις.

Κληρονόμοι

Προγονικά βάσανα και σκέψη
το σώμα και το νου χτυπούν.
Ο μίτος γερός συνεχίζει το ξετύλιγμα
κι εσύ ανίκανος να τον ξεσκίσεις.
Μαζί σου τη ράτσα κουβαλάς
από την άκρα του κόσμου.
Να αποδεχτείς τον ρόλο σου σαν ίσκιος,
στα κληροδοτήματα νέα πνοή να δώσεις
και την σωτηρία τους να εξασφαλίσεις.

Μαζί

Να κινδυνεύεις, μη συμβιβάζεσαι σε απάνεμα λιμάνια,
Για το Θεό να αγωνίζεσαι,
κι αν λάσπη από το αίμα το χόμα γίνει, μη φοβηθείς.
Τα πόδια στήλωσε και σαν θηρίο δίχως καρδιά και νου να ορμήσεις.
Μαζί θα πέσουμε, μαζί και θα σωθούμε.

Μεσοπέλαγα

Σαν τον Οδυσσέα μεσοπέλαγα αρμενίζουμε,
μα δίχως Τροία και Ιθάκη,
μονάχα με έναν καημό αβάσταχτο.
Οχτρούς νικούμε γενναία πολεμώντας.
Τις σειρήνες τις έμορφες, τις λυγερές
συμμάχους κάνουμε να μας θυμίζουν
πόθους και φλογερά αισθήματα.
Την ελπίδα εκούσια θανατώνουμε
και μόνο το ταξίδι μένει, ανηφορικό και αιώνιο.
Τα άγρια τα κύματα μονάχα το κουφάρι θα ξεβράσουν,
κι εμείς κάθε νύχτα λιμάνι θα ανταμώνουμε,
μα το πρωί ξανά απ' την αρχή.

Λευτεριά

Αγωνιά η ανθρωπότητα, πληγώνομαι εγώ.
Πάλλεται η φύση, ξεσκίζεται η ψυχή.
Μέσα στο σκοτάδι εξερευνητές,
μάταια προσπαθούν από βεβαιότητες να πιαστούν.
Νίκη εύκολη δεν οδηγεί στην αρετή,
μα μονάχα η μάχη με θυσία.
Τι κι αν νικήσεις, τι κι αν νικηθείς.
Μονάχα ο πόλεμος μετρά
και στη λευτεριά σε βγάνει.

Σιγή

Σε σταυροδρόμι δίχως δρόμο.
Σε ταξίδι δίχως συνοδοιπόρο.
Σε αγώνα δίχως σύντροφο.
Σιγή.
Άνθρωπος μόνος, άφοβος, άτρωτος, ακούνητος.

Άνθρωπος υπεράνθρωπος,
χορεύει πάνω στο αλώνι,
δίχως μουσική και νου,
μονάχα με καρδιά,
αναβλύζοντας πνέμα και φως.
Λυτρωτής εαυτού.

Πιστεύω

Πιστεύω σε σένα που πίσω από τη μάσκα αναβλύζεις καπνούς.
Πιστεύω σε σένα που στα χέρια σου κρατάς το σύμπαντο.
Πιστεύω σε σένα που της εκκλησιάς την πόρτα ποτέ δεν θα διαβείς.
Πιστεύω σε σένα που στέκει στην άκρα της κόκκινης γραμμής.

Σε σένα που μας προίκισες,
τον πόνο και την ελπίδα να νικούμε,
κι έγινες πυξίδα,
στρατηγός μα και στρατιώτης.
Σε σένα που σε λένε Θεό,
μα και άνθρωπο,
που ξεπέρασες τα εφήμερα και για την Άβυσσο τράβας.
Στο όνομά σου πόλεμο κηρύττω,
η Κραυγή σου να ακουστεί στα πέρατα
και όποιος λάχει να σωθεί.
Μακάριοι όσοι πλάι σου στέκουνε,
μακάριοι όσοι δεν τους μέλλει αν χαθούν,
μακάριοι όσοι φτάσουν στο ακρότατο σημείο.
Ακόμα κι αν:

ΤΟ ΕΝΑ ΤΟΥΤΟ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ!

ΕΝΟΤΗΤΑ 2η - Από τον Ζορμπά

Ανοιχτή πεδιάδα

Και τι να την κάμεις τη ζωή
αν τη ψυχή στα βράχια ρίχνεις
κι αν τα πάθη τα έμορφα μάχεσαι να πνίξεις.
Πως τάχα θες λέφτερος να λογιάζεσαι
άμα με φόβο θορίζεις τη φυγή
κι αν η ανάσα κόβεται απ' τον γκρεμό σαν ατενίζεις.

Ανίκανος απ' την πηγή καθάρια ζωή να πάρεις
εκτός κι αν από το πατρικό σου ξεμακρύνεις,
πέρα στον άνεμο να σκορπίσεις προσταγές,
όξω στην ανοιχτή πεδιάδα να ξεχυθείς,
σαν αγρίμι δίχως συντρόφους και δίχως όπλα
στο διάβολο να ορμίσεις
και κραυγάζοντας ήττες και πληγές να θρέψεις.

Ημέρα της κρίσης

Μέρες, μήνες, χρόνια σκορπισμένα
για πράγματα εφήμερα
για πράγματα μεγάλα.
Μα ποιος άραγε τα κρίνει,
αφού απ' όλα νικητής δεν βγαίνει.
Μάχη χαμένη σίγουρη
μα κανείς δεν το λογιάζει.
Βαρύ το θύμα να υποδυθείς,
βαρύ τα ανθρώπινα να αποποιηθείς
τον κατήφορο ανάποδα να πάρεις
σε μέρη άγνωστα, σ' αχαρτογράφητα νερά να πλεύσεις
και τη ψυχή να σώσεις.

Μνημόσυνο

Σε ακρογιαλί άγνωστο με έβγαλε η μοίρα
δίχως κρασί δίχως Θεό,
με ναύλα δανεικά και ορμή πρωτόγονη.
Απάνω σε αποκαΐδια, πάνω σε πέτρες μυτερές,
μνημόσυνο κάνω του θανάτου με χορό.
Λόγια ανδρών δε με κρατούν,
γυναικών φιλήματα δε μου αρκούν
και όνειρα δεν κάμω.
Μονάχα Δέος.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3η - Από τον *Ανήφορο*

Δρόμος

Να αγαπάς σημαίνει να ψηλώνεις,
τον ίδιο σου τον εαυτό και τα αντικείμενα του πόθου.
Δρόμος ολισθηρός, κακοτράχαλος και ανηφορικός,
αλλού τραβάς κι αλλού σε βγάνει.
Παντοτινός ο κίνδυνος την άβυσσο να μην γευτείς.
Ζήτημα τούτο να δεχτείς και πίσω να μην κοιτάξεις,
μέχρι τη στιγμή της λύτρωσης
που πλάι σε ένα Θεό θα στέκεις.

Το σάλεμα

Ξαπλωμένος σε ένα κρεβάτι μονό
δίχως σκέπασμα και δίχως φως.
Με ελπίδες σκοτωμένες
και ναρκωμένα αισθήματα.
Με μάτια γυαλιστερά και παγωμένα
αναζητώ το δρόμο.
Μονάχα ο νους απέμεινε,
σκληρός και ανυποχώρητος.
Ουδέν σκίρτημα σε τούτο το ασκητικό κελί.
Αδύνατον πορεία να βρεθεί χωρίς σκοπό, χωρίς ψυχή.
Μόνο δαύτη σαν σαλέψει, ο δρόμος θα φανεί.

Μεγάλες Ψυχές

Σε ένα χωριό, μικρό και ασκητικό
Κάποτε εμφανίστηκε ο εχθρός.
Το θάνατο ήρθε για να σπείρει.
Μα εδώ κανείς δεν τους φοβάται.
Όλοι πρόθυμοι στη μάχη να ριχτούν,
θυσία να γίνουν για υψηλά ιδανικά.

Άντρες Κρητικοί, ψυχές μεγάλες,
πρόθυμες βήμα μπρος να κάνουν στο απόσπασμα.
Για τη μάνα και τον αδελφό,
Για την τιμή και την Ελευθερία.

Απολογισμός

Καθήμενος πλάι σε δέντρου ρίζα,
Βυθισμένος σε σκιά παχιά
Τα πάθη και τα λάθη συλλογίζομαι.
Μυρμήγκια, μέλισσες και κάθε λογής ζούφια
το χρέος τους εκάμανε για τη ζωή,
τη δική τους και τη δική μας, για το σύμπαν.
Δίχως να το χουνε στο νου τους,
Δίχως την έννοια να χουνε πώς πολεμούν.
Στα ζαρωμένα γεμάτα αίμα χέρια
Κάθε λίγο άγιο χώμα να κρατάς που
αρώματα και μνήμες αναβλύζει.
Τη ράτσα που το πάτησε να μην ξεχνάς
και σαν καπετάνιος στον πόλεμο να τραβάς.

Λαθροκνηγοί

Σε λιβάδι καταπράσινο ξεχύθηκαν κνηγοί
άγριοι και αποφασισμένοι δολοφόνοι.
Στο νου τους είχανε την άγρια ζωή να φυλακίσουν.
Θηρία, ζώα ήμερα και σπάνια πουλιά έβαζαν στο μάτι.
Μέρες παρέμεναν το πάθος να καλύψουν.
Κάθε που νύχτωνε γεμίζανε υπερηφάνεια,
Μα κάθε που ξημέρωνε άδειαζε η ψυχή.
Και πάλι από την αρχή στη μάχη ρίχνονταν.
Ξάφνου ξεπρόβαλε ένα πουλί γαλάζιο.
Μάχες σκληρές έδωσανε, σε βροχή και σε φωτιά
και μέρες μείναν νηστικοί.

Και αφού κατάφεραν και αυτό να αιχμαλωτίσουν,
τίποτα δεν έμεινε μήτε στον κόσμο μα μήτε στην ψυχή του.

Χειμερινή προετοιμασία

Ταξιδευτής έγινα του ονείρου.
Σε μέρη πήγα μακρινά και από ψηλά θωρώ
μυρμήγκια να τρέχουν πανικόβλητα.
Και να σκαλίζουν για το βαρύ χειμώνα,
στη φυλακή τους μπαίνουν εθελουσία.
Και σαν κάνει κύκλο ο καιρός,
χορτασμένα θα σκαρίσουν.
Μα την άνοιξη ποτέ δεν θα αντικρίσουν.

Νεφέλωμα

Μέσα στο συρφετό ανίκανος να ησυχάσω
Μάταια προσπαθώ σε τάξη το το νου να βάλω.
Οι περαστικοί γοργά διαβαίνουν,
δίχως να έχουνε συνείδηση και προορισμό.
Αδυνατώ να τους ακουμπήσω,
αδυνατώ κάποια λύση να μας βρω.
Μπροστά μου η ζωή,
μα να την πιάσω δεν μπορώ.
Κάνω κατά πάνω της
κάποτε απαλά και κάποτε με ορμή.
Εκείνη σαν νεφέλωμα πάντα ξεγλιστρά
κι εγώ στη λάσπη μένω.

Δράκος

Σαν άνθρωπος σπηλαίων
στο ένα χέρι το ρόπαλο και στο άλλο η Ζωή.
Σαν δράκος πέφτω απάνω της και την ξεσκίζω,
σάρκα γεύομαι κι η καρδιά φουσκώνει.

Κι ύστερα στάση αχόρταγη κάνω στο ποτό
και το στροβίλισμα αρχίζει.
Σε ζάλη διονυσιακή ξεχύνομαι,
για οχτρούς, πληγές και λάφυρα.
Και χορτασμένος κατά την επιστροφή
τον θάνατο κοιτώ στα μάτια.

Πάνω από το γκρεμό
Ταξίδια κι ονείρατα μέσα μου στροβιλίζουν,
Κραυγές μικρές και άλλοτε μεγάλες
συνταράζουν την ψυχή
και οράματα την καρδιά καλούν.
Ανίκανος δρόμο να εκλέξω,
σε σειρά βάζοντας το νου,
και τα μικρά συναισθήματα νικώντας.
Χέρι μακρύ της θλίψης με τραβά
κι εγώ αντίσταση δεν βάνω
και πάνω από το γκρεμό
με μάτια ανοιχτά το χέρι αφήνω.

Αντί επιλόγου

Ζητούμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, η οποία χωρίζεται σε δύο μέρη, ήταν ο εντοπισμός των κοινών φιλοσοφικών συνιστωσών στην *Ασκητική*, στο *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* και στον *Ανήφορο*. Στο πρώτο μέρος, όπου το έργο του Καζαντζάκη προσεγγίζεται θεωρητικά, παρατίθενται σε πρώτο επίπεδο οι βασικές φιλοσοφικές αρχές του κρητικού λογοτέχνη, ως αποτέλεσμα της επίδρασης που άσκησαν σε αυτόν άνθρωποι της νόησης, και ύστερα η ανίχνευση αυτών στα τρία πεζογραφήματα. Βασικές έννοιες που αναλύθηκαν και στη συνέχεια αναζητήθηκαν ήταν οι έννοιες του μηδενισμού, της βούλησης της ισχύος, του υπερανθρώπου, του ηρωικού πεσιμισμού, της ελευθερίας, του ανήφορου, του αγώνα, του Θεού. Από την συνεξέταση, λοιπόν, των τριών πραγματευόμενων έργων γίνεται αντιληπτός ο τρόπος σκέψης του Καζαντζάκη, ο οποίος έθετε τους πρωταγωνιστές του σε ένα μεταίχμιακό, μεταβατικό στάδιο καθώς οι ίδιοι βιώνουν μία υπαρξιακή αγωνία και κατακλύζονται από ένα παραδοτικό πεσιμισμό, τους οποίους ωθούσε να να ξεπεράσουν τη ματαιότητα και αποκτώντας έναν ηρωισμό εκδηλώνοντας ταυτόχρονα έναν άλλο εαυτό, ξεπερνώντας τα περιορισμένα ανθρώπινα όρια, να υπερπηδήσουν τα εμπόδια και να αποδεσμευτούν από τον φόβο και την ελπίδα. Για τους πρωταγωνιστές του Καζαντζάκη αυτή η πορεία, της αυτοκυριαρχίας, της λογικής οδηγούσε στο πνεύμα, στην ελευθερία, στην άβυσσο διαμέσου δυσκολιών, θυσιών και παράλληλα είχε ως προαπαιτούμενο να περάσουν μία επίπονη, σχεδόν ασκητική, προετοιμασία.

Έπειτα, στο δεύτερο επιχειρήθηκε η δημιουργική προσέγγιση του έργου του Νίκου Καζαντζάκη, η συγγραφή ποιητικών κειμένων που είχαν ως αφορμή χωρία του κειμένου και μέσω των οποίων επιχειρήθηκε η κατάδειξη των αντιλήψεων, του πνεύματος, της φιλοσοφίας των κειμένων αναφοράς με συναίσθημα ανάλογο των έργων αναφοράς.

Έν κατακλείδι γίνεται αντιληπτό πως προορισμός του Καζαντζάκη και των πρωταγωνιστών του είναι η ελευθερία, για την κατάκτηση της οποία διατυπώνει τις προτάσεις του σχετικά με την προετοιμασία και την πορεία που οφείλει να ακολουθήσει ο άνθρωπος. Αυτός οφείλει να απαλλαγεί από κάθε βεβαιότητα, να αποκηρύξει κάθε ιδέα, πάθος, ελπίδα, διότι μόνο έτσι αποκηρύσσοντας τη χρησιμοθηρική προσέγγιση της ζωής θα καταφέρει να ελευθερωθεί, να καλλιεργήσει ισχυρή βούληση που θα του επιτρέψει να οδηγηθεί στην λύτρωση, στη θέωση. Ο Καζαντζάκης μέσω του έργου του προσπάθησε να μεταδώσει τη φιλοσοφία του με τρόπο διαλλακτικό, εφόσον και ο ίδιος συχνά αναμόχλευε τις θεωρίες του, και να μιλήσει για την αναγκαιότητα της αγάπης και όπως ο ίδιος λέει: «Ένας πραγματικός μυθιστοριογράφος δεν μπορεί παρά να ζει μέσα στην πραγματικότητα του καιρού του και, ζώντας αυτή

την πραγματικότητα, συνειδητοποιεί την ευθύνη του [...] υποφέρει κι ανησυχεί, [...] οδηγείται να συνεργασθεί με όλες τις δυνάμεις του φωτός που επιζούν ακόμη για να προχωρήσει λίγο το βαρύ πεπρωμένο του ανθρώπου [και] εφόσον μένει πιστός στην αποστολή του, είναι ένας μαχητής.»²¹¹

²¹¹Νίκος. Καζαντζάκης, *Απόσπασμα από την συνεντευξή του στον Pierre Sapiro*, Γαλλική Ραδιοφωνία (Παρίσι), 6 Μαΐου 1955, <https://www.historical-museum.gr/webapps/kazantzakis-pages/gr/life/talkforfocus.php>, 22/02/2023.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.